

ISSN: 2181-4147

Scientific Journal

Scholar

Volume 2, Issue 1

TOGETHER WE REACH THE GOAL

2024/1

January

ISSN 2181-4147
VOLUME 2, ISSUE 1
JANUARY 2024

<https://researchedu.org/index.php/openscholar>

**“SCHOLAR” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 2, ISSUE 1, JANUARY, 2024**

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abduxakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

Editorial Secretary: J. Eshonkulov

PYTHON DASTURLASH TILI TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O‘QUVCHILARNING BILIMINI OSHIRISH VA ULARNI NAZORAT QILISH METODIKASI

Normatov Nizomiddin Kamoliddin o‘g‘li,

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali assistanti

normatov@jbnuu.uz,

Bobolov Jahongir Qodir o‘g‘li,

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

bobolovjahongir@gmail.com

***Annotatsiya:** So‘nggi yillarda ta‘lim ma‘lumotlarini qidirish katta e‘tiborga sazovor bo‘ldi. Ta‘lim muassasalarining asosiy maqsadi o‘quvchilarning akademik samaradorligini oshirish uchun sifatli ta‘lim berishdir. Talabalarning faoliyati bir necha jihatlarga, ya‘ni shaxsiy, akademik va xulq-atvor xususiyatlariga bog‘liq. Ushbu tadqiqot Hindistondagi texnik muassasada talabalarning akademik samaradorligini bashorat qilish bilan bog‘liq. Ma‘lumotlar to‘plami so‘rovnomaga asoslangan so‘rov va tanlangan muassasaning akademik bo‘limi yordamida olingan. Olingan ma‘lumotlar to‘plamida ma‘lumotlarning anomaliyalarini bartaraf etish, ma‘lumotlarning o‘lchamlarini kamaytirish va eng ko‘p o‘zaro bog‘liq xususiyatni olish uchun ma‘lumotlarni oldindan qayta ishlash va omil tahlili amalga oshirildi. Python 3 vositasi mashinani o‘rganish algoritmlarini taqqoslash uchun ishlatiladi. Yordam vektor regression_linear algoritmi ustun bashoratni ta‘minladi.*

***Kalit so‘zlar:** Tekshiruv, Metodologiya, Loyiha boshqaruvi, Vizualizatsiya, metodologiya, rasmiy tahlil, dasturiy ta‘minot, tasdiqlash, Tadqiqot, konsepsiya, manbalar, nazorat.*

Kirish: Talabalarning ta'lim muassasalaridagi o'quv natijalari ko'pchilik tadqiqotchilar hamda ota-onalar, muassasalar va har bir mamlakat hukumati uchun katta tashvish va qiziqish manbai hisoblanadi. Ta'lim muassasalari o'z o'quvchilarining o'quv faoliyatini nazorat qilishlari va tegishli takomillashtirish choralari ko'rishlari zarur. O'qituvchilar belgilangan maqsadlarga erishish va doimiy takomillashtirish muhitini yaratish uchun universitet yoki kolleжда talabalarning faoliyatini baholashlari kerak. Ta'lim muassasasi faoliyatini baholashda bir qancha omillar hisobga olinadi. Ushbu omillardan kelib chiqib, muassasa o'z reytingini oshirishi kerak. Ta'lim muassasalari yuqori natijalarga erishish uchun sifatli ta'lim berish bilan shug'ullanadi. Talabalarning o'quv faoliyati oliy ta'lim muassasalari reytingida asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchilar yuqori darajadagi akademik natijalarga erishishda talabalar duch keladigan to'siqlar haqida ma'lumot olishlari mumkin. O'qituvchi o'quvchilarning malakasini oshirishi va o'quvchilarning yomon ishlashini yaxshilash uchun tuzatuvchi harakatlarni amalga oshirishi mumkin. Ushbu tadqiqot samaradorlikni bashorat qilish uchun ma'lumotlarni qazib olish usullarini amalga oshirish metodologiyasini ko'rsatadi va kerakli natijalarni yaratadi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot ishlashni bashorat qilish usullarini joriy etishga qaratilgan va ma'lumotlarni qazib olish texnikasining yuqori salohiyati haqida ma'lumot beradi. Ta'lim ma'lumotlarini qazib olish (EDM) - akademik ma'lumotlar bazasidan muhim bilim va naqshlarni olish uchun qabul qilingan metodologiya.

Ushbu tadqiqotda ma'lumotlar to'plash talabalardan so'rovnomaga asoslangan so'rov va tanlangan institutning akademik bo'limidan olingan ma'lumotlar yordamida amalga oshiriladi. Talabaning xususiyatlarini shaxsiy xususiyatlar, tarbiyaviy xususiyatlar va xatti-harakatlar xususiyatlariga ajratish mumkin. Xulq-atvor xususiyatlari o'quvchilarning o'rganish tajribasi bilan bog'liq bo'lgan atributlardan iborat. Tasniflash texnikasi va regressiyani bashorat qilish uchun keng ko'lamda ko'rib chiqilishi kuzatilmoqda. Mualliflari KNIME asosidagi ma'lumotlarni yig'ish texnikasi va boshqa algoritmlardan talabalarning bitiruv

ehtimolini oldindan aniqlash uchun foydalangan, shunda erta aralashuvni qo'llash mumkin. O'tgan tadqiqotlarning aksariyatida bashorat qilish uchun faqat muhim akademik atributlar hisobga olingan. Talabalarning statistik ma'lumotlarini, xulq-atvor xususiyatlarini va darsdan tashqari mashg'ulotlarini hisobga olish kerak.

Muammo bayonoti: Ushbu tadqiqot talabalarning ishlashi bog'liq bo'lgan turli omillarni tushunish va talabalar ma'lumotlari va o'tmishdagi natijalarga asoslanib, kelgusi semestrda ko'rsatkichlarni bashorat qilish uchun amalga oshiriladi. O'z muassasasining kutganlarini bajara olmaydigan talabalarni aniqlash va ularning samaradorligini oshirish uchun alohida e'tibor berish kerak. Maqsad talabalar va muassasalar faoliyatiga ta'sir etuvchi mumkin bo'lgan omillarni aniqlash va sanab o'tishdir; solishtirish va tekshirish.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqot uchun Janubiy Hindistondagi ta'lim muassasasi talabalari uchun talabalarning oldingi semestrlardagi faoliyati va ularning shaxsiy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan atributlar mavjud adabiyotlardan olingan va ba'zi yangi atributlar qo'shilgan. Shaxsiy, ta'lim, xulq-atvor va darsdan tashqari tafsilotlar bilan bog'liq bo'limlardan iborat bo'lgan Google shaklida tuzilgan 98 ta atribut va 112 ta savoldan iborat so'rovnoma asosida so'rov o'tkazildi.

Natijalar: Amaldagi metodologiyaga ko'ra, ma'lumotlarni oldindan qayta ishlashdan so'ng jami 85 talaba to'plangan ma'lumotlarning 80% o'quv ma'lumotlar to'plami sifatida foydalanilgan va 20% ma'lumotlar test ma'lumotlar to'plami sifatida saqlangan. Barcha tanlangan atributlarning ta'siri GPA ning beshinchi semestrgacha bo'lgan o'zgaruvchilari sifatida hisobga olindi va chiqish o'zgaruvchisi modelni o'qitish va sinab ko'rish uchun tanlangan institutning oxirgi kurs talabalarining oltinchi semestr GPA bo'ldi. Ma'lumotlar o'quv ma'lumotlar to'plami uchun modellashtirilgan.

Xulosa: Ushbu tadqiqotda tanlangan o'quv yurtining oxirgi kurs talabalarining akademik ko'rsatkichlarini aniqlash uchun ko'p chiziqli regressiya, qo'llab-quvvatlovchi vektor regression_rbf, qo'llab-quvvatlovchi vektor regression_poly va

qo'llab-quvvatlovchi regression_linear kabi mashinani o'rganish algoritmlari qo'llaniladi. Olingan ma'lumotlar to'plami 112 o'zgaruvchiga ega edi. Batafsil tahlildan so'ng keyingi o'rganish uchun 92 ta o'zgaruvchi tanlandi. Faktor tahlilidan foydalanib, o'lchovlilik 2 ga qisqartirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Obid o'g A. S. J. et al. Numpy Library Capabilities. Vectorized Calculation In Numpy Va Type Of Information //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 15. – C. 132-137.
2. Nizomiddin N. et al. TA'LIMDA DASTURLASH JARAYONINI BAHOLASHGA ASOSLANGAN AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMNI TADBIQ ETISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 24-28.
3. Ziyoda M., Nizommiddin N. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI TURLI SOHALARDA AVTOMATLASHTIRISH VOSITALARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 246-250.
4. Чорркулов Г., Норматов Н., Мамараимов А. Роль анализа текстовых связей в электронных документах в информационной безопасности //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 67-71.
5. Норматов Н., Мамараимов А. Та'lim tizimida baholash tizimini avtomatlashtirishni joriy etish jarayonlari va foydalanish metodlari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 356-359.
6. Мамараимов А., Чорёркулов Г., Норматов Н. Tanib olish modullarini dasturiy amalga oshirish //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 38-44.
7. Kamoliddin o'g'li N. N. et al. ERWIN DASTURI YORDAMIDA IDEF0, IDEF3 VA DFD STANDAT DIAGARAMMALARIDAN FOYDALANIB TIZIM

SIFATIDA YARATILGAN UNIVERSITETNING MONITORING BO 'LIMI LOYIHASI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 378-386.

8. Kamoliddin o'g'li N. N., Mukhtorov S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF USING FILES IN STORING LARGE VOLUMES OF DATA //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – Т. 3. – №. 35. – С. 179-184.

9. Babakulov B. UNIVERSITET TALABALARI UCHUN CHUQUR O'RGANISHGA ASOSLANGAN YUZNI ANIQLASHDAN FOYDALANGAN HOLDA AVTOMATIK DAVOMAT TIZIMI //Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 74-76.

10. Mamatkulovich B. B. et al. Simplified machine learning for image-based fruit quality assessment //Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. – 2023. – Т. 19. – С. 8-12.

11. Mamatkulovich B. B. et al. Predicting daily energy production in a blockchain-based P2P energy trading system //Texas Journal of Engineering and Technology. – 2023. – Т. 18. – С. 7-11.

12. Bekzod B. et al. Face recognition based automated student attendance system //Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT). – 2021. – Т. 12. – №. 7. – С. 417-420.

13. Turapova S. K., Babakulov B. M. IMPROVING TECHNOLOGIES FOR TRAINING 12-14-YEAR-OLD VOLLEYBALL PLAYERS IN SPORTS SCHOOLS FOR CHILDREN AND TEENAGERS //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2023. – Т. 4. – №. 03. – С. 198-206.

14. Mamatkulovich, B. B. (2022, May). AUTOMATIC STUDENT ATTENDANCE SYSTEM USING FACE RECOGNITION. In *Next Scientists Conferences* (pp. 6-22).

15. Тавбоев С. А. и др. НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ И ЗАДАЧИ ЦИФРОВОЙ ОБРАБОТКИ И РАСПОЗНАВАНИЯ ИЗОБРАЖЕНИЙ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 334-339.

16. Abdurahimovich A. A., Kamoliddin o'g'li M. A. SANOQ SISTEMALARIDA VAQT TUSHUNCHASI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 331-334.
17. Tavbojev Sirojiddin Akhbutayevich, Mamaraimov Abror Kamoliddin ugli, and Karshibaev Nizomiddin Abdumalikovich, “Algorithms for Selecting the Contour Lines of Images Based on the Theory of Fuzzy Sets”, TJET, vol. 15, pp. 31–40, Dec. 2022.
18. Naim o'g'li M. D., Shokir o'g'li B. Z. МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 1260-1264.
19. Мамараймов А., Мухторов Л., Рахимов А. Fanlarni o'qitishda netsupport school ilovasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 266-273.
20. Мамараймов А., Мухторов Л., Рахимов А. Fanlarni o'qitishda netsupport school ilovasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 266-273.

BIOLOGICAL TREATMENT OF CHROMIUM IN WASTEWATER

Sh.Asimov, D.Mirzayeva, E.Egamberdiev, S.Turabdjanov

Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

***Abstract.** The possibilities of using higher algae in the treatment of chromic wastewater were studied and analyzed. Chromium (Cr) tolerance of the high alga *Azolla caroliniana* was determined, and wastewater treatment processes with high chromium retention were analyzed based on chromium-adapted cultures of *Azolla*. Chromium sorption levels in the dry mass of *Azolla* were determined.*

***Key words.** Wastewater, algae, ecosystem, *Azolla caroliniana*, sorption, biodiversity, sustainability.*

Introduction. Today, the huge amount of waste water containing harmful chemicals is causing serious environmental problems. Biological treatment of wastewater is distinguished by its importance in ensuring the stability of the man-made ecosystem. In particular, treatment of wastewater contaminated with harmful chemicals on the basis of high algae is of great importance from the point of view of ecology and environmental protection. In the production process, effluents from tanneries, paper mills, coal mines and thermal power stations are extremely dangerous for aquatic ecosystems due to the presence of Cr.

Especially in a period of rapid development of the industry, scientific research is being carried out on acute environmental problems caused by the incomplete purification of chemical and harmful substances in the waste water of leather processing enterprises.

In this regard, it is necessary to determine the toxic properties of chromium in wastewater, to use chromium as one of the main tools in electroplating, leather processing, metal preparation and polishing in light industry, to improve the method of biological treatment of wastewater coming out of leather processing enterprises and treated by physico-chemical methods, to reprocess leather special attention is paid to the fact that the formation of large amounts of sulfites, ammonium nitrogen, and protein compounds in processing plants leads to a sharp change in the ecosystem.

Research methods. As we know, many species of higher algae, blue-green algae, are widely used to remove metals from wastewater, including toxic chemicals.

Research results and their analysis. During our research, in order to study the practical aspects of experimental work, the joint enterprise "PENG-SHENG" LLC, located in the Syrdarya region of the Republic of Uzbekistan, which is considered one of the largest enterprises in the country in terms of production capacity, was selected.

It is known that in different countries of the world there are different requirements for the maximum amount of chromium in the waste water coming out of the enterprise. For example, in the Russian Federation, the amount of trivalent chromium is 0.5 mg/l, and the amount of hexavalent chromium is 0.1 mg/l. The same parameters in the countries of the European Union are defined as chromium (⁺³) 0.5-5.0 mg/l, and chromium (⁺⁶) 0.1-0.5 mg/l.

In the course of our research, it was found that the content of the wastewater from the 1st pipe of the leather processing enterprise from the Shorozak ditch contains 1.55 mg/l of chromium (⁶⁺), sulfates and nitrites.

In the course of research, the processes of mechanical and physical cleaning of intermediate biomasses from the tanning and processing shop of JV "PENG-SHENG CHARM" LLC to processing, tempering and then chemical processing, and biological processing as the last stage were analyzed.

During the research, the chemical composition of the wastewater of the leather processing enterprise after chemical treatment was determined under production conditions.

Table 1.

Composition of wastewater from tanning and processing plant

№	Substances	Standard concentration amount, mg/l	Study results, mg/l
1.	Sulphur-containing crucible	10,7	36,2
2.	Carbon disulfide	5,0	7,8
3.	Anionic SPAV	20,0	208
4.	Sulfides	1,0	6,4
5.	pH	6,5 — 8,5	6,5 to 8,5
6.	Mixed particles	500	3750
7.	Dry residue	2000	3500
8.	Total nitrogen	30,0	42,5
9.	Ammonium nitrogen	2,5	9,72
10.	Nitrite nitrogen	3,3	9,9
11.	Nitrate nitrogen	45,0	68,4
12.	Ammonium ions	2,5	12,5
13.	Chlorides	350	700
14.	Phosphates	2,5	16,2
15.	Fluorine ion Fluorine ions	1,5	2,7
16.	COD	500	1500
17.	BOD ₂₀	15 - 30	90
18.	BOD ₅	11,3 - 22,6	67,8

According to the obtained results, high amounts of Ca (240000), Mg (100000), K (61000), and Mn (410), Fe (920) were found in the wastewater after chemical treatment.

These chemical substances are the most important elements in the cultivation of azolla culture, which ensure the adaptability of the culture to adverse conditions.

In the research, it was noted that the amount of hexavalent chromium in the wastewater after chemical treatment is 54,000. Therefore, it was noted that there is a need to improve the chemical cleaning process implemented at the leather tanning and processing enterprise.

The high chromium content in the waste water coming out of this chemical process was observed in the process of processing the main chemical reagents manually in the chemical reservoir at the enterprise.

Table 2.

Analysis of elements found in large quantities in the wastewater of a leather processing enterprise

B	Na	Mg	Al	P	K	Ca	Cr	Mn	Fe
Initial chemical composition of wastewater (ppm, mkg/g, g/t)									
310	1300	100000	2700	4600	61000	240000	54000	410	920
Chemical composition of wastewater after chemical and biological treatment									
160	220000	35000	900	1100	58000	130000	2200	90,0	390
After chemical and biological treatment, the composition of wastewater after treatment with Azolla									
10,0	3000	28000	390	810	13000	82000	230	71,0	280

So, the human factor may have a negative impact on this process. Therefore, it was recommended to install new automated additional equipment at the enterprise.

When the chemical composition of the wastewater coming out of the enterprise after chemical and biological treatment was studied, it was observed that the amount of magnesium decreased by 35%, the amount of potassium decreased by 5%, and the amount of calcium decreased by 7.2%. It was noted that it decreased to mg/l. However, it was noted that the amount of chromium was not reduced to the required level.

Therefore, biological treatment with Azolla culture was carried out for 7 days and 10 days in industrial conditions. In the researches, it was noted that the amount of chromium was 0.011 mg/l on the 10th day of growing Azolla in wastewater after chemical biological treatment leaving the enterprise (Fig. 1).

It is known from scientific sources that the biomass of azolla cultures used in wastewater treatment is collected and used as animal feed, sometimes it is recommended as a nitrogen-phosphorous fertilizer for agricultural crops if its chemical composition prevents it from being given to livestock.

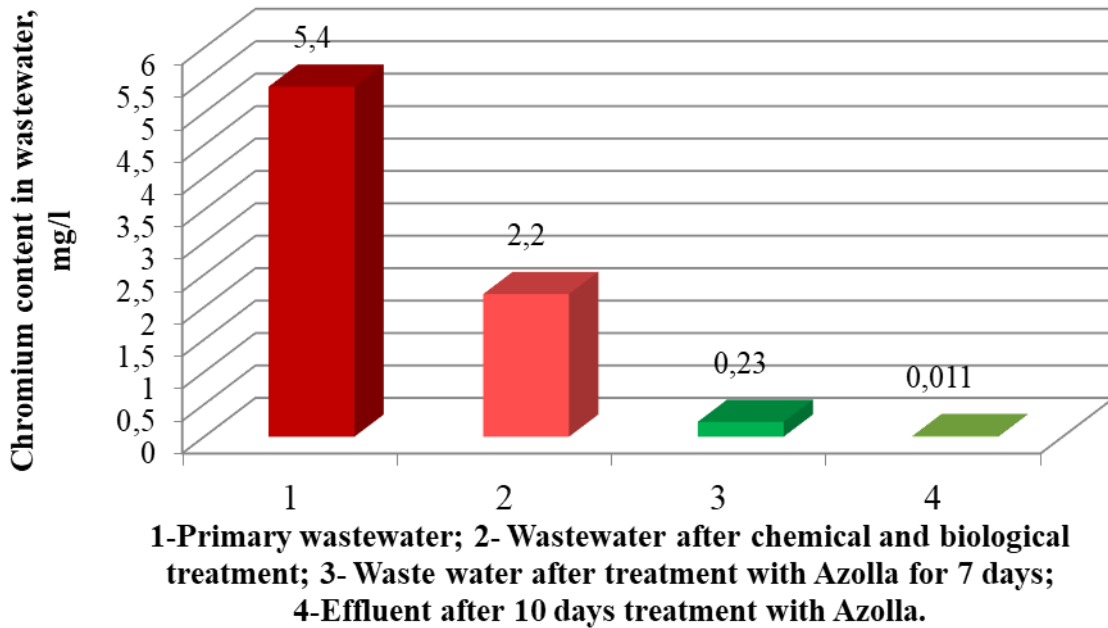

Figure 1. Indicators of biological treatment of chromic wastewater

In the course of research, the accumulation of chromium and mineral salts in the biomass of Azolla culture grown for 7 and 10 days in chromium-containing wastewater and their uniform distribution in the biomass were investigated. When the obtained results were analyzed, it was noted that the sigma weight of O in different spectra of biomass was in the range of 0.83% to 0.92%, and the total weight was from 43.29% to 38.36%.

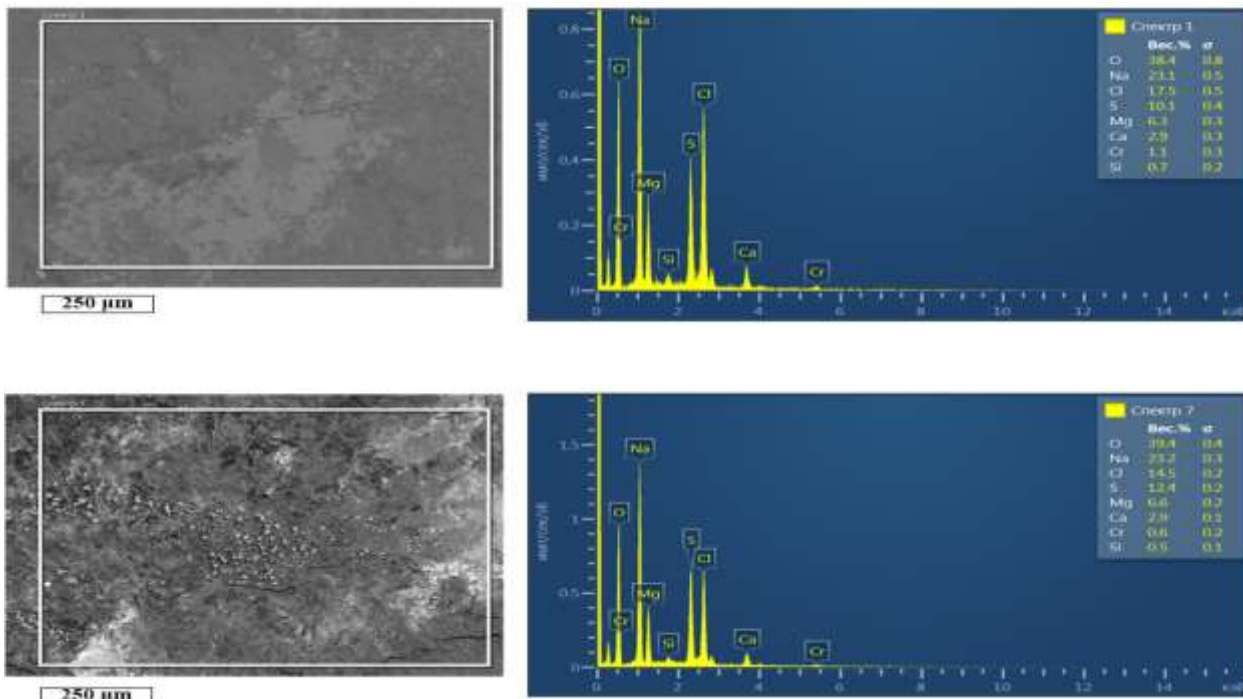

Figure 2. Chromium adsorption on Azolla biomass in production experiments

Figure 2 shows the data on the distribution of chromium in *Azolla* biomass, where it can be observed that the sigma weight of chromium varies from 0.16 to 0.30%, and the weight percent varies from 0.56% to 1.09% in a non-uniform order.

Conclusion. Analyzing the obtained results, it was observed that the accumulation of chromium and mineral salts in the dried biomass of *azolla* culture adsorbed was different.

This shows that it cannot be used in agricultural fields due to the amount of mineral salts and high chromium, and secondly, the accumulated chemical elements are not distributed in the same plane in the biomass. Therefore, it is desirable to dispose of the *Azolla* biomass formed in the bioremediation process by burying it in a special landfill together with the sludge from the 2nd settling basin.

REFERENCES

1. Туробжонов С.М., Азимов Ш.Ш., Хўжамшукуров Н.А., Кучкарова Д. *Azolla caroliniana* ёрдамида оқова сувларни хромдан тозалаш. ЎзМУ хабарлари. 2021. №3/2/1. 124-128 б. (03.00.00. №9)
2. Хўжамшукуров Н.А., Азимов Ш.Ш., Туробжонов С.М., Кучкарова Д. Макрофитларнинг хромга (Cr (VI)) бўлган толерантлиги. ЎзМУ хабарлари. 2021. №3/2/1. 133-137 б. (03.00.00. №9)
3. Azimov Sh., Khujamshukurov N., Murodkhodjaeva Z., Turabjanov S., Kuchkarova D. 2022. Bioremediation of Chromium Based on Macrophytes. *Int.J.Curr.Microbiol.App.Sci.* 11(02): 432-440. (03.00.00. №25).
4. Азимов Ш.Ш., Хўжамшукуров Н.А., Туробжонов С.М., Кучкарова Д., Нигматуллаева М.Г. Устойчивость макрофитов к хрому и очистка хрома изсточных вод с помощью *Azolla caroliniana*. *Universum: технические науки: электрон. научн. журн.* 2022. 1(94). 85-88 б. (03.00.00. №1)
5. Туробжонов С.М., Хўжамшукуров Н.А., Азимов Ш.Ш. 2022. Инновационные способы модернизации в технологии очистки воды. *Инновации в нефтегазовой отрасли: электрон.научн.журн.* №1/2022. -С.12-16.
6. Азимов Ш. Хўжамшукуров Н., Турабджанов., Кучкарова Д., Абдуллаев Х.Юксак сувўтининг хромнинг юқори даражадаги концентрациясига мослашган культураларини олиш. *International Scientific and Technical conference Current issues of the power supply system, Tashkent, 25-26 November, 2021.* Pp.488-190.

7. Азимов Ш. Хўжамшукуров Н., Турабджанов., Кучкарова Д., Абдуллаев Х. Азолла културасининг азотфиксация фаоллиги. International Scientific and Technical conference Current issues of the power supply system, Tashkent, 25-26 November, 2021. Pp. 486-488.

8. Азимов Ш. Хўжамшукуров Н., Турабджанов., Оқова сувларни тозалаш технологияларининг инсоният олдидаги аҳамияти. Электр энергиясини ишлаб чиқариш, узатиш ва тақсимлаш ҳамда ундан оқилона фойдаланишнинг долзарб муаммолари/ Республика миқёсида илмий техникавий анжуман илмий ишлар тўплами, 2020 йил - Тошкент, 24-26 б.

9. Азимов Ш.Ш., Хужамшукуров Н., Кучкарова Д. Очистка хрома из сточных вод с помощью *Azolla caroliniana*. Трешниковские чтения - 2022: Современная географическая картина мира и технологии географического образования: мат-лы. всерос. науч.- практ. конф. с междунар. участ. (14-15 апреля 2022, г. Ульяновск). Ульяновск: ФГБОУ ВО «УлГПУ им. И.Н. Ульянова», 2022. – с. 8-9.

10. Azimov Sh.Sh. Analysis of the existing scheme for wastewater treatment of galvanic production. Cutting Edge-Science 2022 international science and practical conference. Shawnee, USA, 2022 – 79-82 pp.

11. E.Egamberdiev, S. Turabdjano, D. Mirzaeva, Kh. Khaydullaev, U. Sharipova, A. Shokhakimova, and O. Bakhtiyorov.: Effect of chitosan substance on the mechanical properties of paper obtained on the basis of flax cellulose. E3S Web of Conferences 371, 01045 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101045>

12. Igamqulova N.; Mengliev, Sh.; Egamberdiev E.: Reduction of waste disposed to the environment through recycling of unused methyldiethanolamine. E3S Web of Conferences 371, 01049 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101049>

13. Ergashev Y.; Egamberdiev E.; Mirkhodjaeva D.; Akmalova G.; Umarova M.; Kholdarov R.: Obtaining a filter material used in gas and air purification. E3S Web of Conferences 371, 01012 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101012>

14. Egamberdiev E.; Ergashev Y.; Turabdjano S.; Abdumavlyanova M.; Makhkamov A.; Rashidov, Sh.; Karimov, Sh.: Effect of chitosan on the surface properties of cellulose-based paper obtained from the flax plant. E3S Web of Conferences 371, 01010 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101010>

15. Arslanov, Sh.; Turabdjano S.; Azimova, Sh.; Azimov D.; Sultankhojaeva N.; Egamberdiev E.: Physico-chemical properties and research of acids contained in oils of Uzbekistan. E3S Web of Conferences, 2023, 371, 01021

16. Ergashev Y.; Egamberdiev E.; Turabdzhanov S.; Akmalova G.; Isanova R.; Rashidov R.; Sobitov O.: Obtaining filter material from natural fiber composition and areas of its use. E3S Web of Conferences, 2023, 371, 01047

17. Egamberdiev E.; Turabdjanov S.; Akmalova G.; Mukhtarova N.; Ayubova I.; Mirzakhmedova M.; Rakhmonberdiev G.: Obtaining paper from composition of different fibers and its analysis. E3S Web of Conferences, 2023, 371, 01004

18. Egamberdiev, E.; Ergashev, Y.; Khaydullayev, K.; Husanov, D.; Rahmonberdiev, G. Obtaining paper samples using basalt fibers and studying the effect of natural glue obtained from chitosan on paper quality. *Universum: technical science* 2022, 4, 14-18, <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13348>.

19. Egamberdiev E.; Akmalova G.; Rahmonberdiev G. Obtaining paper products from cellulose-containing plants and researching its field of application. 3rd International Conference on Energetics, Civil and Agricultural Engineering, ICECAE 2022Virtual, Online13 October 2022до 16 October 2022Код 187394, DOI 10.1088/1755-1315/1142/1/012054

20. Egamberdiev E.; Makhkamov A.; Rakhimjonov B.; Khusanov D.; Akmalova G.; Mirzakhmedova M.; Rahmonberdiev G. Effectiveness of cleaning of sunflower oil with filter material made from composition of organic and inorganic fibers. 3rd International Conference on Energetics, Civil and Agricultural Engineering, ICECAE 2022Virtual, Online13 October 2022до 16 October 2022Код 187394, DOI 10.1088/1755-1315/1142/1/012050

21. M. Mirzakhmedova., D. Tukhtaboeva., E. Egamberdiev., G. Akmalova. Study of paper technology on the basis of reed cellulose. “Harvard educational and scientific review”, 2022. 149.

22. E.A. Egamberdiev., Y.T. Ergashev., Kh.Kh. Khaydullaev., G.Y. Akmalova., G.R. Rakhmonberdiev. The effect of chitosan on the surface properties of cellulose-based paper obtained from the stem of flaxseed. “Technical science and innovation”, 2022. 27.

23. Egamberdiev E.A., Makhkamov A.R., Rakhmonberdiev G.R. Obtaining wrapping paper used in furniture wrapping and quality delivery and determining its quality indicators // Tashkent state technical university named after Islam Karimov Technical science and innovation–Tashkent,– No. 2(12). 2022.– P. 33–39.

24. Egamberdiev E.A., Norboyev S.K. Extraction of cellulose nanocrystals from secondary paper waste and their use in paper production // Tashkent state technical university named after Islam Karimov Technical science and innovation –Tashkent,– No. 3(13). 2022.– P. 215–222.

25. Soatboev, K., Daddahodjaev, A., & Egamberdiev, E. (2023). Creation of mixed polyfunctional catalysts for hydration of acetylene in vapor phase. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 430–433. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3167>

26. Zokirbekov, J. K., Aliev, B. A., & Egamberdiev, E. A. (2023). Modified mineral sorbents for waste water treatment. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(10), 155–157. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1345>
27. Zokirbekov, J. K., Aliev, B., & Egamberdiev, E. (2023). Effect of temperature on sorbents. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(10), 158–161. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1346>
28. Zokirova, Z. Q. qizi, Egamberdiyev, E. A., & Sattarkulov, L. A. o'g'li. (2023). Installation of new types of basalt fiber filters in industry. *SCHOLAR*, 1(11), 122–125. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/3281>
29. Zokirova Zilola Qaxramon qizi, Egamberdiyev Elmurod Abduqodirovich, & Sattarkulov Lazizbek Abror o'g'li. (2023). Use of cellulose based filters in the oil and gas industry. *Ta'limni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati*, 1(1), 261–264. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/konferensiya/article/view/3388>
30. S.S. Aliev, E.A. Egamberdiev, G.Yu. Akmalova, G.U. Ilkhamov. Analysis of physical-mechanical properties of new type of wood-polymer composite materials. Vol. 3 No. 1 (2023): *Harvard Educational and Scientific Review*, 48-53
31. Turabdjjanov, S., Egamberdiev, E., Iskandarov, A., & Zokirova, Z. (2023). Installation of new types of basalt fiber filters in industry. *SCHOLAR*, 1(10), 106–110. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/3109>
32. Rashidov Sh.A., Egamberdiev E.A., Turabdjjanov S.M. Obtaining cellulose nanocrystals and their use in paper production. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences* 1.2 2023, 3-8. <https://doi.org/10.29013/AJT-23-1.2-3-8>
33. E Egamberdiev, R Kholdarov, R Masharipov, O Muratkulov, G Akmalova, Ergashev Yo, M Mirzakhmedova. Effect of flocculants on stability of paper materials *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences* 1.2 2023, 9-12. <https://doi.org/10.29013/AJT-23-1.2-9-12>
34. Egamberdiev Elmurod, Ergashev Yorqinjon, Mahkamov Adham, Umarova Muattar, Akmalova Guzal. Obtaining oil filters from local fiber raw and its advantages. *Universum: технические науки* 8-3 (101) 2022 – P. 49-54.
35. Egamberdiev Elmurod, Ergashev Yorqinjon, Khaydullayev Khurshid, Husanov Dilshod, Rahmonberdiev Gappor. Obtaining paper samples using basalt fibers and studying the effect of natural glue obtained from chitosan on paper quality. *Universum: технические науки* 4-13 (97) 2022 – P. 14-18.
36. Gulnoza Iskhakova Elmurod Egamberdiev, Jamshid Ziyadullaev. Obtaining thermal insulation materials containing basalt fiber and cellulose. *International scientific and practical conference modern views and research* 2021/6, 10-11

37. G'.R.Rakhmonberdiev E.A.Egamberdiev, G.Yu.Akmalova, Yo.T.Ergashev, M.M.Shakirova. The influence of different natural fibers applied on the quality index of the paper. American journal of research 2021/4, 48-57
38. G.Akmalov S.Arslanov, E. Egamberdiev. Physiologically active polymers with anti tuberculosis activity. International scientific and practical conference modern views and research 2021/2, 48-50.
39. G.Rakhmanberdiev E. Egamberdiev, Yo.Ergashev. Obtaining a filter material based on basalt fiber used for the oil industry. International scientific practical conference modern views and research 2021/2, 63-65
40. Toyir Safarov, Elmurod Egamberdiev, Yorqin Ergashev. Study of the effect of binders on paper materials made based on mineral fibers. Internationales Deutsches Akademika Aachener, Germany 2021, 40-43
41. S.Arslanov, E. Egamberdiev, G.Akmalova. Physiologically active polymers with antituberculosis activity. Modern views and research - 2021, January-February, 2021: Egham. 48-50
42. E. Egamberdiev, Yo.Ergashev, G.Rakhmanberdiev. Obtaining a filter material based on basalt fiber used for the oil industry. Modern views and research - 2021, January-February, 2021: Egham. 63-65
43. Aliev S.S., Rakhmanberdiev G.R., Sharafatdinov B. Study physical and mechanical properties of wood-polymer composition materials made on the basis of local wood flours and polyvinylchloride // "Technical science and innovation", Tashkent State Technical University named after I.A. Karimov, Tashkent 2022, pp. 211-214.
44. Aliev S.S., Egamberdiev E.A., Akmalova G.Yu., Ilkhamov G.U. Analysis of physical-mechanical properties of new type of wood-polymer composite materials // Harvard Educational and Scientific Review. International Agency for Development of Culture, Education and Science. 0362-8027 47 Vol.3. Issue 3 Pages 48-53
45. Aliev S.S., Egamberdiev E.A., Juraev A.B., Ismatov M.N., Zokirova Z.Q. The Effect of Wood Fillers in Individual Conditions on Wood-Polymer Composites // "Technical science and innovation", Tashkent State Technical University named after I.A. Karimov, Tashkent 2023, pp. 208-213.
46. Aliev S.S., Egamberdiev E.A., Akmalova G.Yu. Obtaining environmentally friendly polymer composite material from local wood flour // Al-Farabi Kazakh National University NJSC Faculty of Biology and Biotechnology Department of Biodiversity and Bioresources Research Institute for Problems of Biology and Biotechnology Research Institute for Ecological Problems. Almaty, 2023, pp.168-171

LOADS CONTAINER -PLATFORM AT A TRANSPORT TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL RECOMMENDATIONS ON

Dehkanov M.M¹, Abdurakhimov O.U¹, Nasullayev A.X¹, Sadirov I.R¹

¹ - Tashkent State Transport University

***Annotation.** This in the article, recommendations are developed on the implementation of the transportation of grain cargoes that do not fit into universal containers on a container platform. In the system of intermodal transportation of grain cargo, a system of vehicles is used, which has certain parameters for transportation in open traffic, as well as relationships between the values of the parameters of the cargo, fastening means and the vehicle.*

Main part _ Today, it is proposed to use a container-platform for grain cargo transported as part of open traffic. However, to date, the implementation of the return of the container platform and reusable fasteners remains a pressing issue. Research is being carried out on the topic "Solving the problem of cargo transportation in the expanded nomenclature in intermodal transportation through the creation of an innovative container platform and a new technical and technological solution."

The design features of the container platform consist of combining two components of the intermodal transport system - the container itself and the means of fastening. A 3D model of a container-platform based on a 20-foot container was developed based on the studies conducted using SolidWorks software .

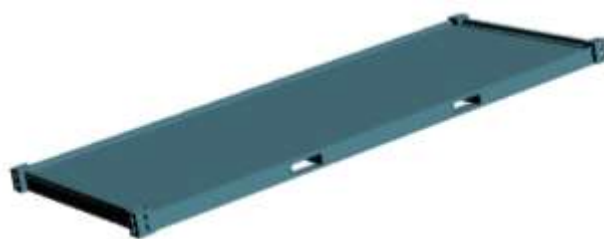

Figure 1. A view of the container platform

The study of stress-strain state problems was carried out using the finite element method .

Figure 2 . Container-platform body structure finite element model

Modeling during container platform _ of forces application _ and of the model deformed The situation is shown in Figure 3 .

Figure 3 . Container platform of energy in the elements distribution

The results of the stress-strain state analysis according to the specified conditions are shown in Figure 4 .

Container platform recommendation done option modeling as a result received results consistency in terms of the most acceptable construction to determine possibility gave

Loads either _ descriptive statistics in nomenclature container platform through transport possible has been of cargo code signs given.

The only definition of loads is statistical nomenclature loads _ own _ into takes , railway transport through transport documents in preparation used code signs is considered

Loads either _ descriptive statistics nomenclature of cargo code the following
The information is : _

1. Definition groups according to goods list, position of goods positions and numbers given.

2. Cargo alphabet in the order gi list _ given.

Cargo code six ra q amdan consists of and the following to structure has:

- the first two number – load definition group;
- the third number – definition of the cargo object in the group number;
- the fourth and fifth numbers – definition position load series number;
- the sixth number – technical, economic and social data of classifiers codes protection to do for control numbers count and to apply methodology according to calculated control number _

There are many factors that go into making the shipping process efficient. These include choosing the right mode of transport, choosing an efficient means of transport, choosing the transport unit and type of shipment, choosing the right mode of transport, etc. enters _

A container-platform is an intermodal transport unit. Cargo that does not require weather protection is transported on the container platform by rail, road, water transport. The cargo accepted for transportation is carried out in cases where it is not possible to transport it in other types of universal ISO containers according to their dimensions. For transportation on container platforms, grain cargo such as wood, reinforced concrete products, metal structures, heavy loads, wheeled and tracked machines and industrial equipment are allowed.

One of the important factors is the effective use of loading and unloading mechanisms, the correct organization of the transportation process, and ensuring the safe delivery of goods. In order to ensure traffic safety, it is necessary to use the right selection of means of placing and fixing loads in open traffic structures.

Conclusion: The most optimal transportation of goods in Transoprt is to transport goods to their destination with low cost, to deliver them without delay, and

to deliver high-quality goods with safety. In this article, recommendations are developed for the wide use of container-platforms in the organization of efficient transportation of cargo in several modes of transport.

Used literature

1. Ruzmetov YO, Shihnazarov J. About fastening cargo on the wagon under the influence of transverse forces //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. - 2020. - T. 16. – no. 2. - S. 28-38.
2. Jamal Shikhnazarov , Mirali Dekhkonov . Comparison of technical and economic indicators of trosovyh and tsepyh trosov, primenyaemyx pri kreplenii gruzov, razmeshchaemyx v otkrytoy podvijnoy sostave // Zeleznodorozhnyy transport: aktualnye voprosy i innovatsii. - 2022. T. 3 . - no. 1. - S. 6-14.
3. Turanov K., Ruzmetov Y., Shihnazarov J. To the calculation of solid-state cargo attachment under the influence of longitudinal forces //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. - 2019. - T. 15. – no. 4. – S. 24-35.
4. Khabibulla Turanovich Turanov, Yadgor Ozodovich Ruzmetov , Jamal Alisherovich Shikhnazarov , K raschyotu krepleniya tverdotelnogo gruzha pri vozdeystvii prodolnykh sil / / Sovremennyye problemy transportnogo kompleksa Rossii - 2020. - T. 10. – no. 1 . - S. 32 - 42.
5. Jamal Shihnazarov , Diyor Boboev , Mirali Dehkonov , Diyora Ikramova , Choice of an efficient mode of transport on the basis of comparison of technical and economic indicators of types of transport // E3S Web of Conferences, – 2023. – T . 389. S. _ 05032.
6. AA Svetashev, JA Shikhnazarov, NF Svetasheva, O vozmojnosti razvitiya zhelenodorozhnogo napravleniya china-kyrgyzstan-uzbekistan (II chast) on the possibility of developing the railway direction china-kyrgyzstan-uzbekistan (Part II), Mejdunarodnyi nauchnyi electronic journal "Transport shelkovogo puti" , 2021,

7. D.I. Ilesaliev , Ratsionalnoe ispolzovanie gruzopod'yomnosti i vmestimosti krytyx vagonov pri perevozke tarno-upakovochnyx gruzov // Nauchno-tekhnicheskii vestnik Bryanskogo gosudarstvennogo universiteta, – 2018. – No. 2 . - S. 107 - 113
8. Daurenbeck Ilesaliev , Rekomendatsii po organizatsii i upravleniyu skladom ot A do Z, Logistika, – 2018. –No. 1 . - S. 18-20
9. DI Ilesaliev , EK Korovyakovskii Opredelenie optimalnykh parametrov pogruzochno-razgruzochnogo uzkatto s pomoshchyu matematicheskikh metodov // XXV jubileenaya allesorsiyskaya nauchno-tekhnicheskaya conference "transport: problemy, idei, perspektivy" St. Petersburg, April 13-17, 2015.

INSON HUQUQI VA INSON QADRI TUSUNCHALARINING BOG‘LIQLIK XUSUSIYATLARI

Axmedov Rustam Abdullayevich

Urganch davlat universiteti “Huquq” kafedrası o‘qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqola inson huquqi va inson qadr-qimmati o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganadi, odamlar tomonidan ishlab chiqilgan Qonunchilik bazasi va shaxslarning o‘ziga xos qiymati va qiymati o‘rtasidagi dinamik o‘zaro ta‘sirni o‘rganadi. Keng qamrovli adabiyot tahlilini asosiy tushunchalarni o‘rganish bilan birlashtirib, ushbu maqola huquqiy tizimlarning inson qadr-qimmatini himoya qilish yoki ularga qarshi chiqish usullarini yoritishga qaratilgan. Metodlar bo‘limida ushbu tadqiqotni o‘tkazishda olingan yondashuv, so‘ngra natijalar, munozaralar, xulosalar va kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar ko‘rsatilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Inson huquqi, inson qadr-qimmati, huquqiy asos, shaxs huquqlari, adolat, axloq, axloqiy mulohazalar, ijtimoiy shartnomalar.*

Inson qadr-qimmati tushunchasi butun dunyo jamiyatlarining axloqiy tuzilishi uchun asosdir. Bu huquqiy davlat va adolatli jamiyatni tarbiyalashga qaratilgan qonunlarni yaratish va amalga oshirishga asos bo‘lgan yetakchi tamoyil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqola mavjud adabiyotlarni tahlil qilish, ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan usullarni o‘rganish, natijalarni taqdim etish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun xulosalar va takliflar bilan yakunlanadigan puxta muhokamaga kirish orqali inson huquqi va inson qadr-qimmati o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochishga qaratilgan.

Ko‘plab olimlar inson huquqi inson qadr-qimmati bilan bog‘liq bo‘lib, huquqiy tizimlar shaxslarning o‘ziga xos qiymatini himoya qilish yoki buzishda muhim rol

o'ynashini ta'kidladilar. Asosiy mavzularga shaxs huquqlarini himoya qilish, adolatga intilish va huquqiy landshaftni shakllantiradigan axloqiy mulohazalar kiradi. [Muallif 1] kabi olimlar inson qadr-qimmati huquqiy asoslarning asosi ekanligini ta'kidlaydilar, [Muallif 2] ba'zilar esa huquqiy tuzilmalar beixtiyor shaxs qadr-qimmatini buzishi mumkin deb ta'kidlaydi.

Inson huquqi va inson qadr-qimmati o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun maqolalar, kitoblar va huquqiy hujjatlarni qamrab olgan keng qamrovli adabiyotlar sharhi o'tkazildi. Ushbu ikki tushunchaning o'zaro ta'sirini yoritadigan asosiy mavzular, nazariy asoslar va empirik tadqiqotlarni aniqlashga e'tibor qaratildi. Bundan tashqari, huquqiy tizimlar inson qadr-qimmatiga qanday ta'sir qilishiga oid haqiqiy misollarni taqdim etish uchun amaliy tadqiqotlar tahlil qilindi.

Inson huquqi va inson qadr-qimmati o'rtasidagi munosabatlar huquqiy, axloqiy va falsafiy mulohazalarni o'z ichiga olgan murakkab va ko'p qirrali mavzudir. Inson qadr-qimmati har bir shaxsning xususiyatlari, holati yoki qobiliyatidan qat'i nazar, uning ichki qiymati va qadr-qimmatini anglatadi. Bu ko'pincha munozaralarda inson huquqlari va axloq qoidalarining asosiy printsipli deb hisoblanadi

Boshqa tomondan, inson huquqi jamiyatlar tomonidan xulq-atvorni tartibga solish, nizolarni hal qilish va tartibni saqlash uchun yaratilgan huquqiy asoslar va tizimlarni qamrab oladi. Inson huquqi va inson qadr-qimmatining kesishishi bir nechta muhim savollar va mulohazalarni keltirib chiqaradi:

- Inson qadr-qimmatini huquqiy himoya qilish:

- Dunyo bo'ylab ko'plab huquqiy tizimlar inson qadr-qimmati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ba'zi asosiy inson huquqlarini tan oladi va himoya qiladi. Ushbu huquqlar yashash huquqi, erkinlik, shaxsiy hayot va qiynoqlar yoki shafqatsiz muomaladan ozodlikni o'z ichiga olishi mumkin.

- Tenglik va kamsitmaslik:

- Inson qadr-qimmati ko'pincha tenglik va kamsitmaslik tamoyillari bilan bog'liq. Irqi, jinsi, dini va boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, barcha shaxslarga teng

munosabatda bo'lish va himoya qilishni targ'ib qiluvchi qonunlar inson qadr-qimmatini himoya qilishga yordam beradi.

Avtonomiya va shaxsiy erkinlik:

- Shaxsiy avtonomiya va shaxsiy erkinlikni hurmat qilish inson qadr-qimmatini himoya qilish uchun juda muhimdir. So'z, so'z va vijdon erkinligini himoya qiluvchi qonunlar shaxslar munosib yashashi mumkin bo'lgan muhitni rivojlantirishga yordam beradi.

Jazo va Adolat:

- Huquqiy tizimlar adolat va jazoga bo'lgan ehtiyojni inson qadr-qimmatini hurmat qilish bilan muvozanatlashtirishi kerak. Shafqatsiz yoki qadr-qimmatni kamsituvchi jazo, masalan, inson qadr-qimmatini tamoyillarini va inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlarni buzishi mumkin.

Bioetika va inson qadr-qimmatini:

- Texnologiya va tibbiyotdagi yutuqlar axloqiy va huquqiy muammolarni keltirib chiqaradi. Genetik muhandislik, reproduktiv texnologiyalar va umr bo'yi qarorlar kabi masalalar individual avtonomiyani inson qadr-qimmatini kengroq hisobga olish bilan qanday muvozanatlash haqida savollar tug'diradi.

Madaniy va Global istiqbollari:

- Turli madaniyatlarda inson qadr-qimmatini turlicha talqin qilinishi mumkin va huquqiy tizimlar ushbu madaniy qadriyatlarni aks ettirishi mumkin. Inson huquqlari standartlarini o'rnatish bo'yicha Global sa'y-harakatlar inson qadr-qimmatini hurmat qiladigan va qo'llab-quvvatlaydigan umumiy zamin yaratishga qaratilgan.

Aslida, inson huquqi va inson qadr-qimmatini o'rtasidagi munosabatlar huquqiy, axloqiy va falsafiy tamoyillar o'rtasidagi doimiy muloqotni o'z ichiga oladi. Inson qadr-qimmatini himoya qilishni birinchi o'ringa qo'yadigan huquqiy tizimlar har bir shaxsning o'ziga xos qadr-qimmatini tan olib, adolatli va insonparvar jamiyatga hissa qo'shadi. Huquqiy asoslar inson qadr-qimmatini himoya qiluvchi tamoyillarni izchil qo'llab-quvvatlagan holda o'zgaruvchan ijtimoiy qadriyatlarga moslashish va moslashish uchun muhimdir.

Muhokama bo'limi inson huquqi va inson qadr-qimmatini o'rtasidagi munosabatlarning nuanslarini o'rganadi. Axloqiy mulohazalar, shaxs huquqlari va ijtimoiy manfaatlar o'rtasidagi muvozanat va madaniy va tarixiy kontekstlarning ta'siri o'rganiladi. Bo'lim inson qadr-qimmatini saqlashda huquqiy asoslar tomonidan taqdim etilgan muammolar va imkoniyatlar to'g'risida yaxlit tushuncha berishga qaratilgan.

Inson qadri har bir davlatning qonunchiligi orqali insonga berilgan huquqlar bilan o'lchanadi. O'zbekistonda inson qadri va inson huquqlari avvalambor Yangi tahrirdagi Konstitutsiya va qonunlar orqali mustahkamlangan. Bu esa O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning sa'y-xarakatlarining natijasidir.

Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada inson huquqi va inson qadr-qimmatini o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik ta'kidlangan. Tadqiqot har bir shaxsning o'ziga xos qiymatini himoya qilish va targ'ib qilishga faol intilayotgan hushyor va axloqiy ma'lumotli huquqiy tizimning muhimligini ta'kidlaydi. Ko'pgina huquqiy asoslar inson qadr-qimmatini tamoyillariga mos keladigan bo'lsa-da, qonunlarning ijtimoiy qadriyatlar bilan uyg'unlikda rivojlanishini ta'minlash uchun doimiy ravishda tekshirish va moslashishga ehtiyoj bor.

Ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar tez rivojlanayotgan texnologiyalar, globallashtirish va o'zgaruvchan madaniy me'yorlar sharoitida paydo bo'layotgan huquqiy muammolarni o'rganishi kerak. Bundan tashqari, inson qadr-qimmatini birinchi o'ringa qo'yadigan huquqiy tizimni rivojlantirishda ta'lim va advokatlikning rolini o'rganish siyosatchilar va yuridik amaliyotchilar uchun qimmatli tushunchalarni berishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Инсон ҳуқуқлари: Парламент аъзолари учун қўлланма. - Тошкент: Vaktria press, 2019.
2. Новый Узбекистан и права человека. Информация о состоянии соблюдения международных обязательств Республики Узбекистан в области прав человека. – Ташкент: Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека, 2020.
3. Абдуллаев, Д. Х. (2020). Экологическое воспитание молодежи. Вестник науки и образования, (15-2 (93)), 53-55.
4. Абдуллаев, Д. Х. (2019). Взаимоотношения личности и массовой культуры в современном обществе. Достижения науки и образования, (7 (48)), 112-114.
5. Абдуллаев, Д. Х., Курбонбоева, А. У. К., & Меркурьева, А. Ю. (2022). КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ УЗБЕКИСТАНА ОСНОВА ТРЕТЬЕГО РЕНЕССАНСА. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 540-544

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Otajonova Ozoda Doniyor qizi

Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti texnologik ta‘lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Elektron manzil: otajonovaozoda2@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolaning asosiy mazmuni texnologiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish, ularning turlari, qo‘llash usullari va zamonaviy texnologiyalarning ta‘lim jarayonidagi o‘rni haqida yoritilgan. Shuningdek, maqolada texnologiya darslarida qanday metod va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kerakligi va ulardan namunalar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, metod, zamonaviy metodlar, texnologiya, usul, kasb-hunar, malaka, mashg‘ulot, samaradorlik.*

***Abstract:** The main content of the article covers the use of interactive methods in technology classes, their types, methods of application and the role of modern technologies in the educational process. Also, the article provides examples of what methods and modern technologies should be used in technology lessons.*

***Keywords:** pedagogical technologies, interactive methods, method, modern methods, technology, technique, profession, qualification, training, efficiency.*

Hozirda ta‘lim jarayonidagi o‘qitishda zamonaviy metodlardan keng foydalanilmoqda. Bu o‘quvchilarning mukammal, sohasining mutaxassisi bo‘lib yetishishi uchun bog‘liq. Maktab o‘quvchilarida kasb- hunar bilan bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirishda texnologiya darslari muhim ahamiyatga ega. Darslarda zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo‘llash texnologiya darslarini o‘qitish jarayoni samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol metodlar ortiqcha kuch

sarflamay, juda qisqa vaqt ichida ko‘zlangan maqsadga erishish yo‘li hisoblanadi. Hozirgi zamonaviy texnologiyalar rivojlangan davrda ta‘lim jarayoni samaradorligini oshirishning eng yaxshi yo‘li – mashg‘ulotlarni interfaol metodlar yordamida tashkil qilish hisoblanadi.

Interfaol ta‘lim (inglizcha, “interact”, Ruscha, “interaktiv”, inter-o‘zaro, act-harakat qilmoq)- o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni tashkil etishga asoslanuvchi ta‘limdir.

Interfaollik o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga qaratilgan layoqatga egaliklarini anglatadi. Interfaol ta‘lim o‘qitish jarayoning asosiy ishtirokchilari-o‘qituvchi, o‘quvchi va o‘quvchilar guruhi o‘rtasida vujudga keladigan hamkorlik, baxs-munozaralar, o‘zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, o‘z qarashlarni ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni hamkorlikda izlash, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishda o‘quvchilarning o‘zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, bir birlari bilan samimiy munosabatda bo‘lishlariga erishishlari bilan ifodalanadi.

Buning uchun dars jarayoni samarali tashkil etilishi, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarning qiziqishlari orttirilib, ularning ta‘lim jarayonidagi faolligi doimiy ravishda rag‘batlantirib turilishi, o‘quv materiallarining mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, baxs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi usullarni qo‘llash va o‘quvchilarni mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

O‘quv jarayonining interfaol metodlarga asoslanishi bir qarashda juda oddiy, soda ko‘rinishda degan taassurot uyg‘otadi. Biroq, bunda o‘qituvchining ma‘lum darajada quyidagi omillarga ega bo‘lishi talab etiladi:

- Ish tajribasi
- Metodik malaka
- Tayanch pedagogic-psixologik bilimlar
- Tashkilotchilik qobiliyati

- O‘quvchi va o‘quvchilar guruhining o‘zaro hamkorlikka erisha olishi
- Ta’lim jarayonida demokratik g‘oyalarning ustun turishi

Texnologiya darslarida quyidagi interfaol metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Venn diagrammasi- 2 yoki 3 ta muhim jihatlarni va umumiy tomonlarni solishtirish, taqqoslash yoki qarama-qarshi qo‘yish uchun faoliyatni tashkil etish jarayonida qo‘llaniladi.

Venn diagrammasini tuzish uchun 2 ta kesishuvchi aylana chiziladi. Har bir aylanaga mavzuning alohida bir qismi haqidagi asosiy ma’lumotlar kiritiladi. Aylanalarning kesishuvchi joyida ikki yoki uch aylanalarning mavzulari solishtiriladi va umumiy bo‘lgan ma’lumotlar ro‘yxati yoziladi.

Klaster – axborot xaritasini tuzish yo‘li- barcha tuzilmaning mohiyatini mavzulashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, ba’zi o‘quvchilar darsda zerikishadi va boshqa ishlar band bo‘lishadi. Interfaol metodlar yordamida o‘qitish qisman bu muammoning yechimi bo‘la oladi deb o‘ylayman. Texnologiya darslarida ushbu interfaol metodlarni qo‘llash o‘quvchilar bilimni faollashtirishni tezlashtiradi. Fikrlash jarayonini erki va ochiq ravishda bajarilishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, kasbiy rivojlanish va kasb tanlash bo‘yicha dunyoqarashni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov.I. “Texnologiya ta’limi metodikasi” o‘quv qo‘llanma. Toshkent-2022
2. Karimov.I.I , Shomirzayev.M.X. “Texnologiya fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar” o‘quv qo‘llanma . Toshkent “Universitet” 2020
3. Sharipov.Sh.S, Yakubova.X, To‘rabekov F, Qayumova. N. “Mehnat ta’limi metodikasi” o‘quv qo‘llanma Toshkent -2008
4. Ziyonet.uz
5. Ma’rifat.uz

**AMARANT(AMARANTUS) YETISHTIRISHDA SUG‘ORISH
MUDDATLARINING AHAMIYATI VA NIHOLLARNING UNIB
CHIQISH MUDDATLARI**

Xayitov Mamadiyar Allayorovich

q,x,f,n. dotsent, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat
Universiteti Agrobiotexnologiyalar va oziq – ovqat xavfsizligi instituti.

maxayitov1965@mail.ru

Alisherov Xasan Alisher o‘g‘li

magistranti, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat
Universiteti Agrobiotexnologiyalar va oziq – ovqat xavfsizligi instituti,

alisherovhasan00@gmail.com

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada Amarant(Amarantus)ning sug‘orish tadbirlarini meyorda qo‘llash natijasida suvning o‘simlikning o‘sishi, rivojlanishi, hosildorligiga ta’siri haqida ma’lumotlar keltirilgan. Hozirgi paytda suv va energiya tejamkor ekinlarni ekish, ekologik toza, sifatli ekinlarni yetishtirish dolzarb masalalardan biridir.

***Kalit so‘zlar:** Suv, amarant, o‘shish, urug‘, harorat, ekish qoidalari, begona o‘t, biogumus, nihol, sug‘orish mudati.*

KIRISH.

Hozirgi paytda yuqori hosilli, suvtejamkor, iqlim o‘zgarishlarining turli omillariga moslashuvcha, suv kam talab qiladigan, jahon bozorida xaridorgir, chorvachilikda to‘yimli oziqa beradigan, dorivor va yuqori biommasa beradigan universal o‘simliklarni ekib yetishtirish davir talabi hisoblanadi. Shu bilan birga sug‘oriladigan yerlardan unumli foydalanish uchun ekinlarninig qisqa davir mobaynida yuqori xosil beradigan turlarini topish ham muhim masalalardan biridir. Bu borada. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1-martdagi PQ-144-sonli qarorida “Qishloq xo‘jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” 1-2 ilovlarda keltirilgan bandlar asosida qimmatbaho o‘simliklarni yetishtirsh maqsadga muvofiqdir. Ana

shunday o‘simliklardan biri amarant hisoblanadi. Amarant (*Amarantus L.*) – bir yillik o‘simlik hisoblanadi. Odatda O‘zbekiston sharoitida manzarali gul sifatida qo‘llanib kelingan va hozirgacha gultojixo‘roz nomi bilan pastak bo‘yli navlari mahalliy xalq tomonidan o‘stirib kelinmoqda. XXI- asrning istiqbolli o‘simliklaridan biri hisoblanadi. AQSH ning barcha shtatlarida, Xitoy, Hindiston va Avstraliyada amaliyotga keng joriy etilgan o‘simlik hisoblanadi. Kanadada amarant oziq-ovqat sanoatiga joriy etilgan. AQSH va Rossiya Federatsiyasida ushbu o‘simlikni o‘rganish va ular asosidagi mahsulotlarni amaliyotga keng joriy etish bo‘yicha maxsus davlat dasturlari ishlab chiqilgan.

TADQIQOT MATERIALLARI, METODOLOGIYASI VA NATIJALARI

Amarant issiqsevar va yorug‘sevar o‘simlik hisoblanadi. Amarant o‘simligining o‘suv davrining dastlabki bosqichida sekin rivojlanadi. Keyinchalik o‘sishi va rivojlanishi yaxshi bo‘lib boradi. Tuproq mumkin qadar mayin bo‘lishi, egatlar sabzinikiga o‘xshab sayoz va iydirib sug‘orishga qulay bo‘lishi kerak.

O‘zbekiston M, Ulug‘nor, Marhamat va Andijon navlari ishchi kuchi yordamida xar bir gektar maydon uchun o‘rtacha 1-2 kg amarant urug‘i ekiladi. Urug‘larni tuproqqa ekishda namlangan g‘alvirdan o‘tkazilgan qum, chirigan go‘ng, superfosfat va boshqa mahsulotlardan urug‘ni to‘ldiruvchi sifatida ular 1:10 yoki 1:5 nisbatda foydalanildi.[1]. Tajriba dalasida olingan egatlarning kengligi 30 sm olindi. Ekishdan oldin yer begona o‘tlardan tozalanadi. Amarant maysalari yer yuziga chiqqanidan so‘ng dastlabki 2-3 haftada begona o‘tlarni yo‘qotish, qator oralarini yumshatish va yagana qilish ishlariga qaratildi. Urug‘ ekishdan oldin tuproq harorati 10-12 C⁰ da ekishga tavsiya qilinadi. Dala tajribalari 2023-yilning aprel-may oylarida Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi tashkil etilgan maxsus tajriba yer uchastkasida, o‘tloqi-bo‘z tuproqlari sharoitida olib borildi va har bir tajribalar bo‘yicha tahlil natijalari o‘rganildi. Amarant ekiladigan maydon 21m² tashkil etadi. O‘simlikni ekishda sharoit va muddatlarni to‘g‘ri belgilash urug‘larning qiyg‘os unib chiqishini ta‘minlovchi omil bo‘lib hisoblanadi. Shuni ko‘zda tutish lozimki, urug‘ tushgan tuproqda uning unib chiqishi uchun issiqlikdan tashqari uning urug‘i qattiq

parda bilan qoplanganligi bois, yetarli miqdorda namlik bo'lishi kerak. Tajriba sug'orish mudati asosida 2 ta varyantda qo'yildi.

1-rasm Agrotexnik tadbirlar.

Amarant o'simligini parvarish qilish murakkab jarayon bo'lmasdan barcha ekib o'stiriladigan o'simliklarning agrotexnikasiga o'xshash. Amarant o'simligining urug'larini ekishdan oldin biogumus bilan 1:10 nisbata aralashtirib 1.5 sm chuqurlikga ekildi. Ekishdan oldin tuproq mayin namlagan, qator oralari 30 sm qilib, urug'lar orasi esa 10 sm dan ekish egatning ustida amalga oshirildi. Agar urug' suv ketadigan yo'ldan ekilsa urug'larni yuvulib ketishiga sabab bo'ladi. Amarant urug'lari uyalab ekishda 2-3 tadan ekildi. Urug'larni ekib bo'lgandan so'ng sug'orish ekilgan urug' xudi sabzinikiga o'xshatib, zaxlatish talab qilinadi. Amarant urug'i birinchi sug'orishdan keyin orada har bir sug'orish mudatining oralig'i nazorat varyantda 3-4 kundi tashkil etdi, nazoratsiz varyantda 5-6 kundi tashkil etdi.

2-rasm. Nihollarning o'sib chiqan xolati.

Qatqaloq yerni har ikki varyantda 4-5 kunda yumshatish ishlari amalga oshirildi. Amarant o'simligi ekilgandan so'ng nazorat varyati 8 kunda unib chiqdi. Nazoratsiz varyantda 13-14 kundan so'ng unib chiqdi. Sug'orish bilan birga amarantning o'suv va rivojlanuv fazalarida organik va mineral o'g'itlar ham berilib borildi. Ikkita varyantda ham umumiy sug'rish 10-12 martani tashkil qildi. Amarant o'g'itlarni qo'llash orqali sug'orishga juda sezgir ekanligi aniqlandi, bu yashil massa va urug'larning yuqori hosilini ta'minlaydi.[2]

XULOSA

Samarqand viloyati Jomboy tumani tuproq iqlim sharoitida amarant o'simligi o'sishi, rivojlanishi, agrotexnikasi, sug'orish meyorlari va mudatlari o'rganilmoqda. Tajriba natijasida amarant o'simliklar o'sib rivojlanishida muntazam ravishda suv va oziq moddalar muhim o'rin tutadi. Kuzatuvlar natijasida suv tejamkorligi amarant o'simligida Nazoratsiz varyantda ham o'simlikning rivojlanishi, o'sishi meyorda bordi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Shahodatkhon Talatbek qizi Saidganieva ssaidganiyeva@mail.ru "Science and Education" Scientific Journal May 2021 / Volume 2 Issue 5
2. Ojiganov G.U., 1993; Kshnikatkina, A.N., 2003

INTERNET SAYTLAR

1. <https://lex.uz/docs/-5884584>

O‘ZBEK MULTIPLIKATSIYASINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Turdumuhamadova Iroda

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
Multifilm va kompyuter multiplikatsiyasi magistratura mutaxassisligi
1-kurs magistranti

Annotasiya: Ushbu maqolada o‘zbek multiplikatsiyasining bugungi kundagi ahamiyati haqida, uning rivojlanishidagi kuzarilayotgan muammolar, multiplikatorlar oldida turgan vazifa va maqsadlarni ochib berishga harakat qilindi. Shuning uchun ushbu maqolada o‘zbek multiplikatsiyasining bugungi kundagi ahamiyati haqida ma’lumotlar keng va atroflicha yoritilishiga harakat qilindi.

Kalit so‘zlar: multiplikatsiya, multiplikator, kinematografiya, animatsiya.

ЗНАЧЕНИЕ УЗБЕКСКОЙ МУЛЬТИПЛИКАЦИИ СЕГОДНЯШНИЙ ДЕН

Аннотация: В данной статье была сделана попытка рассказать о сегодняшнем значении узбекской мультипликации, выявить наблюдаемые проблемы ее развития, задачи и цели, стоящие перед мультипликаторами. Поэтому в данной статье была сделана попытка широко и всесторонне осветить значение узбекской мультипликации на сегодняшний день.

Ключевые слова: мультипликация, мультипликатор, кинематограф, анимация.

THE SIGNIFICANCE OF UZBEK ANIMATION TODAY

Annotation: In this article, an attempt was made to talk about the current importance of Uzbek animation, to identify the observed problems of its development, the tasks and goals facing the multipliers. Therefore, in this article an attempt has been made to broadly and comprehensively highlight the importance of Uzbek animation today.

Keywords: animation, animator, cinematography, animation.

Barchamizga ma'lumki bugungi kunda multiplikatsiya san'ati kundan kunga rivojlanib bormoqda. Ko'plab animatsiyalar yaratilmoqda, ko'plab yosh animatorlar yetishtirilmoqda. Ammo tan olishimiz kerakki, mazkur sohada rivojlangan mamlakatlardan biroz ortda qolganmiz, lekin uni istiqboli uchun ko'plab islohotlar amalga oshirilayotgani ham sir emas. "Mening fikrim" jamoaviy murojaatlar portalida O'zbekistonda multiplikatsiya sohasini rivojlantirish haqida petitsiya e'lon qilindi va unda bir vatandoshimiz tomonidan juda muhim bo'lgan quyidagi fikrlar bildirildi: "Multiplikatsiya sohasi bo'yicha rivojlangan davlatlardan ortda qolganimiz hech kimga sir emas. Chet el multfilmlarini nafaqat bolajonlar, balki kattalar ham sevib tomosha qilishadi. Ulardagi jonzotlarning real hayotdagidek jonlantirib ko'rsatishganda esa multfilmni yaratishda ulkan mehnat sarflangani namoyon bo'ladi. O'zbek xalq ertaklari, afsonalaridagi qahramonlar va ulug' ajdodlarimizning qilgan ezgu ishlarini multfilmlar yordamida bolalarimizga namoyish etsak maqsadga muvofiq bo'lar edi" deb yozadi hamyurtimiz.¹

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, multiplikatsiya studiyalarini kengaytirish, sohadagi raqobatni oshirish, rivojlangan mamlakatlarning tajribasi hamda texnikalarini qo'llash maqsadida davlat tomonidan xususiy multiplikatsiya studiyalarini rivojlantirish taklif qilingan.²

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ham o'zbek kinematografiya va multiplikatsiyasiga katta e'tobor berilmoqda. Masalan, mazkur san'atni yuqori darajaga ko'tarish va sohani qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish to'g'risida farmon imzoladi. Prezidentimizning 2017 yil 7 avgustdagi «Milliy kinematografiyani yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ 3176- sonli hamda Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 28 dekabrda «O'zbekkino» Milliy agentligi faoliyatini tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi 1030-sonli qarorlariga asosan «Multiplikatsion filmlar studiyasi» DUK tashkil etilgan. Shuningdek, Milliy kinematografiyani yanada rivojlantirishga qaratilgan ushbu qarorda O'zbek multiplikatsiyasida so'nggi yillarda milliy multqahramon yaratish talabi qo'yilib

¹ <https://kun.uz/uz/news/2020/06/26/>

² <https://kun.uz/uz/news/2020/06/26/>

¹ hamda multiplikatsion filmlarni 2018-yilda 15 ta, 2022-yildan boshlab esa har yili 50 tadan ishlab chiqarish belgilangandi.

"O'zbekkino" milliy agentligi endi kinematografiya agentligiga aylanadi, uning huzurida oliy ta'lim muassasasi-kinematografiya Akademiyasi paydo bo'ladi.

O'zbek rejissyorlarining kino asarlari haqida ma'lumotga egamiz, ammo multfilmlar haqida ega bo'lgan ma'lumotlarimiz hamda materiallarimiz yetarli emas. O'zbek multiplikatsiyasining shakllanish bosqichini tahlil etadigan bo'lsak ilk animatsion film "O'zbekfilm" studiyasi tomonidan yaratilgan bo'lib ushbu badiiy filmlar kinostudiyasi 1925 yilda "Sharq yulduz" fabrikasi sifatida tashkil etilgan. 1936 yildan 1958 yilgacha Toshkent kinostudiyasi, 1958 yildan esa O'zbekfilm bo'lgan. Dastlab studiya tomonidan badiiy, qisqa metrajli, hujjatli filmlar va kinojurnallar ishlab chiqarilgan. 1965 yilda "O'zbekfilm" kinostudiyasida "kvadrat 6X6" deb nomlangan birinchi qo'g'irchoq animatsiya filmi namoyish etildi. Senariyning rejissyori va muallifi Damir Salimov va Yuriy Petrov bo'ldi.

Uzoq vaqt davomida respublikada faqat qo'g'irchoq multfilmlari suratga olingan, chunki o'sha paytda qo'g'irchoq teatrlari juda keng tarqalgan edi va rejissyorlarga qo'g'irchoq teatrlarini filmga moslashtirish osonroq edi. Biroq, 80-yillarda qo'g'irchoq animatsiyasi tanazzulga uchrashni boshladi va chizilgan animatsiya hech qachon shakllanmagan edi.

So'ngra rassomlar kompyuter grafikasi texnologiyasini takomillashtirishni kashf ettilar. Bugungi kunda stop-Motion animatsiyasi va ko'chirish qo'lda emas, balki grafik dasturlarda namoyish etiladi va o'rnatiladi. Dastlab zmonaviy texnologiyalarga moslashish rassomlar uchun oson bo'lmagan. Shu bois juda ko'p sonli past sifatli animatsion rasmlar ishlandi. Biroq rassomlar orasida muvaffaqiyatga erisha olgan multiplikatorlar ham yoq emas edi. Bular orasida Dmitriy Vlasov, Gayane Matevosyan, Mavzyr Mahmudov, Aziz Muhamedov va boshqalar. Ushbu mualliflarning loyihalari ko'pincha xalqaro animatsion festivallarda mukofotlarga

¹ Azizbek Jabbarovich Jabbarov O'zbek multiplikatsiyasida milliy qahramonlarni va qadryatlarimizni tahg'ib etuvchi personajlarni yaratish, ularni bola tarbiyasidagi ahamiyati. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal. 2023 y.

sazovor bo‘lishdi. O‘zbekistonda multiplikatsiya san’ati kirib kelganiga ham yarim asrdan oshdi. Bu davrda 500 ga yaqin multfilmlar yaratildi. Ularning 10 da ortig‘i xalqaro festival va tanlovlarda ishtirok etib foliblikni qo‘lga kiritgan hamda e’tirof etilgan. Shu bilan bir qatorda multiplikatsion yo‘nalishida ko‘plab yosh rassomlar tarbiyalana boshlandi. Masalan, O‘zbekistonda ilk bor 2016 yilda Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomlik va dizayn institutida Multfilmning tasviriy yechimi ta’lim yo‘nalishi va mutaxassisligi ochildi. Malakali animatsiya rassomlarining birinchi nashri faqat shu yil bo‘lib o‘tadi. Institutda animator va rejissyor Mavzur Mahmudov, Nigora Haydarovalar talabalarga saboq berib kelmoqda. Uning o‘zi bir bugungi kunda malakali mutaxassislardan biri xisoblanadi. Mavzur Mahmudov va u boshchiligidagi shogirdlari O‘zbekistonda multiplikatsiya san’atining ahvoli, uning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar va multfilm uchun milliy va qiziqarli qahramonlarini yaratish yo‘lidagi izlanishlarni amalga oshirmoqdalar.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda multiplikatsiya san’ati gullab-yashnashi uchun ustozlar bilan birgalikda biz yoshlar ham o‘z ustimizda tinmay ishlab, sohamizni yetuk mutaxassisi sifatida shakllanishimiz kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev Prezidentimizning 2017 yil 7 avgustdagi «Milliy kinematografiyani yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ 3176- sonli qarori.

2. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 28 dekabrda «O‘zbekkino» Milliy agentligi faoliyatini tashkil etish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 1030-sonli qarori

3. Akbarov H. Adabiyot va kino. -T.: Fan, 1981.

4. Akbarov H. Kino-telerejessura montaj. “Garmoniya”. Uch qisimli television musiqali hujjatli film ssenariysi. – T.: Ilm ziyo, 2007.

5. Haydarova N. T. O‘zbekiston animatsion filmlari davriy katalogi. T.: TuronIqbol. 2019.

6. Azizbek Jabbarovich Jabbarov O‘zbek multiplikatsiyasida milliy qahramonlarni va qadryatlarimizni taq‘ib etuvchi personajlarni yaratish, ularni bola tarbiyasidagi ahamiyati. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal. 2023 y.

7. “Multiplikatsion filmlar studiyasi” DUK hujjatlari.

Internet saytlari

8. <https://kun.uz/uz/news/2020/06/26/>

O‘ZBEK MULTIPLIKATSIYASIDA JAXON ADABIYOTI TALQINI

Jumaboyeva Feruza

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
Multifilm va kompyuter multiplikatsiyasi magistratura mutaxassisligi
1-kurs magistranti

Annotasiya: Ushbu maqolada o‘zbek multiplikatsiyasida jaxon adabiyoti talqini, uning malakali mutaxassislari ijodiy ishlaridan namunalar tahlil qilindi. Mavzuni ochib berishga harakat qilindi. Shuning uchun ushbu maqolada o‘zbek multiplikatsiyasida jahon adabiyotiga murojaat qilinishing mazkur sohada erishilishi mumkin bo‘lgan natijalar haqidagi ma’lumotlar keng va atroflicha yoritilishiga harakat qilindi.

Kalit so‘zlar: multiplikatsiya, multiplikator, animatsiya, syujet, milliy mumtoz asarlari, jaxon adabiyoti durdonasi.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В УЗБЕКСКОЙ МУЛЬТИПЛИКАЦИИ

Аннотация: В данной статье анализируется интерпретация мировой литературы в узбекской мультипликации, образцы творческой работы ее квалифицированных специалистов. Попытались раскрыть тему. Поэтому в данной статье была сделана попытка широко и всесторонне осветить информацию о возможных результатах обращения к мировой литературе в узбекской мультипликации в данной области.

Ключевые слова: мультипликация, мультипликатор, анимация, сюжет, национальная классика, шедевр мировой литературы.

INTERPRETATION OF WORLD LITERATURE IN UZBEK ANIMATION

Annotation: This article analyzes the interpretation of world literature in Uzbek animation, samples of the creative work of its qualified specialists. We tried to open the topic. Therefore, in this article, an attempt has been made to broadly and comprehensively highlight information about the possible results of turning to world literature in Uzbek animation in this area.

Keywords: animation, animator, animation, plot, national classics, masterpiece of world literature.

O‘zbek multiplikatsiyasi vujudga kelmishki, doim milliy asarlar yoki milliy obrazlar, milliy qahramonlar asosida ishlangan animatsiyalarni tomosha qilib kelamiz. Yurtimizda mutaxassislar tomonidan asosan milliylikimizga urg‘u beradigan multfilmlar yaratiladi. Masalan, rejissyor va rassom Mavzur Mahmudovning buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning “Xamsa” dostoni asosida “Bahrom va Dilorom” (1996), “Farhod va Shirin” (2010), “Hayrat ul abror” dostoni asosida “Sher ila durroj” (2010) multfilmlari¹, qisqa metrajli kinofilmlari bilan tanilgan Shokir Xoliqovning o‘zbek multiplikatsiyasi tarixida ilk bor moybo‘yoq uslubida ishlangan “Qiz va bulut” animatsion filmi, 2019-yili “Multiplikatsion filmlar studiyasi” davlat unitar korxonasi (hozir yopilib ketgan) tomonidan 10 ta multfilm “Charxpalak”, “Mening go‘zal yashil rangim”, “Sehrli tanbur”, “Par yostiq”, “Qo‘zichoq, nay va qaroqchilar”, “Samarqand noni”, “Zag‘cha”, “Charxpalak-2”, “Qaldirg‘och bilan mayna”, “Kenja botir”, “Sayyoh” 3D kabi multfilmlar yaratildi.

Lekin o‘zbek multfilmlari deganda boy va kambag‘al, Zumrad va Qimmat sarguzashtlari, laqma va ayyor, yaxshi va yomon kishilar atrofida kechadigan voqealarni tasavvur qilamiz.

Bu qoliplardan chiqish maqsadida malakali mutaxassis rassom multiplikatorlar tomonidan jaxon adabiyoti hamda ertaklariga ham murojaat etilgan. Bunga rejissyor

¹ Nigora Xaydarova “O‘zbek animasiya san’ati” Jaxon adabiyoti jurnali 2019/6

Qamara Kamolova tomonidan rumin yozuvchisi Popesku hikoyasi asosida yaratigan “Quyosh yog‘dusi” va turkman xalq ertagi asosida “Kichkina demang bizni” kartinalari, rejissyor N.To‘laxo‘jaev va rassom S.Alibekovning amerikalik fantast yozuvchi Rey Bredberining hikoyasi asosida 1984 yil yaratilgan “Yoqimli yomg‘ir yog‘adi” asari, rassom va rejissyor Mavzur Maxmudovning angliyalik yozuvchi Oskar Uayldning “Baxtli shahzoda” nomli hikoyasi asosida yaratgan multfilmi, uning rassom M.Qoraboev bilan 1999 yildagi G.X.Andersenning “Bulbul” ertagi asosida ishlangan asarlarini misol tariqasida ko‘rsatib o‘tishimiz mumkin.

Jumladan, D.Salimov va Y.Petrov hamkorligida yaratilgan “Sehrlil sandiq” qo‘g‘irchoq filmidagi Zumrad va Qimmat, mahoratli ijodkor M.Mahmudovning ilk perekladka filmi qahramoni “Xo‘ja Nasridin”, fantaziyaga boy iqtidorli ijodkor S.Alibekovning chizma usulda yaratgan “Uzviylik” kartinasi bosh qahramoni va ijodkor D.Vlasovning zamonaviy texnologiyada yaratgan “Bor baraka” multfilmi qahramoni bo‘lgan keksa inson obrazi millatimizga xos xarakterda talqin etilgan. Bu asarlar dunyo miqyosida tan olinib ko‘plab xorijiy tanlovlarda munosib taqdirlangan.

“Jahon adabiyoti namunalarini milliy mumtoz asarlarimiz kabi animasiya ekranda talqin etish o‘zida kelayotgan yosh avlodning tafakkur doirasini kengayishiga va dunyoqarashini yanada boyitishga xizmat qiladi. So‘nggi yillarda o‘zbek multiplikasiya san‘atida milliy animasion filmlar yaratish tendensiyasi boshlanib, asosan, xalq ertaklari va bolalar adabiyotining milliy namunalarini ekranlashtirishga e‘tibor qaratilmoqda.

Multfilmlar ishlab chiqaruvchi xorijiy yirik kinokompaniyalarning ijodiy tajribasiga e‘tibor qaratsak, ularning asosiy muvaffaqiyat siri dunyo bolalar adabiyotining eng yaxshi namunalariga tayanganligidadir. Jahon adabiyoti namunalarini va dunyo xalqlari ertaklaridan unumli foydalanish milliy multiplikasiya sohasini har jihatdan rivojlantirishning muhim omili bo‘lib qolaveradi”.¹

¹ Nigora Xaydarova “O‘zbek animasiya san‘ati” Jaxon adabiyoti jurnali 2019/6

Men ham ilmiy tadqiqot ishim uchun jaxon adabiyoti durdonasi bo‘lmish Jeyn Ostinning “Andisha va g‘urur” asarini tanladim. Ushbu asar asosida animatsiya kartinasini, bunday jiddiy klassik asar qahramonlarining multiplikatsion obrazlarini yaratish uni soddalashtirilgan hollarda ham kattalar, ham bolalar uchun multfilm korinishiga keltirishni o‘z oldimga maqsad qilib oldim. Multfilm ishlash jarayonida turli xil qahramonlar obrazini yaratishda rassomdan kuchli mahorat talab qilinadi. Obraz yaratishda har bir rassom-multiplikator eng avvalo kuchli ijodiy qobiliyatga ega bo‘lishi lozim. Ijodiy yondashib yaratilgan multfilmlar o‘zining ulkan ta’sir kuchiga ega. Yaratilayotgan multfilmlar yosh tomoshabinlar uchun zerikarli bo‘lib qolmasligi kerak. Shu jihatdan multiplikatsiya uchun yaratiladigan multfilm ssenariysida syujet ritmga va qahramonlar dinamikaga boy bo‘lishi kerak. Shu bilan birga multiplikatsion asarda ko‘proq ijobiy qahramon orqali tomoshabinni ezgu g‘oyalarga yetaklashga va buzg‘unchi g‘oyalardan yiroqlashishga harakat qilinadi. Bu maqsadga erishish uchun ko‘plab o‘zbek va jahon adabiyotiga murojaat qilgan animator rassomlar ishlari tahlil qilinib o‘rganib chiqildi. Ilmiy tadqiqot ishimni bajarish jarayonida ko‘plab ma’lumotlarga ega bo‘lindi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston multiplikatsiya san’atida o‘z tomoshabinlariga erishish uchun nafaqat milliy adabiyotlar balki, jaxon adabiyotlariga ham murojaat qilishimiz kerakligi faqat va faqat ijobiy natijalarga erishishimizni kafolatlaydi deb xisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akbarov H. Adabiyot va kino. -T.: Fan, 1981.
2. Akbarov H. Kino-telerejessura montaj. “Garmoniya”. Uch qismli television musiqali hujjatli film ssenariysi. – T.: Ilm ziyo, 2007.
3. Haydarova N. T. O‘zbekiston animatsion filmlari davriy katalogi. T.: Turoniqbol. 2019.
4. Haydarova N. T. “O‘zbek animasiya san’ati” Jaxon adabiyoti jurnali 2019/6
5. Azizbek Jabbarovich Jabbarov O‘zbek multiplikatsiyasida milliy qahramonlarni va qadryatlarimizni tahg‘ib etuvchi personajlarni yaratish, ularni bola tarbiyasidagi ahamiyati. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal. 2023 y.

THE IMPACT OF TRANSPARENCY LAWS ON CORPORATE ACCOUNTABILITY IN THE UNITED STATES

Jurakulova Bakhtiniso Todjiddin kizi

Master student of University of World Economy and Diplomacy

jbakhtiniso@gmail.com

Manabov Odilbek Abdugafarovich

Master student of University of World Economy and Diplomacy

manabovapplications@gmail.com

ABSTRACT

This article aims to illustrate the journey and impact of transparency laws on corporate accountability in the United States, highlighting their significance in shaping ethical business practices, along with the comparison to the previous laws. The author also suggests the possible benefits of knowing them for Uzbekistan.

Keywords: *transparency laws, corporate accountability, legislation, capacity building, international collaboration, adaptation to local context.*

INTRODUCTION

“The upcoming reformer and investor should know that Uzbekistan has a democratic system, that Uzbekistan is open and there is no bureaucracy. Most importantly, if there is no corruption, all our work will be as promised to the people ...”

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

In the realm of governance and ethical business practices, the United States stands as a beacon championing transparency laws aimed at fostering corporate accountability. These legislative measures, steeped in the pursuit of ethical conduct, have wielded a significant influence, reshaping the landscape of corporate responsibility and integrity.

The genesis of this crusade can be traced to landmark legislation, notably the Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) of 1977. Its inception marked a paradigm shift, signifying the U.S. government's firm stance against bribery and corrupt practices by corporations operating overseas. The FCPA, enforced by the Securities and Exchange Commission (SEC) and the Department of Justice (DOJ), set the stage for transparency as a cornerstone of corporate accountability.

Uzbekistan can draw insights from the U.S. experience to formulate or refine its own anti-corruption legislation. Understanding the structure and effectiveness of transparency laws can aid Uzbekistan in crafting similar measures tailored to its socio-economic and political context.

LITERATURE ANALYSIS AND DISCUSSION.

Studying the success and challenges faced by the U.S. in implementing transparency laws provides a wealth of best practices. Uzbekistan can adopt and adapt these practices, considering their applicability within its legal and regulatory framework. Knowledge about the impact of transparency laws can assist in capacity building efforts. Training programs, workshops, or educational initiatives can be designed to educate stakeholders, including government officials, policymakers, and corporate entities in Uzbekistan, on the importance and implementation of transparency measures.

Building upon the foundation laid by the FCPA, subsequent legislative acts such as the Sarbanes-Oxley Act of 2002 and the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act of 2010 further fortified the regulatory framework. These acts introduced stringent reporting requirements, whistleblower protections, and mechanisms aimed at fostering transparency within corporate entities, particularly in the financial sector.¹ The impact of these laws on corporate behavior has been profound. Corporations, under the scrutiny of heightened transparency laws, have undergone a seismic shift in their operational ethos. Disclosures of financial information, adherence to compliance protocols, and the establishment of robust

¹ Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, and other regulatory documents.

internal controls have become the norm rather than the exception. Noteworthy cases, such as the enforcement actions against companies for violating the FCPA or instances where whistleblowers exposed corporate malpractice under the protective umbrella of Sarbanes-Oxley, underscore the tangible impact of these laws. The penalties levied and the reforms instituted following these cases serve as poignant reminders of the transformative power of transparency laws in upholding corporate accountability. However, challenges persist.¹ The global nature of business operations poses hurdles in ensuring uniform adherence to these laws across borders. The continuous evolution of technology also presents both opportunities and challenges in maintaining transparency and combating new forms of corporate malfeasance.

Five significant events have played a dominant role in establishing the modern form and practice of corporate governance in the United States. These five factors have had a profound impact on corporate governance practices over the past two hundred years. Academic research on corporate governance has been significantly influenced by the academic research on corporate governance to form a complete picture showing the role of only one of these factors.²

The evolution of the concept of corporate governance in the United States, viewed, as it should be, in a historical context, can be linked to five defining events.

The first was the decision of the North American colonies to retain the British common law system at the time of their independence from Great Britain. As a result, they acquired a body of corporate law on which all subsequent U.S. corporate law was based. Perhaps the most important single piece of this legislation was created by Lord Hartwick's decision in *The Charitable Corporation vs. Sir Robert Hutton* that directors are legally responsible to shareholders for proper supervision of the corporation's activities and can be charged with compensation in favor of shareholders in case the latter lose money due to directors' negligence.

¹ Amoako-Adu B, Smith B.F. 1995. Outside financial directors and corporate governance. In: Daniels R. J., Mork R. (eds.). *Corporate Decision Making in Canada*. University of Calgary Press: Calgary; 401- 420.

² Bhagat S., Black B. 2002. The non-correlation between board independence and longterm board performance. *Journal of Corporation Law* 27 (2): 231-273.

The second major development was the famous decision of Chief Justice Marshall of the United States Supreme Court in 1819 in the Dartmouth College case, where he defined a corporation as follows:

A corporation is a collection of individuals united in one collective organization, which has a special name and possesses certain. A corporation is a collection of individuals united in one collective organization, bearing a special name and possessing certain capabilities. Due to its collective character that are not possessed by the individual natural persons who formed it. It also has the capacity for perpetual renewal and action based on the collective vote or wishes of its members. In short, it is a man-made entity that exists by virtue of the rules of law and is endowed with certain powers. and so clearly observable as if it were a real character.

The third event was the publication in 1932 of a book by A. Berle and G. Minz "The Modern Corporation and Private Property" which opened up a whole new perspective on corporate governance and had a major impact on both the relevant legal norms and academic research in this field.¹

The fourth event is not reduced to a single action. It is related to the emergence of a new category of actors on the scene: the growing importance of institutional shareholders. In the final part of the XX century they played a key role in creating the possibility and widespread hostile takeovers of the 1990s.²

The fifth event is happening nowadays - the effectiveness of corporate governance is melting right before our eyes, as illustrated by the collapse of the companies and the corresponding intellectual crisis of the whole field of theoretical and practical research on corporate governance.³

The journey toward corporate accountability through transparency laws in the United States is an ongoing saga. While these laws have undoubtedly reshaped corporate practices, the path to unwavering accountability is a dynamic and evolving one. The commitment to transparency, coupled with robust enforcement and

¹ Berle A., Means G. 1932. The Modern Corporation and Private Property. MacMillan: N.Y

² Bruck C. 1988. The Predators Ball. Simon and Schuster: N. Y.

³ Burrough B., Helyar J. 1990. Barbarians at the Gate: The Fall of RJR Nabisco. Harper and Row: N. Y.

adaptability to emerging challenges, remains paramount in fortifying the ethical fabric of corporate America.¹ In essence, the impact of transparency laws on corporate accountability in the United States is a testament to the nation's resolve in fostering ethical conduct and integrity within the corporate sphere.

CONCLUSION

Understanding how transparency laws operate in an international context, especially considering the global nature of corruption, can facilitate international collaborations and partnerships. Uzbekistan can engage with international organizations and other countries to exchange experiences, foster cooperation, and garner support for its own anti-corruption endeavors. While drawing from the U.S. experience, Uzbekistan should also tailor anti-corruption strategies to suit its unique cultural, social, and political landscape. Understanding the principles behind transparency laws allows for adaptation without losing sight of core ethical values.

Overall, leveraging the insights from the U.S. experience can serve as a guiding light for Uzbekistan's journey toward enhancing transparency, fostering corporate accountability, and combating corruption within its own socio-political setting.

REFERENCES

1. Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, and other regulatory documents.
2. Amoako-Adu B, Smith B.F. 1995. Outside financial directors and corporate governance. In: Daniels R. J., Mork R. (eds.). *Corporate Decision Making in Canada*. University of Calgary Press: Calgary; 401- 420.
3. Bhagat S., Black B. 2002. The non-correlation between board independence and longterm board performance. *Journal of Corporation Law* 27 (2): 231-273.

¹ Cadbury, Sir Adrian. [1933] 1993. Highlights of the proposals of the Committee on financial aspects of corporate governance. In: Prentice D. D., Holland P. R. J. (eds.).

4. Berle A., Means G. 1932. *The Modern Corporation and Private Property*. MacMillan: N.Y.
5. Bruck C. 1988. *The Predators Ball*. Simon and Schuster: N. Y.
6. Burrough B., Helyar J. 1990. *Barbarians at the Gate: The Fall of RJR Nabisco*. Harper and Row: N. Y.
7. Cadbury, Sir Adrian. [1933] 1993. Highlights of the proposals of the Committee on financial aspects of corporate governance. In: Prentice D. D., Holland P. R. J. (eds.).
8. *Contemporary Issues in Corporate Governance*. Clarendon Press: Oxford.

BANK OPERATSIYALARINING MOHIYATI

Ilmiy rahbar: **Juliboy o'g'li Oybek**
SamISI, "Bank ishi" kafedrası katta o'qituvchisi

Saidqulov A.
SamISI, Bank-moliya xizmatlari fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA

Bank operatsiyalari – banklar amalga oshiradigan operatsiyalar: joriy yoki boshqa hisob varaqqa pul qabul qilish, foizi bilan yoki foizsiz kreditlar berish, birja topshiriqlarini bajarish, qimmatbaho qog'ozlar, aksiyalar sotib olish, mijozlarning topshiriqlarini bajarish, tovarlar yoki tovar hujjatlari garovi hisobiga ssudalar berish, shuningdek boshqa har qanday pulli va naqd pulsiz hisobkitoblar bo'yicha operatsiyalar kiradi. Asosan passiv (kreditlash uchun resurslar hosil qilish) va aktiv (foyda olish maqsadlarida bu resurslarni ishlatish) turlarga bo'linadi.

Kalit so'zlar: Bank, operatsiyalar, aktiv, passiv, resurs, banklar faoliyati, markaziy bank.

АННОТАЦИЯ

Банковские операции-операции, осуществляемые банками: прием денег на расчетный или иной счет, выдача кредитов с процентами или без, выполнение биржевых поручений, покупка ценных бумаг, акций, выполнение поручений клиентов, выдача кредитов под залог товаров или товарных документов, а также операции по любым другим денежным и безналичным счетам. В основном подразделяется на пассивный (создание ресурсов для кредитования) и активный (использование этих ресурсов с целью получения прибыли).

Ключевые слова: Банк, операции, актив, обязательство, ресурс, банковская деятельность, центральный банк.

ANNOTATION

Banking operations are operations carried out by banks: accepting money to a settlement or other account, issuing loans with or without interest, executing exchange orders, buying securities, shares, executing customer orders, issuing loans secured by goods or commodity documents, as well as transactions on any other monetary and non-cash accounts. It is mainly divided into passive (creation of resources for lending) and active (use of these resources for profit).

Key words: *Bank, operations, asset, liability, resource, banking activity, central bank.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning qabul qilgan „Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq, banklar amalga oshiradigan operatsiyalar ro‘yxati bir qator yangi bank operatsiyalari bilan to‘ldirildi.

Xususan, qimmatbaho metallardan yasalgan tangalarni sotib olish va sotish, elektron pullarni chiqarish, ulardan foydalanish va to‘lash kabi operatsiyalar shular jumlasidandir.

Banklar tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy operatsiyalar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- pul mablag‘larini omonatlarga (depozitlarga) jalb etish;
- to‘lovlarni amalga oshirish, shu jumladan bank hisobvaraqlarini ochmasdan amalga oshirish;
- jismoniy va yuridik shaxslarning bank hisobvaraqlarini, shu jumladan banklarning vakillik hisobvaraqlarini ochish hamda yuritish;
- kreditlarni ularning qaytarilishi, foizlilik va muddatlilik sharti bilan o‘z nomidan o‘zining mablag‘lari hamda jalb etilgan mablag‘lar hisobidan berish;
- chet el valyutasi bilan naqd va naqdsiz shakllardagi operatsiyalar;
- jismoniy yoki yuridik shaxs bilan tuzilgan shartnoma bo‘yicha mol-mulknini ishonchli boshqarish;
- inkassatsiya va kassa xizmatlarini ko‘rsatish;

- uchinchi shaxslar nomidan ularning majburiyatlari bajarilishini nazarda tutuvchi kafolatlar berish va boshqa majburiyatlarni qabul qilish;
- uchinchi shaxslardan pul shaklidagi majburiyatlarning bajarilishini talab qilish huquqini olish (faktoring);
- qimmatli qog'ozlarni chiqarish, xarid qilish, sotish, ularning hisobini yuritish va ularni saqlash, mijoz bilan tuzilgan shartnomaga binoan qimmatli qog'ozlarni boshqarish, ular bilan boshqa operatsiyalarni bajarish;
- affinlangan qimmatbaho metallar sotib olish va sotish, shu jumladan metallarni mas'ul saqlash hisobvaraqlarini hamda metallarning egasizlantirilgan (jismoniy bo'lmagan) hisobvaraqlarini yuritish;
- qimmatbaho metallardan yasalgan tangalarni sotib olish va sotish;
- hosilaviy moliya vositalari (derivativlar) bilan operatsiyalarni amalga oshirish;
- hujjatlarni yoki qimmatliklarni saqlash uchun maxsus binolarni yoki ularning ichidagi seyflarni ijaraga berish;
- lizing berish;
- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan shakllarda qarzlarni berish;
- moliyaviy operatsiyalar bilan bog'liq maslahat xizmatlari ko'rsatish;
- aktivlar majmuini (portfelini) boshqarish;
- elektron pullarni chiqarish, ulardan foydalanish va to'lash;
- bank kartalarini berish va to'lovlarga ishlov berish, bank kartalariga boshqa tashkilotlar, jumladan boshqa moliya institutlari bilan birgalikda xizmat ko'rsatish.
- Banklar banklar va bank faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa moliyaviy operatsiyalarni ham amalga oshiradi.
- Banklar bank faoliyatini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyada ko'rsatilmagan moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishga haqli emas.

Markaziy bank quyidagi hollarda bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun berilgan litsenziyani chaqirib olishi mumkin:

bank to'lovga qobiliyatsiz bo'lib qolganida, passivlar aktivlardan ko'payib ketganida;

litsenziya berishga asos bo'lgan ma'lumotlarning noto'g'riligi aniqlanganda;
bank o'z omonatchilari va boshqa kreditorlari oldidagi majburiyatlarini bajarishga qodir bo'lmaganida;

hisobot ma'lumotlari muntazam ravishda buzib ko'rsatilganda;
qonun hujjatlariga va litsenziya shartlariga zid keladigan bank operatsiyalari amalga oshirilganda;

litsenziya berilgan paytdan e'tiboran bank operatsiyalarini amalga oshirish bir yildan ortiq muddatga kechikkanda;

monopoliyaga qarshi qoidalar buzilganda.

Banklar o'z mijozlari va vakillarining operatsiyalari, hisobvaraqlari hamda jamg'armalariga doir ma'lumotlar sir saqlanishiga kafolat beradi. Bankning barcha xizmatchilari bank, uning mijozlari va vakillarining bank operatsiyalari, hisobvaraqlari va jamg'armalariga doir ma'lumotlarni sir saqlashlari shart.

Yuridik shaxslar va boshqa tashkilotlarning operatsiyalari hamda hisobvaraqlariga doir ma'lumotnomalar ana shu tashkilotlarning o'ziga, prokuror, sudlarga, jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa surishtiruv va tergov organlariga beriladi.

Jismoniy shaxslarning hisobvaraqlari va omonatlariga doir ma'lumotnomalar mijozlarning o'ziga va ularning qonuniy vakillariga; mijozlarning hisobvaraqlari va omonatlarida turgan pul mablag'lari hamda boshqa qimmatbaho narsalar xatlanishi, ularga undiruv qaratilishi yoki mol-mulk musodara etilishi mumkin bo'lgan hollarda yuritilayotgan ishlar bo'yicha sudlar, surishtiruv va tergov organlariga beriladi.

Hisobvaraqlar va omonatning egalari vafot etganda ushbu hisobvaraqlar hamda omonatga doir ma'lumotnomalar mazkur hisobvaraq yoki omonat egasi bankka topshirgan vasiyatnomasida ko'rsatgan shaxslarga, vafot etgan omonatchilarning jamg'armalariga doir meros ishlarini yuritayotgan davlat notarial idoralariga, chet el fuqarolarining hisobvaraqlariga doir ma'lumotnomalar esa — chet el konsullik muassasalariga beriladi.

Markaziy bankning tijorat banklaridan depozitlarga asosiy stavka darajasida mablag'larni jalb qilish operatsiyalari. Ushbu auksionlar 2022 yilning mart oyidan

boshlab “to‘liq qoplanadigan o‘zgaras foiz stavkali” operatsiyalar (fixed rate – full allotment) ko‘rinishida amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki O‘zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq kelgan va xalqaro amaliyotda foydalaniladigan chet el valyutasidagi har qanday operatsiyalarni respublikada va chet ellarda amalga oshirishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki:

O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy, valyuta va o‘zga manfaatlarini ta‘minlashga ko‘maklashgan holda hukumatlararo savdo, to‘lov bitimlarining (shartnomalarning, mo‘ljal bayonlarining) valyuta-moliya shartlarini ishlab chiqishda qatnashish;

hukumatlararo bitimlarga, (shartnomalarga, mo‘ljal bayonlariga) muvofiq ravishda “rubl” zonasiga kiruvchi davlatlar va boshqa davlatlarning Markaziy hamda milliy banklari bilan o‘zaro hamkorlik to‘g‘risida shartnomalar tuzish;

Markaziy bank quyidagilarga asoslanib bankni ro‘yxatga olishni va unga litsenziya berishni rad etishi mumkin:

bankni ro‘yxatga olish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar topshirilmaganligi;

ta‘sis hujjatlarining qonun hujjatlariga nomuvofiqligi;

bir yoki bir necha muassisning moliyaviy ahvoli qoniqarsizligi;

muassislarning moliyaviy mablag‘larining manbalari e‘lon qilinmaganligi;

bankni ro‘yxatga olish paytigacha eng kam ustav kapitalining to‘lanmaganligi;

bank rahbari va bosh buxgalteri lavozimlariga nomzodlarning bu kasbga nomuvofiqligi.

Xulosa. Bank operatsiyalari- Banklarning o‘z maqsadlariga erishish va harakat qilishi vositalari. Ular aktiv va passiv operatsiyalarga bo‘linadi, shuningdek, banklar har xil turdagi xizmadarni ham ko‘rsatadi (faktoring, lizing, konsalting, trust va h. K).

Bankning passivlari- Yuridik va jismoniy shaxslarning bosh pul mablag‘lari, o‘z mablag‘lari hamda Markaziy bankning kreditlaridan tashkil topadigan, bank xarajatlari bilan bog‘liq operatsiyalar majmuyi.

Bankning aktivlari-banklarning asosiy faoliyatini amalga oshirishda foydalanuvchi turli moddiy va moliyaviy resurslar majmuyi. Ular, asosan, bank kreditlari, asosiy vositalari, sotib olgan qimmatli qog'ozlari, investitsiyalari, valyuta boyliklari ko'rinishida bo'ladi..

Aktiv operatsiyalar real hayotimizdagi bank kreditlari olishdagi katta ahamiyati bor. Kreditlar esa bizni turli bizneslarni boshlashdagi asos bo'lib xizmat qiladi.

Bankni ro'yxatga olishni va unga litsenziya berishni rad etish to'g'risidagi qaror ariza beruvchiga rad etish sabablari hamda ariza beruvchi ko'rsatilgan sabablarni bartaraf etib, takroran ko'rib chiqish uchun ariza berishi mumkin bo'lgan muddat ko'rsatilgan holda yozma shaklda yuboriladi. Bunda bankni ro'yxatga olishni va unga litsenziya berishni rad etish to'g'risidagi qarorda ko'rsatilgan muddat kamchiliklarni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan vaqtga mutanosib bo'lishi kerak.

Bankni ro'yxatga olish va unga litsenziya berish to'g'risidagi arizani takroran ko'rib chiqish ariza barcha zarur hujjatlar bilan birga olingan kundan e'tiboran o'n besh kundan ko'p bo'lmagan muddatda amalga oshiriladi. Bankni ro'yxatga olishni va unga litsenziya berishni rad etish to'g'risidagi qarorda ko'rsatilgan muddat o'tganidan keyin berilgan ariza yangidan berilgan hisoblanadi.

Bankni ro'yxatga olish va unga litsenziya berish to'g'risidagi arizani takroran ko'rib chiqishda bankni ro'yxatga olishni va litsenziya berishni rad etish to'g'risidagi xabarnomada ilgari ko'rsatilmagan yangi asoslar bo'yicha ro'yxatga olishni va litsenziya berishni rad etishga yo'l qo'yilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati davlat rahbarining 2019–yil uchun mo‘ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi;
2. 2022-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi;
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 6 maydagi “Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va ularning resurs bazasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ 2344- sonli Qarori;
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yilning asosiy yakunlari va 2016 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muxim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma’ruzasi;
5. Karimova A. M. SOURCES OF FINANCIAL AND CREDIT SUPPORT AND FACTORS HINDERING THE DEVELOPMENT OF TOURISM ENTERPRISES //Thematics Journal of Business Management. – 2021. – T. 10. – №. 7.
6. Zuhur N. et al. TRANSITION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN TO A CREDIT-MODULAR SYSTEM //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – T. 3. – №. 1. – С. 123-127.
7. Tursunov, F. M. (2023). TIJORAT BANKLARIDA MASOFAVIY BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(30), 75–81.
8. Жулибой угли, О., & Убайдуллаева, Л. А. кизи . (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ БАНКИНГНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ. SCHOLAR, 1(29), 66–73.

INVESTITSIYA FAOLIYATINI KREDITLASH

Ilmiy rahbar: **Juliboy o‘g‘li Oybek**

SamISI, “Bank ishi” kafedrası katta o‘qituvchisi

Abdukarimov Q.

SamISI, Bank-moliya xizmatlari fakulteti talabasi

Annotatsiya: Loyihalarni tahlil qilishning asosiy masalalaridan biri bu inson omili hisoblanadi. Bu loyihalar insonlarning turmush darajasini oshirish va ularning hayotini yengillashtirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Investetsiya loyihalarida, tadbirkorlarning biznes rejalarida birinchi navbatda foyda olish maqsadi yotadi. Investitsiya loyihalari tahlilining davlat organlari tomonidan qarab chiqilganda, ular davlat va aholining manfaatlaridan kelib chiqib bu loyihalarga baho beradilar. Loyihalarning amalga oshirilishining samaraliligida ijtimoiy tahlilning ahamiyati katta o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: Investitsiya, kreditlash, loyiha, tahlil, tijorat banklari.

Аннотация: Одним из главных вопросов анализа проектов является человеческий фактор. Эти проекты должны быть направлены на повышение уровня жизни людей и облегчение их жизни. В инвестиционных проектах и бизнес-планах предпринимателей первой целью является получение прибыли. Когда инвестиционные проекты анализируются государственными органами, они оценивают эти проекты исходя из интересов государства и населения. Значимость социального анализа важна для эффективности реализации проектов.

Ключевые слова: Инвестиции, кредитование, проект, анализ, коммерческие банки.

***Annotation:** One of the main issues in project analysis is the human factor. These projects should be aimed at improving people's living standards and making their lives easier. In investment projects and business plans of entrepreneurs, the first goal is to make a profit. When investment projects are analyzed by government agencies, they evaluate these projects based on the interests of the state and the population. The importance of social analysis is important for the effectiveness of project implementation.*

***Key words:** Investments, lending, project, analysis, commercial banks.*

Milliy urf odatlar, o'rtacha umr ko'rish davomiyligi, yoshlarning vazni va boshqalar Xalqaro investitsion jozibadorlikni aniqlashda hisobga olinadi. Ijtimoiy tahlilning birinchi bosqichi maqsadli aholini aniqlashdan iborat guruh, uning hajmi va tarkibi. Agar mahalliy aholi ishtirok etmasa rejalashtirish jarayonida loyiha mahalliy sharoitga mos kelmasligi mumkin. Jahon mamlakatlari va moliya institutlari tajribasida Ijtimoiy-madaniy va demografikani to'liq hisobga olmaslik ijtimoiy tahlildagi xususiyatlar loyihalarning samarasizligiga olib keldi. Bunga Nil daryosida qurilgan Asvan tog'ini misol qilish mumkin. Ko'plab odamlarga ta'lim ko'rsatadigan loyihalar muvaffaqiyatli bulishi ularning bazilari sadoqat maqsadini tushunishi va qollab-quvvatlasgi kerak. Shu sababli har xil loyihalar ishlab chiqarish jarayonida u urf-odatlar, mahalliy kadrlar tizimi, aniqlangan tadbirlarni, maqsadlarni inobatga olish kerak.

Milliy iqtisodiyot nuqtai nazardan samarali bo'lgan loyihalar mahaliy aholi uchun tushunarli yoki ularning fikriga kura ahamiyatsiz bulishi mumkin. Oilani rejalashtirish mahaliy aholining o'ziga xos xususiyatlari madaniyat, shuningdek loyihaning maqsadi yoki umumiy maqsadlarga erishishga tarif qiladi. Loyiha natijalari odamlarga bog'liq bulgan yana bir soha loyiha va uning imkoniyatlari sog'likni saqlash sektori o'rtasidagi munosabatlar. Loyiha muvaffaqiyatga erishishining yana bir sharti bu qiziqishni orttirishdir. Loyihada ishtirok etish va qo'llab quvvatlash loyihaning samarali ishlashini ta'minlaydi. Odamlar doimo

o'zgarishlar qilish uchun tavakkal qilishga tayyor bo'lishi kerak. Iqtisodiyot va jamiyatdagi ayollar va qizlar mavqeyi ancha ko'tarildi. Shu sababli ayollar muommolari har doim loyihalarning barcha bosqichlarida baholanishi kerak. Ayollarning iqtisodiy manfaatlarini hisobga olish zarur. Chunki bu muvafaqqiyatning kafolatidir. Ayollarning mehnatiga ko'proq ishonib. Ayollar qishloq xujaligi korxonasining 50-80 foizini tashkil etadi. Ularning ish kuni erkaklarniki bilan bir xil. Dastur o'zida moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan foydalanishning samaradorligini oshirishni ta'minlashga mo'ljallangan iqtisodiy, tashkiliy-texnik chora-tadbirlarning o'zaro bog'langan kompleksini ifodalaydi. Bunday chora-tadbirlarga: Dastur asosiy ko'rsatkichlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish prognozining boshqabo'limlari va respublika Davlat budjeti bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlash; Dasturning obyektlarni ishga tushirish bo'yicha ko'rsatkichlarini mablag' bilan ta'minlashning tasdiqlangan manbalari, qurilish industriyasi va qurilish materiallari sanoati quvvatlari bilan muvozanatlash; yangi korxonalarni iqtisodiy va ekologik jihatdan asoslangan holda joylashtirish hamda iqtisodiy rayonlar ixtisoslashtirilishi va kompleks rivojlantirilishi, tabiiy boyliklardan, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish infratuzilmalaridan, mehnat resurslaridan yanada samaraliroq foydalanilishini hisobga olgan holda ishlab turgan korxonalarda qo'shimcha quvvatlar tashkil etish kiradi. Investitsiyalar zamonaviy iqtisodiyotda nihoyatda muhim rol o'ynaydi, chunki investitsiyalar bo'sh moliyaviy resurslarga ega bo'lgan bozor sub'ektlari uchun foyda olish maqsadida jamg'armani samarali joylashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarining ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni kengaytirish, aholini ishsiz qatlamlarini ushbu tarmoq korxonalarining ish bilan ta'minlash hamda shu orqali aholi farovonligiga erishishga yordam beradi.

Investitsiya - bu xususiy, davlat korxonalari va tashkilotlari qimmatli qog'ozlarlariga uzoq muddatli qo'yilgan mablag'lardir. Tijorat banklari krediti investitsiyadan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi: Birinchidan, bank krediti, bank mablag'larini nisbatan qisqa vaqt ichida foydalanishga beradi va kredit summasini hamda u bo'yicha foiz stavkasini o'z vaqtida qaytarishni talab qiladi.

Investitsiyada esa qo'yilgan mablag'lar (qo'yilmalar) hali o'z egasiga qaytarib kelishidan oldin uzoq davr mobaynida bankka daromad olib kelishini bildiradi. Ikkinchidan, bank kreditida kredit munosabatlarini yuzaga keltirish bo'yicha tashabbus qarz oluvchi tomonidan o'rtaga tashlanadigan bo'lsa, investitsiya esa qimmatli qog'ozlar bozorida aktivlarni sotib olishga intiluvchi tijorat banki tashabbus ko'rsatadi. Uchinchidan, bankning kredit shartnomasida bank kam miqdordagi kreditorlar orasida asosiydir. Investitsion shartnomalar esa tijorat banki ko'plab kreditorlardan biridir. To'rtinchidan, bank kreditida bank va qarz oluvchi bevosita kredit shartnoma orqali bog'langan bo'lib, ularning faoliyatiga hech kim aralashmaydi. Investitsiya esa turli xil qimmatli qog'ozlar orqali korxonalar, tashkilotlarning faoliyati bilan bankning faoliyati bog'lanib ketadi.

Tijorat banklari tomonidan investitsion faoliyat olib borishdan asosiy maqsad ularning daromadlilikini va likvidlilikini (bankning faoliyati bo'yicha majburiyatlarini o'z vaqtida bajara olish qobiliyati) ta'minlashdan iborat. Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida tijorat banklarining investitsiya siyosati bank faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi va banklarning likvidlilikini ta'minlaydi. Banklarning investitsion faoliyati turli xil qimmatbaho qog'ozlar: oddiy va imtiyozli aksiyalar, obligatsiyalar, davlat qarzdorlik majburiyatlari, depozit sertifikatlari, veksel va boshqalarga mablag'larini qo'yish orqali amalga oshiradilar. Alohida olingan davlatlarda banklar tizimining rivojlanishi va banklar o'tkazadigan operatsiyalarning turlari va ko'lamiga qarab ularning investitsion faoliyati turli yo'nalishlarga qaratilgan bo'lishi va shu operatsiyalar turlari bo'yicha olinadigan daromad solig'i ham turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, Amerika banklari amaliyotida davlatning qisqa muddatli qarz majburiyatlarini ifodalovchi qimmatli qog'ozlariga investitsiya qilish odatda kam daromad keltiradi, ammo ular yuqori likvidlilikka ega va ular bo'yicha to'lanmaslik riski nolga teng bo'lib, bozor stavkasining o'zgarish riski ham kichik bo'lgan qimmatli qog'ozlar hisoblanadi. Uzoq muddatli qimmatli qog'ozlar yuqori daromad keltiradi, shuning uchun banklar ularni muddati tugaguncha

saqlashadi. Banklar o'z mablag'larini munitsipalitetlarning qimmatbaho qog'ozlariga ham qo'yishadi, chunki ular bo'yicha to'lanadigan foiz soliqqa tortilmaydi.

Xulosa. Loyihalarni yaratish bosqichdan samarali amalga oshirish bosqichigacha uning muvafaqqiyati birinchi navbatda mutaxassislar darajasiga bog'liq loyihada ishtirok etish. ijtimoiy muommolar loyihalarning turli bosqichida yuzaga kelishi mumkin. Loyihada salbiy oqibatlarining oldi olinishi, aholining urf odatlari va an'analarga mos bulishi kerak. potensial ijtimoiy muommolarni aniqlash kasbiy tayyorgarlik va ijtimoiy tahlil tajribasi uchun juda muhimdir. Turli xil qishloq xujaligida chorvachilik bilan shug'ullanadiganlarda mutaxasislarning yetishmasligi past samaradorlik sabablaridan biridir. birinchi navbatda davlat tomonidan investitsiyalarni qo'llab quvvatlash uchun qonun loyihasi bilan taklif qilinayotgan imtiyozlar va proferensiyalarga e'tibor qaratish zarur. investitsion hamkorlik umumjahon va milliy muommolarni hal qilishga ximat qilishi kerak.

Har qanday holda ham investitsiya faolligi -bu korxonalarining hayotiy faoliyatini yaxshilashga hamda ularning milliy iqtisodiyotini rivojlantirishiga qaratilgan yul bulishi zarur. Tijorat banklarining investitsiya faoliyati kengaytirilishini yanada rag'batlantirish, iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashga yo'naltirilgan uzoq muddatli investitsiya loyihalarini moliyalash hajmlarini oshirish uchun ularning resurs bazasini mustahkamlash maqsadida: Ma'lumot uchun qabul qilinsinki, Hukumat tomonidan qabul qilingan qarorlarga muvofiq: tijorat banklarining tuzilmalari qayta tashkil etildi, eng yirik banklarda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish va monitoring qilish bo'yicha departamentlar (boshqarmalar) tuzildi, investitsiya loyihalarini ekspertiza qilish, moliyalash va amalga oshirilishini monitoring qilish bilan shug'ullanuvchi banklarning tarkibiy bo'linmalari sezilarli ravishda o'zgartirildi hamda ularning funksiyalari kengaytirildi; barcha tijorat banklarida investitsiya faoliyati masalalariga mutasaddilik qiladigan banklar boshqaruvi raislarining o'rinbosarlari lavozimi joriy etildi, ularga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 2-oktabrdagi R-3075-sonli farmoyishiga muvofiq o'tkazilgan attestatsiya natijalari bo'yicha qonunchilik

bazasini chuqur biladigan, investitsiya loyihalarini investitsiyaviy moliyalash, tanlab olish va ekspertiza qilish sohasida zarur ko'nikmalarga ega bo'lgan rahbarlar tayinlandi; banklar balansiga qabul qilingan bankrot-korxonalarini moliyaviy sog'lomlashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashga yo'naltirilgan investitsiya loyihalarini moliyalash bo'yicha tijorat banklarining faoliyati rivojlandi. Banklarning umumiy kredit portfeli tarkibida bir yildan ko'proq muddatga berilgan kreditlar hajmi 70 foizdan ortiqroqni tashkil etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining „investitsiyalari va investitsiya faoliyati to'g'risida”gi qonuni.
2. Qalandarov.A „Muommoli kreditlarni minimallashtirish mexanizmlari va usullari”Xalqaro Moliya va bug'galteriya hisobi;Vol.2020;Iss.4, 13-b.
3. Karimova A. M. SOURCES OF FINANCIAL AND CREDIT SUPPORT AND FACTORS HINDERING THE DEVELOPMENT OF TOURISM ENTERPRISES //Thematics Journal of Business Management. – 2021. – T. 10. – №. 7.
4. Zuhur N. et al. TRANSITION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN TO A CREDIT-MODULAR SYSTEM //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 123-127.
5. Tursunov, F. M. (2023). TIJORAT BANKLARIDA MASOFAVIY BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(30), 75–81.
6. Жулибой угли, О., & Убайдуллаева, Л. А. кизи . (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ БАНКИНГНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ. SCHOLAR, 1(29), 66–73.

KITOB O'QISHNING FOYDALI XUSUSIYATLARI

Gapparova Mastona Safaraliyevna

Angren Universiteti Pedagogika psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kitob o'qishning foydali xususiyatlari, avzalliklari, foydali jihatlari, kitob o'qishni kitobxonni fikrlash doirasiga ta'siri hamda inson ruhiyatiga ta'siri haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о полезных особенностях, преимуществах, полезных аспектах чтения книг, влиянии чтения книг на мышление читателя и влиянии на психику человека.

Abstract: This article provides information about the useful features, advantages, useful aspects of reading books, the impact of reading books on the reader's thinking and the impact on the human psyche.

Kalit so'zlar: Kitob, kitobxon, mutolaa, muallif, ma'naviyat, til.

Allomalar hamisha kitobni aqlni charxlaydigan, ma'naviy yuksalishga yetaklaydigan manbaa sifatida ta'riflaydilar, Masalan, «kitob — aql chirog'i», «kitob — bilim manbai» kabi minglab maqol va matallar mavjud. Keyingi paytda olimlar kitob o'qishning inson ruhiyatiga va salomatligiga ham ta'siri mavjudligini ta'kidlashmoqda. Xo'sh, mutolaaning inson fikratini boyitishdan tashqari yana qanday afzalliklari bor? Mutolaa asabni tinchlantiradi. Chunki, insonni muntazam qiynayotgan o'ylaridan chalg'itadi, yangi olamga olib kiradi. Olam turfaligini anglashga o'rgatadi. Mutolaa uyqusizlikdan qutulishga yordam beradi. Kitob o'qib, qalb ila turfa olamni eshitgach, o'zining muammolari arzimagan bir kuyinchaklik ekanligini tushinadi. Qalb orom olsa, uyqu ham o'z-o'zidan keladi. Mutolaa qalbni yumshatadi. G'azabni bosadi. Bag'rikenglikka chorlaydi. Pirovardida ruhiyatni yuksaltiradi. Mutolaa miya faoliyatini yaxshilaydi. Natijada eslab qolish xususiyati

kuchayadi. Pedagoglar eslab qolish qobiliyatini kuchaytirish uchun bolalarga muntazam she'r yodlatishi ham ana shundandir. Mutolaa tushkunlikka qarshi kurashishda samarali vosita. Halqimizning «birni ko'rib shukr qil, mingni ko'rib fikr qil» degan maqoli ham bejiz emasligini bu yo'nalish yana bir bor eslatadi. Mutolaa insonga o'z hayotidagi maqsadini anglashga va qiyinchiliklarni yengib yashashga ko'maklashadi. O'qiganlaridan o'rganadi, xulosa chiqaradi. O'z hayotini taroziga solib qiyoslab ko'radi. Fikrlay boshlaydi. Kitob o'qiydigan insonlar hayotda faol bo'lishadi. Muntazam harakatda bo'lish esa salomatlikni mustahkamlaydi. Mutolaa insonning so'z boyligini oshiradi. So'z boyligining yuksalishi ya'ni dilzuvonlik esa har qanday davraga bemalol kirib borish va o'z o'rniga ega bo'lish demakdir. O'qish yangi va noyob fikrlar tug'ilishiga yordam beradi. Mutolaa bizni fikrlashga chorlaydi. Ba'zan, orzularimiz ham biz o'qigan, xursand qilgan kitob bilan bog'liq bo'ladi. Shuningdek, mutolaa bizning dunyoqarashimizni boyitadi. Inson o'qish orqali yangi fikrlar va yorqin g'oyalar oladi. Inson o'zi bilmagan holda ilhomlanib o'qishi, yangi va o'zgacha fikrlar yuzaga kelishiga turtki beradi. O'qish inson fikrini jamlaydi va diqqat markazini oshiradi. Mutolaa jarayonida, o'qigan hikoya va asarga butun diqqat-e'tibor qaratiladi. Inson boshqa ishlardan ko'ra kitobga ko'proq diqqat qiladi. Inson miyasi bir vaqtning o'zida turli faoliyatlar bilan shug'ullana olmaydi. Shu sababli ko'p o'qigan odamning diqqatini bir joyga to'plash ancha oson kechadi. O'qish tasavvurni oshiradi. Biz o'zimizga notanish bo'lgan joylar haqida o'qiganimizda, idrokimiz tasavvurlarimiz ishga tushib tasvirlarni miyamizda yarata boshlaydi va shu orqali xotiramizda tasvirlar saqlanib boradi. Binobarin, idrokimizning tasavvur qilishi va yaratuvchanligi kitob o'qish orqali mustahkamlanib boradi. O'qish chet tilini o'rganishni osonlashtiradi. Doimiy ravishda kitob o'qish boshqa tillarni o'rganishda yangi so'zlarni oson tushunishga va yodda saqlab qolishga yordam beradi. Xorijiy tilni o'rganayotgan kishi o'sha tilning adabiyotlarini muntazam o'qishi orqali o'sha tilni qisqa fursatda o'zlashtirishi mumkinligi olimlar tomonidan isbotlangan. Birgalikda kitob o'qish ota-onalar va bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi. Inson o'z farzandini kitob mutolaasiga o'rgatar ekan,

avvalo o‘zi ham bu ishda o‘rnak bo‘lishi kerak. Psixologlar birgalikda kitob o‘qish jarayonida ota-onalar va bolalar o‘rtasida o‘ziga xos munosabat o‘rnatiladi deb hisoblashadi. Ularning aytishlaricha, bunday munosabat birgalikda televizor ko‘rganda aslo paydo bo‘lmasligini ta’kidlashmoqda. O‘qish sizni zukkolikka yetaklaydi. Kitoblar manbalar va yangi bilimlarning haqiqiy xazinasidir. Shuningdek, ular hozirgi paytdagi turli xildagi o‘quv kurslari ta’limidan ancha arzon hisoblanadi. Qanchalik ko‘p kitob o‘qigani sari insonning zukkoligi va teran fikrlash qobiliyati shunchalik oshib boradi. Shu bilan birga, inson turli mavzularda qanchalik ko‘p kitob o‘qisa, o‘z bilimni oshirishi bilan bir qatorda, o‘zaro muloqot qilish san’atini ham yaxshi egallaydi. O‘qish miya faoliyatini mustahkamlaydi. Inson odatda o‘qigan kitobi to‘g‘risida o‘ylashi uchun vaqti ko‘p bo‘ladi. Emori universiteti olimlari kitob o‘qigan insonning aqliy salohiyati bir necha kun davomida yuqori holatda bo‘lishini isbotlashdi. Tadqiqot mualliflari kitob o‘qish miyadagi asab tolalarini mustahakamlashini ta’kidlashmoqda. O‘qish til mahoratimizni yaxshilaydi. Xorijiy tilda biror adabiyotni o‘qish dastlab katta harakat talab etadi, lekin bu bizning so‘z boyligimiz oshishiga xizmat qiladi. Boshqa tilni tushunishda ba’zan uning turli qismlarini tarjima qilishga ehtiyoj seziladi va ular lug‘atdan qidiriladi. Kitob o‘qish nafaqat so‘z boyligini balki umumiy savodxonlikni ham oshiradi. Qaysi tilda o‘qishdan qat’iy nazar, mutolaa orqali gapning konteksti qay tarzda yasalishini o‘rganish mumkin bo‘ladi. O‘qish stressni kamaytiradi. Inson kitob mutolaa qilgan ekan, o‘sha paytda uni hech qanday topshiriq yoki xavotir o‘ylantirmas ekan. Kitob mutolaa qilishda biz ko‘pincha o‘zimizga qulay usulda joylashib olamiz. Tanamiz umuman birorta maxsus harakatni amalga oshirmaydi va dam oladi. Nafas olish sekinlashadi va tinchlanamiz. Biz o‘zimizni dunyoda sodir bo‘layotgan hodisalar tasviri so‘zlar orqali kitobda aks etganini tasavvur eta boshlaymiz. Bularning barchasiga sabab mutolaa stressni kamaytirishidir. O‘qish bizning so‘z boyligimizni oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlarga qaraganda, kitob mutolaasi bilan shug‘ullanuvchilarning so‘z boyligi boshqa insonlarga nisbatan yuqori bo‘lishi isbotlangan va shu sababli ular boshqalarga aytishni xohlagan so‘z ifodalarini juda

ham osonlik bilan ifodalab beradilar. Qisqa qilib aytganda, qancha ko‘p o‘qisangiz shuncha ko‘p so‘z boyligiga ega bo‘lasiz. Shuningdek, kitoblar shubhasiz bilimlar xazinasidir.

Xulosa shuki, kitob – inson umrini nurafshon qiladigan, uni yaxshilik, ezgulik, bunyodkorliklar sari undaydigan ilhombaxsh manbadir. Qalbingiz ziyo nuri bilan nurafshon bo‘lsin, aziz mushtariylar. Farzandlarimiz yaratuvchanlik, ijodiy qobiliyatga ega, bilimli, erkin fikrlovchi, hayotsevar bo‘lib voyaga yetishida tilakdoshmiz! Kitobxonlik maqsadlarini amalga oshirishda har bir oilaga yangicha yondoshuvlar tilaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Madraximova Mastura, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativlik faoliyatini shakllantirish muammolari va metodlari, Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya: Nukus -2014.
2. Михеева, Елена Николаевна кандидат педагогических наук диссертация– 2002г. 24 сг.
3. Nuraliyeva N. B. Boshlang‘ich ta’limda triz-texnikasini qo‘llanishi | journal of new century innovations .Home / 2.Archives / 3.Vol. 7 No. 4 (2022): Volume-779 80-betlar.
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/09/01/school-library/>

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИММУНОТЕРАПИИ ДЕТЕЙ С ДЕСТРУКТИВНЫМИ ПРОЦЕССАМИ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ

Хантураев Ш.К

Хантураева М.З

Самаркандский государственный медицинский университет,

Республика Узбекистан, город Самарканд

Научный руководитель: кандидат наук **Касимов А.А**

АННОТАЦИЯ:

Статья посвящена изучению эффективности иммунотерапии интерфероном–альфа (Виферон 1) по схеме в комплексном лечении детей раннего возраста с перинатальными поражениями нервной системы (ППНС) по сравнению с детьми, которым иммунотерапия не назначалась. Эффективность оценивалась с помощью методики «Нейро-тест». Установлено, что включение иммунотерапии в лечение детей с легкими и среднетяжелыми формами ППНС (Виферон) оказывает положительный эффект на состояние здоровья детей и быстрее нормализует у них измененные показатели «Нейро-теста». Включение данного метода терапии в лечение ППНС у детей раннего возраста позволит раньше и быстрее скорректировать имеющиеся нарушения и профилактировать дальнейшее утяжеление симптоматики.

Ключевые слова: дети, перинатальные поражения нервной системы, Нейро-тест, лечение, иммунотерапия, интерферон.

Для оценки функциональных аспектов церебрального повреждения у новорожденных и детей раннего возраста для определения объема и оптимизации лечебных и реабилитационных мероприятий в настоящее время

широко применяются исследования мозгового кровотока и нейрофизиологические методы [1]. Однако мы считаем, что существующие подходы необходимо дополнить иммунологическими показателями, позволяющими оценить степень активности деструктивного процесса в нервной ткани.

При развитии деструктивных процессов в нервной ткани вначале происходит активация врожденного иммунитета путем взаимодействия ТОЛЛ-подобных рецепторов (2, 4 подтипы) на моноцитах, макрофагах, микроглии со своими лигандами, которыми могут явиться продукты деструкции нервной ткани при различном повреждении. При этом наблюдается повышение таких показателей как, лейкоцитарная эластаза (ЛЭ), $\alpha 1$ -протеиназный ингибитор ($\alpha 1$ -ПИ), С-реактивный белок. В случае наиболее выраженных повреждений происходит повышение уровней

нейроспецифических белков (НСБ) в крови и аутоантител (ААТ) к ним. Так, выявленный значительно повышенный уровень нейроспецифической енолазы (НСЕ) в крови у недоношенных новорожденных подтверждает высокую проницаемость гематоэнцефалического барьера и высокий риск формирования у них патологических неврологических состояний. При этом содержание НСБ в ликворе у недоношенных детей, достигших возраста 4–6 лет, превышало таковые у детей, родившихся в срок (в 3,8 раз для НСЕ и в 2,5 раза для белка S-100) [2]. Выявленные изменения свидетельствуют о выраженном негативном нейротоксичном многофакторном воздействии на центральную нервную систему «поздних недоношенных» детей в перинатальном периоде, что нашло подтверждение и в клинических проявлениях. Так, чем ниже оценка по шкале Апгар и масса тела при рождении, тем выше содержание НСБ в ликворе ребенка в возрасте 4–6 лет. Наблюдаемые изменения врожденного и приобретенного иммунитета носят санационный характер, однако могут проявлять значительный деструктивный потенциал в отношении ткани мозга. Мониторинг данных показателей в динамике наблюдения ППНС важен для

прогнозирования эффективности проводимой терапии и выбора тактики лечебных мероприятий [3].

Разработана технология «Нейро-тест», включающая определение ряда показателей, характеризующих состояние врожденного (неспецифического) и приобретенного иммунитета, а именно активности ЛЭ, активности α 1-ПИ и уровней идиотипических (ААТ1) и антиидиотипических аутоантител (ААТ2) к 4 белкам нервной ткани: S100, ОБМ, глиофибрилярному кисломому белку (GFAP) и фактору роста нервов (ФРН). Оценка эффективности лечения, проведенная детям в возрасте до 15,9 мес с ППНС по данной методике, в зависимости от активности деструктивного процесса в ткани мозга, показала высокую корреляцию данных Нейро-теста и клинической оценки по шкале INFANIB в динамике: чем более выражены были изменения показателей «Нейро-теста» и оценка по клинической шкале, тем менее эффективны были проводимые лечебные мероприятия [3]. Показана высокая прогностическая значимость данной технологии. Так, у 70% детей с в возрасте до 1,5 лет с последствиями ППНС легкой степени тяжести, но выраженными изменениями показателей Нейро-теста, указывающими на выраженный деструктивный процесс в нервной ткани, при катamnестической обследовании через 1,5-2 года выявлены значительные неврологические и психические нарушения, ведущие к инвалидизации [4].

Цель. Оценить эффективность иммунотерапии интерфероном –альфа (Виферон 1) по схеме с помощью методики «Нейро-тест» в комплексном лечении детей раннего возраста с ППНС по сравнению с детьми, которым иммунотерапия не назначалась.

Пациенты и методы

В исследование вошли 75 ребёнок раннего возраста (средний возраст 4,5 мес (мин - 3 мес, макс – 15,9 мес), с ППНС, имеющие изменения в результатах «Нейро-теста». У всех детей наблюдали неврологическую симптоматику, обусловленную ППНС легкой и средней степени тяжести, не требующими

госпитализации. Иммунопрофилактика (интерферон-альфа в свечах (Виферон 1) нахначалась по схеме в основной группе (39 детей) больных с ППНС по сравнению с контрольной группой (не получавшие иммунотерапию интерфероном-альфа) дети (36 человек). Схема иммунотерапии: по свече 150 000 Ед 2 раза в день 14 дней (для легкой степени тяжести ППНС), 2 раза в день 14 дней и далее 1 раз в день 14 дней – для среднетяжелой и тяжелой формы заболевания.

Всем детям проводили забор крови из вены для проведения анализа «Нейро-тест» в динамике исследования через 1 мес. Лечение обследованных детей в проводилось в зависимости от ведущей патологии. Детям, поступившим в четный день недели, назначался Виферон, в нечетный – не назначался.

Следует отметить, что у всех детей в исследовании одновременно с «Нейро-тестом» проводилось исследование сыворотки крови иммуноферментным методом на содержание антигенов возбудителей инфекций (герпес, цитомегаловирус, вирус Эпштейна-Барр). И терапия Вифероном назначалась только тем, кто имел положительный результат данного анализа.

Инфекция	Основная группа (39 детей)	Контрольная группа (36 ребенок)
Герпесвирусы	27(69,3%)	23(64%)
ЦМВ	2(4,7%)	6(16,5%)
Вирус Эпштейна-Барр	10(26%)	7(19,5%)

Недостаточность антипротеолитического компенсаторного потенциала (активности $\alpha 1$ -ПИ) выявлена у 12 (16%) детей основной группы; в контрольной группе – у 6 (8%) и 1 (1,3%) соответственно. $\alpha 1$ -ПИ является основным регулятором активности ЛЭ, связываясь с ней с высокой константой ассоциации ($>10^7 \text{ M}^{-1} \times \text{c}^{-1}$). В сыворотке крови ЛЭ находится преимущественно в комплексе с $\alpha 1$ -ПИ и лишена протеолитической

активности. Контролируя протеолитическую активность ЛЭ, этот ингибитор создает условия для ограничения очага воспаления или деструкции, поэтому уровень $\alpha 1$ -ПИ в сыворотке крови определяет течение многих воспалительных и деструктивных процессов. Наблюдаемое при повышении активности ЛЭ параллельное повышение активности $\alpha 1$ -ПИ направлено на ограничение деструктивных реакций и свидетельствует о сохранности антипротеолитического потенциала. Снижение активности $\alpha 1$ -ПИ свидетельствует о недостаточности антипротеолитической емкости сыворотки крови и при повышении активности ЛЭ является неблагоприятным прогностическим фактором в плане дальнейшего развертывания деструктивного процесса.

Повышение уровня аАТ свидетельствует о запуске специфических аутоиммунных реакций, которые сопровождают наиболее тяжелые поражения нервной системы. В нашем исследовании таковые отмечены у 6 (8%) детей основной группы и 9 (12,8%) – группы сравнения.

Стойкое увеличение концентрации аАТ к белкам нервной ткани в сыворотке крови детей, начиная с первого месяца жизни и затем в течение нескольких месяцев и даже лет, сопутствует или опережает развитие клинически выраженных нарушений нервной системы по типу задержки психомоторного развития, формирования эпилептиформной симптоматики и др.

После проведенного курса лечения в динамике количество детей с легкой степенью заболевания достоверно уменьшилось в основной группе по сравнению с контрольной группой ($p < 0,03$), не получавшей иммунотерапии. Это стало заметно по нормализовавшимся показателям «Нейро-теста», который в 56 (37,3%) случаях расценен в динамике как нормальный в основной группе детей ($p < 0,001$). Так же достоверно меньше детей стало в группе со среднетяжелым течением заболевания – 7 (20,7%) и 2 (6,7%) детей соответственно в динамике ($p < 0,001$). Следует отметить, что в контрольной

группе также отмечалось нормализация показателей «Нейро-теста» в динамике у 5 ребенка (14,9%, $p < 0,001$), однако в основной группе данный показатель был достоверно больше - 14 (37,3%, $p < 0,001$). В контрольной группе только среди среднетяжелых форм заболевания замечено достоверное уменьшение числа детей – 11 (28,4%) и 7 (18,4%) в динамике ($p = 0,05$).

Заключение

Таким образом, следует отметить, что включение иммунотерапии по схеме в лечение детей с легкими и среднетяжелыми формами ППНС (Виферон) оказывает достоверно положительный эффект на состояние здоровья детей и быстрее нормализует у них измененные показатели «Нейро-теста». Включение данного метода терапии в лечение ППНС позволит раньше и быстрее скорректировать имеющиеся нарушения и профилактировать дальнейшее утяжеление симптоматики.

Использованные источники:

1. Барашнев Ю. И. Клинико-морфологическая характеристика и исходы церебральных расстройств при гипоксически-ишемических энцефалопатиях. Акуш. и гин. 2000;5:39-42.
2. Яхиева-Онихимовская Д.А., Сенькевич О.А., Широкова А.С., Галянт О.И. Роль нейроспецифических белков в диагностике неврологической патологии у дошкольников, родившихся на 34–37 неделях гестации. // Вопросы практической педиатрии. 2017; 12(4): С 1-8.
3. Кожевникова Е.Н., Петкевич Н.П., Черкасова С.В., Чугунова О.Л., Батышева Т.Т., Морозов С.Г. ПРОГНОЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТЕРАПИИ У ДЕТЕЙ С ПЕРИНАТАЛЬНЫМИ ПОРАЖЕНИЯМИ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ / Патогенез. 2016. Т. 14. № 4. С. 57-62.
4. Морозов С.Г., Кожевникова Е.Н., Петкевич Н.П., Иншакова В.М., Ключник Т.П., Сидякин А.А. НЕЙРОИММУННЫЙ СТАТУС ДЕТЕЙ С ПЕРИНАТАЛЬНОЙ ПАТОЛОГИЕЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ / Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. 2014. Т. 13. № 5. С. 33-39

GMP VA UNING O‘ZBEKISTON FARMATSEVTIKA TARMOQLARIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Jalilov Fazliddin Sodiqovich

Alfraganus universiteti, Tibbiyot fakulteti, Farmatsevtika va kimyo kafedrası
mudiri, farmatsevtika va kimyo fanlari doktori(DSs)

To‘xtanazarova Farzona

2-Namangan Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot texnikumi
maxsus fan o‘qituvchisi

GMP muvofiqligini olish va qo‘llab-quvvatlash uchun har bir menejer va nazoratchi tez-tez, mazmunli GMP eslatmalarini berishi, barcha xodimlari o‘qitishi, rivojlanishi va rasmiy davom etadigan o‘quv dasturlarida to‘liq ishtirok etishi kerak. Yuqori rahbariyat jamoatchilikka e‘lon qilishi va o‘zlarining xatti-harakatlari bilan GMPlarga ergashish ularning kompaniyalari faoliyatining yagona usuli ekanligini aniq ko‘rsatishi kerak. Yuqori rahbariyat jamoatchilikka e‘lon qilishi va o‘zlarining xatti harakatlari bilan GMPlarga ergashish ularning kompaniyalari faoliyatining yagona usuli ekanligi aniq ko‘rsatishi kerak.

Agar odamlar GMPlarni muntazam ravishda kuzatib borishni istasalar, nima uchun bu qoidalar paydo bo‘lganligi va iste‘molchilar ularni kuzatishi uchun nima kerakligini bilishlari kerak.

1900-yillar

Ushbu mamlakat tarixining boshida sayohat qiluvchilar vagon ortidan malham yoki “mo‘jiza eliksiri” shishalar, dorilar sotilgan. Bunday dorilar og‘riqlar uchun juda yaxshi deb aytilgan; kataral, revmatizm va padagra uchun. Albatta saraton to‘liq davolandi va uham otlarda ishlatildi. Baxtimizga o‘sha damlar uzoq o‘tdi.

1905-yilda “Jungle” deb nomlangan kitob jamoat fikrini targ‘ib qilishga yordam berdi. Kitobni jurnalist va ijtimoiy islohotchi Upton Sinkleir yozgan. U Chikago haqida yozganda go‘shni deb ko‘plab inson zaharlangani, ularning ba‘zilaridan sichqon qoldiqlari topilganligi; talablarga javob bermasligi haqida yozgan. Sinkleir asosiy qiziqishi bu baxtsiz ishga e‘tibor berish edi. Sharoitlar va fabrikaning ishchilarining og‘ir ahvoli, ularning ko‘plari muhojir bo‘lgan.(1)

Qadimgi davrlarda ”kolikali” bolalarni tinchlantirish uchun sirop va kattalar uchun ”toniklar”, ko‘pincha spirtli ichimliklar, afyun yoki morfinni o‘z ichiga olgan bo‘lib, bu ularni ishlatgan ko‘plab odamlarga qo‘shilib ketgan. Shunday qilib, 1906-yildagi qonun, shuningdek tanlangan xavfli ingredientlarni barcha dorilarga etiketkalashni talab qildi. Noto‘g‘ri etiketkalash noto‘g‘ri noto‘g‘ri tanlov deb nomlandi va bu noqonuniy bo‘ldi. Noto‘g‘ri tanlangan etiketkada noto‘g‘ri yoki chalg‘ituvchi ko‘rsatmalar, dizaynlar yoki rasmlarga, shuningdek etiketkada kerakli ma‘lumotlarni taqdim etmaslik uchun qo‘llaniladi. (2) Yillar o‘tishi bilan GMPlarga rioya qilmasdan ishlab chiqarilgan, soxtalashtirilgan dorilar kengaydi.

1906-yil qabul qilingan qonunning asl sababi shundan iboratki, Xarvi Vayliy va boshqalar 25yil davomida bunday qonunni qabul qilingan. Ushbu hujjat hozirgi kunda FDA deb nomlanuvchi birinchi davlat nazorat organlaridan birini yaratdi va shu bilan birga noqonuniy oziq-ovqat va narkotiklarni musodara qilishga imkon berdi.(3) Keyinchalik Wiley ushbu harakatni amalga oshirish vakolatini bergan (kimyo byurosi, AQSh Qishloq xo‘jalik departamenti), FDAning asoschisi bo‘lgan.(4)

Biologik mahsulotlar birinchi marta Jungledan bir necha yil oldin tartibga solingan edi, unda kamida 12 bola tetanoz bakteriyasi bilan bulg‘angan difteriya antitoksindan(3) nobud bo‘lgandi. Kongress ushbu fojeaga 1902-yildagi ”Biologik nazorat to‘g‘risidagi qonunni qabul qilib, biologik mahsulot ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilarini tekshiruvdan o‘tkazish”ni va bunday mahsulotlarning tozaligi va mustahkamligini sinovdan o‘tkazishni talab qildi(5).

1930-yillar

1933-yil FDA xavfli oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar, tibbiy buyumlar ko'rgazmasi va kosmetika yo'nalishi 1906-yilgi qonun kamchiligini namoyish etdi. "Amerikaning dahshatlar palatasi" deb nomlangan taniqli ko'rgazmada bachadonni qo'llab-quvvatlovchi, o'limga olib keladigan, vazn yo'qotadigan dori, boshida ishlatilmagan bo'lsada, sochlarning to'kilishiga sabab bo'lgan sochlarni tozalash va kremlar; qo'rg'oshin zaharlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan soch bo'yoqlarini va ayollarni ko'r qilib qo'ygan kiprikli bo'yoq(3). Elanor Ruzvelt ushbu eksponatni Oq uyga olib borib, amerikaliklardan iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bo'yicha kompaniyalar o'tkazishni so'radi. Burchakda uni fojia kutib turardi.

Noto'g'ri xom ashyo va sulfanilamidning eliksiri.

Sulfa dorilari 1935-yilda paydo bo'lgan. Bir kompaniyada antiseptik "sulfanilamid eliksiri" tarkibida dietilen glikol, zaharli erituvchi va antifrizning kimyoviy analogi ishlatilgan. Muammo aniqlangunga qadar 107kishi vafot etgan, ularning aksariyati bolalar edi.(3)

Bunga javoban Kongress 1938-yildagi "Federal oziq-ovqat, dori va kosmetika qonuni"ni qabul qildi. Birinchi marta kompaniyalardan sotishdan oldin o'z mahsulotlarini xavfsizligini isbotlashlari talab qilindi (3). Kitoblarda bizning mavzularimizni yoritadigan asosiy akt, u FDA kosmetika va davolash vositalariga aniq va vakolatli zavod tekshiruvlariga, oziq-ovqat mahsulotlariga talab etliadigan standartlarga nazoratni kengaytirdi va hibsga olish va jinoiy javobgarlikka tortish jazolariga qo'shimchalar kiritdi(6).

1940-1950 yillar

1941-yildagi bitta fojea ikkinchi jahon urushi bilan bog'liq emas edi. Bir kompaniyaning sulfatiazol tabletkalari, tinchlantiruvchi, fenobarbital bilan qoplangan sulfat preparati tufayli 300ga yaqin odam halok bo'ldi yoki jarohatlandi. Ushbu voqea FDA ishlab chiqarish va sifat nazorati talablarini keskin qayta ko'rib chiqishga majbur qildi va keyinchalik GMP(6) deb nomlangan narsaga olib keldi. 1944-yilda qabul qilingan "Sog'liqni Saqlash Xizmati to'g'risida"gi qonun keng qamrovli

muammolarni qamrab oldi, biologik mahsulotlarni tartibga solish va yuqumli kasalliklarni boshqarish(7).

Shuningdek, ikkinchi jahon urushi davrida FDA tomonidan partiyalarni sertifikatlash ba'zi dorilarga talab bo'ldi. Bu kompaniyalardan har bir partiyadan namunalarni FDAga sinash uchun topshirishni talab qildi va agentlik ularni chiqarishga ruxsat berdi. 1941-yilda insulin va 1945-yilda penitsillin qabul qilish bo'yicha boshlangan ushbu amaliyot keyinchalik barcha antibiotiklarni o'z ichiga olgan holda kengaytirildi. 1983-yilga kelib, dori vositalarini partiyaviy sertifikatlashga bo'lgan talab bekor qilindi(7).

1955-yilda Jonas Salk poliomielitga qarshi emlash usulini topdi(8). Ko'pgina ishlab chiqaruvchilar poliomielitga qarshi vaksina ishlab chiqarishni boshladilar. Bitta kompaniya bitta guruhda 60 kishi rivojlangan poliomielitni yuqtirishdi, yana 89 nafar oila a'zolari poliomielit bilan kasallandi(9). Biz farzandlarimizni kasallikka yo'liqmaslik uchun, shuningdek jamiyatni kasallik tarqalishidan himoya qilish uchun emlaymiz.

70-yillar

70-yillar mahsulotni tartibga solish uchun suv oqimi usulidan foydalanishgan. Dorilar va tibbiy asboblarni bo'yicha GMPLar 1978-yilda yakuniy bo'lib, ular barcha mahsulotlarning xavfsizligi va samaradorligini ta'minlashga qaratilgan.

Qoidalarda:

...ishlatilishi mumkin bo'lgan usullarning minimal ishlab chiqarish amaliyoti, shuningdek preparatni tayyorlash, qayta ishlash, qadoqlash yoki ushlab turish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan vositalar yoki boshqarish vositalari ushbu dori talablariga javob berishini ta'minlash uchun mavjud. Xavfsizlikka oid akt, o'ziga xoslik va kuchga ega bo'lib, ega bo'lish uchun mo'ljallangan yoki taqdim etilgan sifat va poklik xususiyatlariga javob beradi(10). Qurilmalar uchun GMP talablari "inson foydalanilishi uchun mo'ljallangan barcha tibbiy asbob-uskunalarni loyihalash, ishlab chiqarish, qadoqlash, yorliqlash, saqlash, o'rnatish va ularga xizmat ko'rsatish uchun

ishlatiladigan usullar va vositalarini boshqarish uchun” mo‘ljallangan va bularning eng so‘ngilarini ko‘rib chiqish(11).

Tibbiy asboblarga kiritilgan tuzatishlar aksariyati tibbiy asboblar ishlab chiqaruvchilardan FDAga ularni sotishdan oldin xavfsizlik va samaradorlik to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni taqdim etishni talab qildi. Bundan tashqari, qonun kompaniyalarning GMPlarga amal qilishlarini, mahsulotlarini loyihalashtirish va ishlab chiqarishda tegishli yozuvlarni olib borilishini va shikoyatlarni ko‘rib chiqish tizimini qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlaydigan, bozorga chiqarishdan oldingi va pastmarket tizimini, FDA inspeksiyyalarini ham o‘z ichiga oladi.(12)

Qo‘llanma hujjatlari

80-yillarda FDA hozirgi GMPlarni sharhlashimizga katta ta‘sir ko‘rsatgan bir qator qo‘llanma hujjatlarini nashr qila boshladi. Bunday hujjatlardan biri 1983-yilda nashr etilgan ”Dorilarni qayta ishlashda kompyuterlashtirilgan tizimlarni tekshirish bo‘yicha qo‘llanma” bo‘lib, unda kompyuter tizimlarining ishlashi haqida erta taxminlar berilgan va ehtimol kompyuterni tekshirish boshlanganligi to‘g‘risida signal berilgan(16). Albatta 1987-yilda Jarayonni tasdiqlashning umumiy prinsiplari bo‘yicha mashhur qo‘llanmada giyohvand moddalar va qurilmalar uchun joriy fikrlash yoki jarayonlarni tasdiqlash taxminlari bayon qilingan(17). Bunday hujjatlar ko‘rib chiqilishi kerak bo‘lgan fikrlarni o‘z ichiga olgan holda faqat qonun talablari bo‘lmagan prinsip va amalyot to‘g‘risida hisobot beradi.

Rossiyada 1974-yilda SSSR Sanoat Bosh boshqarmasi RTM 64-7-81-74 ”Dori vositalarini ishlab chiqarishni tashkil etish va sifatini nazorat qilishning asosiy talablari”(18) texnik qo‘llanmasini tasdiqladi.

1991-yilda SSSR Tibbiy sanoat vazirligi RD 64-125-91 ”Dori vositalarini ishlab chiqarishni tashkil etish va sifatini boshqarish qoidalari(GMP)”(18) hujjatni tasdiqladi.

2000-yilda Rossiya Federatsiyasi Sog‘liqni saqlash vazirligi tomonidan 1998-yil 25-fevralda tasdiqlangan va kuchga kirgan OST 42-510-98 ”Dorivositalarini ishlab chiqarish va sifatni boshqarish GMP qoidalari” 2001-yil 25-noyabrda o‘zgartirildi.

Rossiya Federatsiyasi Sog‘liqni saqlash vazirligi va Rossiya Federatsiyasi Iqtisodiyot vazirligining 03.12.1999 yildagi buyrug‘i bilan o‘zgartirilgan.

2014-yil 1-yanvardan Rossiyada GMP standartlariga muvofiq dori-darmon mahsulotlarini ishlab chiqarishga yakuniy bosqichga o‘tish boshlandi. Aslida bu faqat boshlanishidir, holbuki GMP standartlari bo‘yicha ulkan rejalariga erishish uchun bu to‘xtovsiz shartdir.

Rossiya sanoat va savdo vazirligining 14.06.2013 yildagi M916-sonli buyrug‘i ”Dori vositalarining ishlab chiqarilishini tashkil etish va sifatini nazorat qilish qoidalari” 2013-yil yanvar oyidan boshlab Yevropa Ittifoqining GMP qoidalari asosan bekor qilinganligi sababli faqat 19-noyabrda kuchga kirdi.

Davlat Dumasining sog‘liqni saqlash bo‘yicha qo‘mitasi tomonidan GMP standartlariga o‘tishni 2015-yil boshiga qoldirishni taklif qildi. O‘sha paytda vakolatlari dori vositalarini ishlab chiqarishni litsenziyalashni o‘z ichiga olgan sanoat va savdo vazirligi bu taklifga keskin qarshi chiqdi, ammo islohot chindan ham tayyor emas edi. Davlat Dumasining sog‘liqni saqlash bo‘yicha qo‘mitasi tomonidan GMP standartlariga o‘tishni 2015-yil boshiga qoldirishni taklif qildi. O‘sha paytda vakolatlari dori vositalarini ishlab chiqarishni litsenziyalashni o‘z ichiga olgan sanoat va savdo vazirligi bu taklifga keskin qarshi chiqdi, ammo islohot chindan ham tayyor emas edi. Farmasevtika kompaniyasining qonun hujjatlariga muvofiqligini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tekshiradigan korxonalar, normativ hujjatlar loyihasidan kelib chiqib, savdo sanoat vazirligiga bo‘ysunadigan ”Davlat qonini almashtirish va tibbiy preparatlar davlat instituti” (GIKMP) federal davlat muaassasiga topshirilgan.

Yevropa Ittifoqida

Yevropa Ittifoqining GMP qoidalari Yevropa Ittifoqi qoidalari va Dori vositalar to‘g‘risidagi nizomning 4-qismida mavjud(19).

Odamlar uchun dori-darmonlar va odamlar uchun ilmiy-tadqiqot dori-darmonlariga tegishli ishlab chiqarish amaliyoti tamoyillari va ko‘rsatmalari Yevropa Komissiyasining 08.10.2013 yildagi Direktivasi bilan o‘rnatildi.

EM GMP qoidalari 3 qismni o‘z ichiga oladi:

I qism. Asosiy dorilarga bo‘lgan talablar

II qism. Oziq-ovqat mahsuloti sifatida ishlatiladigan farmasevtik moddalarga asosiy talablar.

III qism. GMP bilan bog‘liq hujjatlar.

O‘zR SSV ”Dori vositalari, tibbiy buyumlar va tibbiy texnika ekspertizasi va standartizatsiyasi davlat markazi” davlat unitar korxonasi tomonidan ishlab chiqilgan va kiritilgan.

O‘zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi tomonidan 5-oktabr 2018-yil 05-917sonli Qaror bilan ro‘yxatga olingan va joriy qilingan. Ushbu standart JSST tavsiyalariga muvofiq tuzilgan.

2020-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasi farmatsevtika sanoatini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish samaradorligining maqsadli ko‘rsatkichlari:

Ko‘rsatkichlar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
O‘zbekiston Respublikasida tibbiy amaliyotda foydalanish uchun tasdiqlangan mahalliy farmatsevtika mahsulotlarining soni.	2918	3100	3450	3800	4150	4500
Farmatsevtika korxonalarini soni.	191	196	203	209	215	220
O‘zbekistonda ishlab chiqarishni tashkillashtirgan xorijiy farmatsevtika kompaniyalarining soni.	4	6	10	14	18	20
Qabul qiluvchi farmatsevtika kompaniyalarining soni GMP sertifikati (foizda).	9	40	70	100	100	100

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S. Ward, "Summary of The Jungle by Upton Sinclair," SparkNotes Online Study Guide (TheSpark.com Inc., Cambridge, MA, 1999), www.sparknotes.com/guides/jungle
2. Requirements of Laws and Regulations Enforced by the U.S. Food and Drug Administration (FDA, Rockville, MD, revised 1997), www.fda.gov/opacom/morechoices/smallbusiness/blubook.htm
3. Office of Women's Health, FDA Milestones in Women's Health: Looking Back as We Move into the New Millennium (FDA, Rockville, MD, 2000), www.fda.gov/womens/milesbro.html.
4. *FDA History: FDA Commissioners and Their Predecessors* (FDA, Rockville, MD, rev. 6 April 2000), www.fda.gov/opacom/morechoices/comm1.html.
5. R. Roberts, Safety Assessment in Pediatrics (Center for Drug Evaluation and Research, FDA, 8 July 1999), www.fda.gov/cder/present/dia-699/sa-dia99/index.htm.
6. Center for Drug Evaluation and Research, Time Line: Chronology of Drug Regulation in the United States (FDA, Rockville, MD), www.fda.gov/cder/about/history/time1.htm
7. "Milestones in US Food and Drug Law History," in FDA Backgrounder: Current and Useful Information from the Food and Drug Administration (FDA, Rockville, MD, August 1995), www.fda.gov/opacom/backgrounders/miles.html.
8. "Jonas Salk, MD – Biography" (American Academy of Achievement, 2000), www.achievement.org/autodoc/halls/sci
9. I.B. Stehlin, "Assessing Risks with Polio Vaccines," FDA Consumer 29(10)(December 1995), www.fda.gov/fdac/features/095_vacc.html.
10. *Code of Federal Regulations, Title 21, Food and Drugs*, "Current Good Manufacturing Practice in Manufacturing, Processing, Packing, or

Holding of Drugs,” Part 210–211 (US Printing Office, Washington, DC, revised April 2000).

11. *Code of Federal Regulations, Title 21, Food and Drugs*, “Medical Devices: Current Good Manufacturing Practices (CGMP) Final Rule,” Part 820 (US Printing Office, Washington, DC, revised April 1999)

12. T. Nordenberg, “FDA and Medical Devices: After 20 Years, a Look Back, a Look Ahead,” *FDA Consumer* **30** (10) (December 1996), www.fda.gov/fdac/features/096_mdev.html

13. National Center for Drugs and Biologics, *Guide to Inspection of Computerized Systems in Drug Processing* (FDA, Rockville, MD, February 1983), www.fda.gov/ora/inspect_ref/igs/csd.html.

14. Center for Drug Evaluation and Research, *Guideline on General Principles of Process Validation* (FDA, Rockville, MD, May 1987), www.fda.gov/cder/guidance/pv.htm.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНГЛИЦИЗМОВ И АМЕРИКАНИЗМОВ НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Азизахон Алишер кизи Ирматова

Магистрант 2 курса Узбекского Государственного

Университета Мировых языков

Факультет зарубежной филологии

Направление: Лингвистика (немецкий язык)

aziza.irmatova92@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данная статья исследует прагматические аспекты американизмов и англицизмов в немецком языке. Американизмы и англицизмы являются словами или выражениями, заимствованными из английского языка и используемыми в других языках.

В статье анализируется влияние американизмов и англицизмов на немецкий язык с точки зрения их прагматической функции. Прагматика изучает взаимодействие между языком и контекстом, рассматривая, как слова и выражения употребляются в конкретных коммуникативных ситуациях и каковы их эффекты на слушателя или читателя.

Статья также рассматривает примеры американизмов и англицизмов в немецком языке и анализирует их прагматическую функцию. Она исследует, как эти заимствования влияют на коммуникацию и взаимодействие говорящих на немецком языке.

Результаты исследования могут быть полезными для лингвистов, переводчиков и носителей немецкого языка, которые интересуются вопросами влияния английского языка на немецкий язык и его прагматическими аспектами.

Ключевые слова: Прагматика, Прагматические аспекты, американизмы, англицизмы, немецкий язык, контекст, коммуникация.

В мире глобализации и культурного обмена использование и влияние слов и выражений из-за границы становятся все более распространенными явлениями. Если раньше иностранные слова использовались в основном в академических и специализированных текстах, то сегодня они проникают в повседневную речь и письмо. Особенно это касается американизмов и англицизмов, заимствованных из английского языка. В данной статье мы рассмотрим прагматические аспекты использования этих явлений в немецком языке.

Американизмы относятся к словам и выражениям, которые были заимствованы из американского варианта английского языка в другие языки. Например, “сникерс”, “хот-дог”, “шопинг”, “тинейджер” и “уик-энд”. Эти слова отражают американскую культуру, образ жизни и традиции.

Англицизмы - это слова и выражения, заимствованные из английского языка. Они могут быть связаны с различными областями, такими как бизнес, технологии, мода, еда и напитки. Примеры: “ноутбук”, “сайт”, “шоппинг”, “фастфуд”, “гамбургер”.

Американизмы и англицизмы - это слова или выражения, заимствованные из американского или английского языка соответственно. Их использование в немецком языке имеет несколько основных причин. Во-первых, американизмы и англицизмы часто связаны с новыми технологиями, научными открытиями и культурными трендами, которые происходят в англоязычных странах. Во-вторых, эти заимствования могут добавить иностранный колорит и престиж к речи или тексту. Наконец, американизмы и англицизмы могут использоваться для создания эффекта юмора или сарказма.

Прагматическое значение американизмов и англицизмов отражает влияние культуры и общества США и Великобритании на другие страны. Они включают в себя множество терминов, которые стали широко используемыми в различных сферах жизни.

В целом, прагматическое значение этих заимствований заключается в том, что они облегчают общение между носителями разных языков и культур. Они также помогают людям лучше понять ценности, идеи и образ жизни стран, из которых происходят эти слова.

Прагматические аспекты американизмов и англицизмов в немецком языке включают в себя их влияние на коммуникативные стратегии, принятые в различных ситуациях. Использование этих заимствований может изменить стиль общения и вызвать определенные реакции у собеседников. Например, в формальной бизнес-коммуникации использование американизмов и англицизмов может придать речи формальность и профессиональный оттенок. В неформальных ситуациях, таких как разговор с друзьями или социальные сети, эти заимствования могут создать более легкомысленную и неформальную атмосферу.

Использование американизмов и англицизмов в немецком языке может вызвать определенные изменения в его структуре и лексике. Например, проникновение английских слов и выражений может привести к появлению новых сокращений, аббревиатур и сленговых выражений. Кроме того, влияние американского и английского промышленного и культурного контекста может изменить некоторые нюансы значения немецких слов и выражений.

Вопрос использования американизмов и англицизмов вызывает различные реакции в обществе. Некоторые люди считают, что заимствования разрушают культурную и языковую идентичность, тогда как другие видят в них возможность расширить словарный запас и изучить английский язык. Компании, работающие в сфере международных отношений, маркетинга и туризма, часто используют американизмы и англицизмы, чтобы привлечь внимание и улучшить коммуникацию с иностранными клиентами и партнерами.

Использование американизмов и англицизмов на примере немецкого языка имеет различные прагматические аспекты. Они влияют на общение и создают

определенный стиль и атмосферу. Кроме того, они вносят изменения в структуру языка и вызывают разные реакции в обществе. Понимание этих аспектов поможет нам лучше оценить роль американизмов и англицизмов в немецком языке и идентифицировать их влияние на различные сферы жизни и коммуникации.

Литература:

1. Dirk DePoli, *The Pragmatic Dimensions of Americanisms and Anglicisms in German: A Sociolinguistic Perspective* (2018)
2. Manuela Janich, *Lexical Borrowing and Language Contact: The Germanic Languages in Contact with English and American English* (2020)
3. Jürgen Erfurt, *Understanding English Borrowings: A Pragmatic Perspective* (2009)
4. Nicole Rolf, *Analyzing Anglicisms and Americanisms in German Media Discourse: A Pragmalinguistic Approach* (2015)
5. Sigrid Brandt, *Anglicisms and the German Language: A Study of Pragmatics and Sociolinguistics* (2012)
6. Jens Schröter, *The Role of Anglicisms and Americanisms in Globalized German: A Pragmatic Analysis* (2010)

OROL HAVZASI GEOEKOLOGIK MUAMMOLARINING O‘ZBEKISTON RANGTASVIRIDA AKS ETISHI

Rayimov Furqat

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Rangtasvir (dastgohli rangtasvir) magistratura mutaxassisligi 1-kurs magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada orol havzasi geoekologik muammolarining o‘zbekiston rangtasvirida aks etgan asarlarning ahamiyati xaqida, ijodkor oldida turgan vazifa va uni qay tarzda bajarishni yo‘l yo‘riqlarini ko‘rsatib berishga harakat qildindi. Mazkur mavzuda ijod qilgan O‘zbekiston rassomlari ijodi va ularning uslublari o‘rganib chiqilgan. Mazkur mavzuni to‘liq yoritishga qaratilgan bu maqola bo‘lajak rassomlar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan ma‘lumotlarga e‘tibor qaratilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Orol dengizi, Orol fojiasi, eksperimentator.*

THE IMPORTANCE OF COMPOSITION IN THE WORKING OF A PAINTING WORK

***Annotation:** This article describes the importance of the geo-ecological problems of the Aral Basin in the painting of Uzbekistan, the task facing the Creator, and how to accomplish it. The work of Uzbek artists who worked on this topic and their styles are studied. This article, designed to fully cover this topic, focuses on the information that future artists should learn.*

***Key words:** The Aral Sea, the Island tragedy, the experimenter.*

Qoraqalpog‘iston Respublikasining Orol dengizi haqida o‘rganadigan bo‘lsak, u o‘z o‘tmishida uch marta qurigan, deyishadi. Avvalgi ikki marotaba dengizning qurishiga tashqi bosqinchilik oqibatida Amudaryo oqimi Uzboy o‘zani orqali Kaspiy dengiziga burilishi sabab bo‘lsa, bizning davrimizdagi ekologik inqiroz xalqimizni paxta bilan bo‘g‘izlagan mustamlakachilik siyosatining qat‘iy rejalashtirilgan maqsadi edi. Mo‘ynoqning bahori bilan kuzi – asal oyidagi kelinchakka o‘xshaydi.

Ertalab musaffo uygʻongan quyosh peshindan keyin shimoldan esgan tuz qum aralash shamol bilan xiralashib, baʼzi vaqtlari koʻzni ochtirmaydi, lekin kechqurun quyosh yana tiniq, musaffo holiga qaytadi. Shu kunga qadar Orol toʻgʻrisida yozilgan bitiklar, nutqlar va vaʼdalardan suv chiqarish mumkin boʻlganida edi, dengizni allaqachonlar toʻldirgan boʻlardik. Lekin suv jonivor Orolga faqat ikki daryodangina keladi...

Olimlar bilan yozuvchi-shoirlar, rassomlarga rahmat, oʻzlarining takliflariyu, bitiklari, tasvirlari bilan koʻnglimizga taskin berayapti. Hatto, bir shoir ogʻamiz, «dengizni koʻzining yoshlari bilan toʻldirishini» yozgan edi.

Yurtboshimizning taklifi bilan bu yil bahor kunlari BMT Bosh kotibi Pan Gi Munning Orolga tashrifi va birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning BMT Bosh Assambleyasi sammitining Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bagʻishlangan oliy darajadagi yalpi majlisidagi nutqida taʼkidlaganidek: «Orol fojiasi ekologiya muammolariga masʼuliyatsiz munosabatda boʻlishning yaqqol misolidir. Bir paytlar noyob va goʻzal dengizlardan biri boʻlgan Orol bir avlod hayoti davomida deyarli qurib va yoʻqolib borayotgan suv havzasiga aylandi».

Biz qanchalik harakat qilmaylik tabiatga kuchimiz yetmaydi. Ammo biz rassomlar Orol dengizining hatto shu holatida ham goʻzal qiyofasini koʻra olamiz va oʻz asarlarimizda tasvirlaymiz. Koʻplab ustoz rassomlarning sevimli mavzulariga allaqachon aylanib boʻlgan. Hech bir rassom yoʻqki hayoti davomida bir marta boʻlmasin orolni koʻrmagan matoga ranglar orqali tushirmagan boʻlsa.

Orol hayoti davri sovet rassomlari tomonidan tasvirlanib kelgan. Ular bizning vaqtimizga etib kelidi va Orol dengizi bilan sodir boʻlgan dahshatli falokatning hujjatli dalilidir. Afsuski, bugungi yoshlar Orol dengizining taqdiri haqida deyarli toʻliq tasavvurga ega emaslar. Buning uchun ular faqat yozma manbalarga, foto arxivga va rassomlarning realistik asarlariga ishonishlari mumkin.

Aynan shu asarlar 1959 yilda Orolning to'liq suvli davri bilan Muynoqning asosiy portida rassom N. Sultonov tomonidan mohirona ijro etilgan. U suv dunyosini, ya'ni dengiz, daryolar va ko'llar to'lqinlarini alohida mehr bilan yozgan. "Orol seriyasi" - bu P. P. Benkov nomidagi badiiy bilim yurtida o'qigan davrida Muynakdagi talabalik yozgi amaliyotining natijalari.

1960 yildan boshlab Orol suvlari yiliga 10 sm ga keskin pasayishni boshladi. Ammo bu vaqt ichida ko'plab rassomlar o'z asarlarida Orol taqdirini kuylashdi. Men, ayniqsa, o'zbekistonlik aralist rassomlarning ismlarini ta'kidlashni istardim: Butakov., Matevosyan A.R., T.Shchevchenko, Y.Salomaxin, S.Rahmetov, N.Kalonov, qoraqalpog'istonlik rassomlar S.Boybosinov, J.Kuttimuradov, U.Saparov, V.Serekeyev, Berdimbetovd, Lepesov J. ammo rassom N.Sultonovning eng o'ziga xos xususiyati shundaki, u dengizni haqiqiy, tabiiy janrda tasvirlagan.

Shuningdek, yosh rassomlardan biri Saidbek Sabirboyev tomonidan ishlangan asarlarga nazar tashlasak, rassomning asosiy mavzusi vatani Qoraqalpog'istondir. Qumli shamollar, sho'r botqoqlar, g'oyib bo'lgan Orol mamlakati, Qizilqum va Qorakum ikki cho'lining cheksiz kengligi, Ustyurt platosi, qadimiy tepaliklar va nekropollar aks etgan. Qozoq tarixchisi va etnografi Chokan Valixonov shunday yozgan: "Qoraqalpoqlar cho'llarda birinchi shoir va qo'shiqchilar tomonidan kuylanadi". Endi esa rassomlarni ham qo'shishimiz mumkin.

Uning asarlarini boshqa hech kim bilan aralashtirib bo'lmaydi. Saidbek Sabirboyevning hayotga o'ziga xos ajoyib va betakror qarashlari bor. U tasvirlaydigan dunyo hayajonli, hech kimni befarq qoldirmaydi, balki energiya beradi. Sabirbayev haqiqiy eksperimentator bo'lgani uchun. U yangi narsalarni sinab ko'rishdan qo'rqmaydi, davom etadi. Uning rasmlarida siz "siz bilan gaplashayotgan" Orolni, go'zal qoraqalpoq ayollari va o'g'illarini o'z erlarining kelajagi haqida o'ylayotganini ko'rish mumkin.

Rassom bir soʻz aytmasdan koʻp narsani ifoda etishi mumkin. Uning uchun hamma uning rasmlarini aytadi. Ogʻriq, his – tuygʻular, orzular va haqiqatni koʻrsatish kerak, shunda odam sizning rasmlaringiz yonida turib, muallif uchun Orol fojiasi u bilan abadiy qoladigan narsa ekanligini tushunadi — deydi Saidbek Sabirbayev.

Dengiz bilan uchrashishdan barcha his-tuygʻularni his qilish uchun rassom uning qirgʻogʻida bir necha bor boʻlgan. "Uning feʼl — atvorini bilish mumkin emas, agar siz shoʻr havo bilan nafas olmasangiz, kechqurun ufqqa qanday ulanganini koʻrmasangiz", - deydi Saidbek Sabirbayev.¹

Uning Muynakka ijodiy sayohatlari har safar kashfiyot, kichik shaharcha oʻz aholisi uchun qanday qilib Koinotning markaziga aylanganini his qilish va tushunish imkoniyatidir. Ijodiy asarini yaratishdagi ilmiy izlanishlar natijasida bir necha silsila asarlar vujudga keldiki, ularning xar biri alohida asar sifatida eʼtirof etish mumkin. Misol uchun Sabirbayev Saidbekning asarlarini aytadigan boʻlsak, unda Qoraqalpoq xalqi suv tanqisligidan aziyat chekayotganlari yaqqol koʻzga tashlanadi. Tasvirlangan har bir obraz va detallar bir-biriga uzviy bogʻlanganki, unda har bir boʻlinma va holatlar bir-birini toʻldirib, aynan ushbu qoralama orqali "kompozitsiya" nomli tushunchani nozik xis qilish xislatga egaligini kuzatishimiz mumkin. Uning asarlarida Qoraqalpoq xalqi tarixi, ularning madaniyati, urf–odatlar va anʼanalari xaqida tasvirlangan.

Biz Orol dengizini oʻz asarlarida aks ettirgan rassomlar haqida fikr bildirar ekanmiz, ularning ijodining chek chegarasi yoq. Ularning har birini asarini kuzatar ekanmiz dengizning qanchalik limmo lim toʻla mavj bilan tolqinlanayotganlarini yoki aksincha uning tobora qurib sahroga aylanib borayotgani fojeasini koʻrishimiz mumkin. Men ham oʻz ilmiy tadqiqot ishimda Orolning bugungi kundagi holi uning mamlakatimiz uchun qanchalik ekologik muammolarga olib kelishini, uning koʻrinishini tasvirlab, kelajak avlod uchun manbaa sifatida qoldirishni oʻz oldimga maqsad qilib qoydim.

¹https://plov.press/blogs/all/muzyka_stepey_i_spyashchiy_aral_udivitelnyaya_zhizn_v_polotnakh_karakalpaxskogo_kh_udozhnika_saidbeka/

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Orolning kelajagi uchun har birimiz kurashmog‘imiz lozim. Zero, Yurtboshimiz ta’kidlaganidek: «Orol taqdiri – million-million insonlar taqdiri, demakdir. Shunday ekan, biz o‘z taqdirimiz, farzandlarimiz kelajagi uchun kurashmog‘imiz zarur».

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiyasidagi nutqi.
2. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиция, самобытность, диалог. –Ташкент, 2004
3. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2010 yil, 10-son.
4. Султонова Дилшода Намазовна Аральское море в творчестве живописца Намоза Султонова.
5. Шухратжон Хуррамов Савицкий и каракалпакские художники 4 июня, 2017.

O‘ZBEKISTON TASVIRIY SAN’ATIDA XORAZMLIKLAR OBRAZLARI TALQINI

Ruzmetova Surayyo Bekpulat qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Rangtasvir (dastgohli rangtasvir) magistratura mutaxassisligi 1-kurs magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada O‘zbekiston tasviriy san’atida xorazmliklar obrazlarini talqinqilishning ahamiyati va milliylikni aks ettirishdagi muammolar, asosan milliy obrazlar aks etgan tasviriy san’at asarlarning ahamiyati haqida, ijodkor oldida turgan vazifa va uni qaytarzda bajarish yo‘l yo‘riqlarini ko‘rsatib berishga harakat qilindi. Mazkur mavzuni to‘liq yoritishga qaratilgan bu maqolada bo‘lajak rassomlar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan ma’lumotlarga e’tibor qaratilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Xorazmliklar, obrazlar, eksperimentator.*

THE IMPORTANCE OF THE NATIONAL PORTRAITS IN THE WORKING OF A PAINTING WORK

***Annotation:** This article describes the importance of the national portraits in the working of a painting works of Uzbekistan and describing national portraits problems mainly about significance of describing national images of Khwarezmians in painting artworks. The task facing the artist, and how to accomplish it, the work of Uzbek and other nation portrait artists who worked on this topic and their style are studied. This article, designed to fully cover this topic, focuses on the information that future artists should learn.*

***Key words:** Khwarezmians, portraits, images, the experimenter.*

Xorazm vohasida yashovchi asl xorazmliklarning obrazlarini qay tarzda tasvirlashni o'rganadigan bo'lsak, Xorazm halqining milliy madaniyatini tubdan o'rganishimiz kerak. Xorazm xalqining obrazi qanday? degan savolga birinchi bo'lib javobni ularning milliy urf-odatlarini, an'analaridan kelib chiqqan holda qidiramiz. Xorazm xalqining milliy etnik marosimlari, qadimdan bugungi kungacha yetib kelgan, asosiysi xorazm xalqining asl shu vohadan ekanini ko'rsatib turuvchi tashqi ko'rinishi, undagi obrazni yaratib beruvchi detallar muxim rol o'ynaydi. Bu kabi nozik detallarni o'rganishda asosiy yordamni Xorazm etnik tarixi va bir nechta adabiyotlar va asl voha ahlidan olingan ma'lumotlar yordam beradi.

Xorazmliklar obrazini o'rganar ekanimiz butun dunyo insonlariga o'xshab voha ahlidagi obraziga ham har xil omillar tasir qilganiga guvoh bo'lamiz, yani vohada yashovchi bitta insonning obrazi xorazmlik madaniyati ilk shakillangan davrdan bugungi asrgacha ko'plab tasirlarga uchradi. Masalan, oldin Xorazm madaniyatida mavjud bo'lgan milliy marosimlarda va shunga moslab kiyilgan etnik xalq obrazini yaratuvchi liboslar (chopon, bosh kiyimlar sherozi, ayollarning taqinchoqlari, ro'mollari, oyoq kiyimlari va h.k) bo'lgan. Afsuski ko'plab milliy an'analar qatorida milliy obrazlar ham davr silsilasiga uchradi va uchrayapti.

Bugungi kunda milliylikni, o'zlikni saqlab qolish muxim ekanini tushunib yetgan yetuk inson sifatida tarixni iloji boricha zarar yetkazmay o'zgartirmay saqlab qolib kelasi avlodlarga ham shu sof holda yetkazib berishimiz va kelajak avlodga ham buning ahamiyatini o'rgatishimiz muxim.

Obraz yaratishda portret janrida ijod etgan ijodkorlarning asarlari bilan tanishib ular qo'llagan uslublardan kerakli bilimlarni olamiz. Portret janrida ijod qilib takrorlanmas obrazlar yaratgan ijodkorlardan: Malik Nabiyev, Pavel Benkov, Rahim Ahmedov, Bahodir Jalolov, Javlon Umarbekov, Alisher Mirzayev ishlagan asarlaridan ayniqsa portret janridagi ijodlari bilan O'zbekiston tasviriy san'atiga o'z hissalarini qo'shishgan. Pavel Benkovning aynan portret janridagi ijodiga e'tibor qaratadigan bo'lsak unda asosan o'sha davrning milliy ayol va qizlarining impressionizm uslubidagi tasvirini ko'rishimiz mumkin. Rassomlarning har biri

alohida dunyo alohida olam shuningdek asarlari ham o'ziga xoslikni kasb etadi. Ularning asarlaridadi kompozitsion yechim va ranglar o'yini yosh ijodkorlarga maktab vazifasini o'taydi. Yosh ijodkorlar ularning ijodidan ilhomlangan holda o'z ustida ishlab turli oqimva janrlarda ishlab, o'z salohiyatlarini sinab ko'rishmoqda. Ijodga endi kirib kelayotgan ijodkorlar o'zining shaxsiy fikr doirasidankelib chiqibva dunyoqarashiga ega bo'lib, o'z asarlarida o'ziga xoslikni turli tajribalar bilan ko'rsatib kelishmoqda. Bugungi kunda biz bunday tajribalarni ko'pincha kompozitsion tarzdaishlangan portretlarda kuzatishimiz mumkin.

Rangtasvirchi rassom bo'lish degani bu oddiy insonlardan farq qilgan holda Alloh tomonidan tug'fa qilingan intuitiv hisga ega shaxslardir yani, olamni atrof muhitni oddiy odamlar ilg'ay olmagan tarzda kuzata olish, go'zal ranglarda, chiroyli shaklda va takrorlanmas chizgilarda ko'ra olish qobiliyatiga ega insonlardir. Shu bilan birga rassom faqar bular bilan chegaralanib qolmay o'zining nazariy bilimlarini ham rivojlantirib borishi va o'z salohiyatini takomillashtirishi lozim, faqat shu tarzdagina takrorlanmas ijod maxsullari yaratishi mumkin. Rassom ijodiy asari ustida agar portret janrida bo'lsa nafaqat ilohiy qobiliyati balki portret janriuchn zarur keakli bilimlar bo'lmish odam anatomiyasining plastic yechimlari, ranglarning uyg'unligini, asarning kompozitsion yechimini toppish ustida ham isholib borsa maqsadga muofiq bo'ladi. Masalan bitta portret janridagi asar uchun eng muximi bu uning kompozitsion yechimining chiroyli topilgani va asar qahramonining obrazi chiroyli shaklda topilgani muxim va asarni muaffaqiyatgaolib chiquvchi omillardir. Rassomga o'z asarida detallashtirish ahamiyatli bo'lib, ijodkor asarida foydalangan har bir detal kompozitsiyada muxim ahamiyat kasb etishi va asarda foydalanilgan har bir detal asar qahramoning obrazini ochib berishda zarurdir. Bular obrazni tasvirlashda asarning kompozitsion yechimini muaffaqiyatli topib beruvchi detallardir.

Rassom milliy portret yaratishda ayniqsa kerakli bilimlarga ega bo'lishi zarur va bu asarni mukammal tarzda chiqishida katta rol o'ynaydi. Milliy obraz bo'lmish Xorazm xalqining etnik obrazini yaratish haqida gapiradigan bo'lsak yuqorida sanab o'tgan omillardan tashqari portretchi rassom uchun shu vohaning etnik tarixini

o'rganish kerakli bilimlarga ega bo'lishi muhim. Xorazm vohasida yashovchi inson obrazini yaratish uchun voha aholisining bugungi kunda davom ettirib kelayotgan an'analariga tayangan holda obraz yaratishga kirishiladi, milliy tashqi ko'rinish, voha uslubida ishlangan aksessuarlar kostyumlardan foydalanib kompozitsion yechimda obrazlar, xorazmlik inson tipajini topishga erishish mumkin.

Xulosa:

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbekiston tasviriy san'atida portret janrida yaratilgan asarlarning ahamiyati katta va biz bugungi kunga kelib portret janrida ishlangan asarlarning milliy ruhda va yangicha talqinlarini aynan yosh ijodkorlar ijodida ko'rishimiz mumkin. Portret janrida yaratilgan asar nafaqat inson yuz qiyofasi balki boshqacha yondashuv milliylik ruhiyatini yangicha talqinda kiritish lozim. O'zbekistonning milliy qadriyatlari, mentaliteti va o'zbek obrazlariga xos bo'lgan xususiyatlar orqali ochib berib ko'rsatish lozim. Shuningdek, Xorazm tarixi qadimga borib taqaladi va voha aholisi o'zlarining etnik madaniyatini milliy an'alarini bugungi kungacha iloji boricha saqlab qolishga harakat qilishmoqda va milliy marosimlarida, urf-odatlarida bugungi kungacha saqlab kelajak avlodgacha yetkazib kelishmoqda. Shu sababdan bugungi kunda xorazm xalqining etnik madaniyatini ko'rsatib bergan obrazlar yaratish ijodkor rassomlarning muxim vazifalaridan biri bo'lib maqsadimiz milliylikimizni, o'zligimizni saqlab qolishimiz va kelajak avlodga go'zal shaklda yetkazib berish bo'lishi kerak va asrlar davomida avloddan avlodga o'tib davom etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедова Н.Р Живопись Центральной Азии XX Века: традиция самабытность диалог. – Ташкент 2004
2. Nazarova.Z O'zbekiston rangtasvirida portret janrining yangicha talqinlari. Central Asian research journal for international studies.
3. <https://uz.M.wikipedia.org>
4. <https://gigafox.ru>
5. lyceum@wiut.uz

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA DIDAKTIK O'YINLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Ne'matova Munajat

JDPU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining faoliyatida o'yin asosiy o'rinni egallaydi. Boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil etishda didaktik o'yinlar alohida ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Didaktika, o'yin, ta'lim, o'quvchi, o'qituvchi.

Abstract: In this article, the game occupies the main place in the activities of primary school students. Didactic games are of particular importance in organizing the mental and motor activity of students during the period of primary education.

Key words: Didactics, game, education, student, teacher.

Аннотация: В данной статье игра занимает главное место в деятельности учащихся младших классов. Дидактические игры имеют особое значение в организации умственной и двигательной активности учащихся в период начального обучения.

Ключевые слова: Дидактика, игра, образование, ученик, учитель.

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqur va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu qo'llanmada ta'lim, o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tmoqchimiz. Ta'im o'quvchilarga ko'nikma va malakalar berishning, bu bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchilar uqib olishi, egallab olishi va ularni

mustahkamlab olishining rejali jarayonidir. Ta'lim jarayoni — bolalar xotirasining boyishi, ular nutqi va tafakkurining o'sish, turli xil metod va usullar yordamida sodir bo'ladigan vaziyatdir. O'yin — bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, ob'yektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi. O'yin sinfda o'tilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik maktab yoshidagi o'quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojdir.

Didaktik o'yin — ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishuvga, ya'ni o'tilgan o'quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi.

Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinflarda ta'limning samarali bo'lishiga, o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarishga, ona tilidan nazariy bilimlarni oson egallashlariga, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi.

Sinfdan tashqari ishlarning ona tili darslari uchun maqsadi- o'quvchilarning ona tili fanidan olgan bilimlarini yoki past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilimini yanada mustahkamlab olishdan iborat. O'quvchilarga nafaqat ona tili va o'qish savodxonligi fanidan emas, balki tarbiyaviy jihatdan ham bilim berib borishdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida, aynan, ona tili darslarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarning tashkil etilishi erkin va mustaqil fikrlash qobiliyati, atrof olamdagi jamiyatning qonunlarini o'rganib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarning asosiy maqsadi ham ona tili darslarida olgan bilimlarini mustahkamlab takomillashtirish, yana ona tilining bir qator fonetika, grammatika, morfemika, sintaksis, so'z birikmasi, so'z, gap kabi tushunchalarini o'quvchilarga ham aqliy jihatdan ham muntazam ravishda birinchi sinfdan to to'rtinchi sinfgacha o'z ona tiliga bo'lgan muhabbatini uyg'otish va o'z nutqida ravon va to'g'ri gapira olishini, so'zlarni o'z o'rnida qo'llay olishini o'rgatish asosiy maqsadi sanaladi.

Didaktik o‘yinlarni xilma-xil tarzlarda tashkil qilish mumkin. Qo‘g‘irchoqlar, o‘yinchoqlar, rasmlar va tarqatmalar, turli geometrik shakllardan ham foydalanish mumkin. Didaktik o‘yinlar maqsadiga ko‘ra 4 omilni o‘z ichiga oladi:

1. O‘yinning vazifasi. 2. O‘yinning harakati. 3. O‘yinning qoidasi. 4. O‘yinning yakuni.

Har bir didaktik o‘yinni boshlashdan oldin o‘quvchilarga o‘yinning qoidasi, mazmuni, yakuni nimadan iborat ekanini o‘qituvchi tomonidan tushuntiriladi. O‘quvchilar uni tushunib, anglab, shu asosda harakat qiladilar. Masalan, “Ishoralar” o‘yini.

O‘yinning maqsadi: Bir amalli masalalarni og‘zaki yechish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quv dasturi bilan bog‘liq holda bo‘lib, uning vazifasi va maqsadini amalga oshirishda yaqindan yordam beradi. Boshlang‘ich sinflarda sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish jarayonida o‘qituvchining o‘quvchilar bilan hamohanglikda tushiniladi darsdan tashqari vaqtda tashkil etilgan jarayonda o‘quv-reja asosida rejalashtirilgan mashg‘ulotlar.

Bugungi kunda maktablarning boshlang‘ich sinflarida o‘qituvchilar tomonidan amalga oshirilayotgansinfdan tashqari mashg‘ulotlar dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar ham tarbiyaviy, ham ta‘limiy bilim berish bilan birgalikda o‘quvchilarning hozirgi davr talabiga mos keladigan holda tayyorlash, ayniqsa, bolaning psixologiyasi va yoshiga mos holda tashkil etish kerak.

Ona tili darslarida sinfdan tashqari mashg‘ulotlar bolalarga uzluksiz ta‘lim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning iste‘dodi va qobiliyatini rivojlantirish, o‘quvchilarning ma‘naviy bilimini oshirishga qaratilgan.

Didaktik o‘yinlar shakli bo‘yicha bolalar bog‘chasida o‘tkaziladigan ijodiy o‘yinlardan farq qiladi, o‘qituvchining o‘zi hikoya qilib tushuntiradi va o‘quvchilardan birma-bir so‘raydi va shu bilan a sifatida mustahkamlaydi. Bu o‘yinlardan butunlay farq qiladi.

Didaktik o'yinlar, eng avvalo, o'qitish maqsadiga xizmat qiladi va o'tkazish talab etiladi, qiziqarli, zavqli va o'z navbatida talabalar uchun tushunarli darajada. G'alaba qozonish uchun o'yin, bolalar mashqlarni chin yurakdan bajaradilar, har bir topshiriqni bajarishga ko'nikadilar mukammal va buning natijasida didaktik vazifalarni bajarishga qiziqishlari ortadi. Didaktik o'yinlar yordam beradi har bir darsning maqsadini, har bir mashqning mohiyati va vazifalarini yaxshiroq tushunish.

Didaktik o'yinlar orqali ta'limning vizualligi ortadi. Bu, o'z navbatida, sabab bo'ladi bolalarning o'qituvchining aytganlarini osongina tushunishlari, ya'ni qoidalarga ongli ravishda amal qilishlari o'z-o'zidan didaktik o'yin. Didaktik o'yinlarning tuzilishining o'ziga xos xususiyatlari uni shunday qiladi, talabalar faoliyatini oson tahlil qilish mumkin. Shuning uchun ham boshlang'ich maktabning barcha bolalari o'yin davomida katta qiziqish bilan yoshi ish.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning bo'sh qolmasliklari, ona tili faniga bilan qiziqishlarini nazarda tutgan holda tashkil etish o'quvchilarning tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni quyidagicha turlarga ajratishimiz mumkin:

- to'garaklar tashkillashtirish;
- yozuvchi va shoirlar bilan uchrashuvlar;
- fanlardan olimpiadalar o'tkazish;
- ko'rik tanlovlar tashkillashtirish;
- adabiy kechalar o'tkazish;
- ekskursiyalar uyushtirish;
- tadbir va bayramlar rejalashtirish;

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ko'proq to'garaklari ona tili darslari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar dars jarayonida o'zlashtirolmagan mavzularini qaytadan mustahkamlab olishadi va dars jarayonidagi egallagan bilimlarni kengaytiradi. Sinfdan tashqari ishlarni amalga oshirish doirasida sinf rahbarining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulot

paytida o'qituvchi har bir o'quvchi bilan shug'ullanishi, uning fikrlashi, o'z nutqini bayon eta olishi, ichki dunyosi kechinmalari barcha xislatlarini o'rganishi lozim.

Didaktik o'yin: «Narvoncha» Didaktik topshiriq: birinchi o'nlik ichida qo'shish va ayirish jadvalini yaxshilab bilib olish. O'yin topshirig'i: «Narvoncha»dan boshqalarga nisbatan tezroq yugurib tushishga intilish, buning uchun bir necha misolni tezroq yechish. O'qituvchi uyga berilgan topshiriqni tekshirib bo'lganidan keyin: «Bolalar, hozir men zinalar chizaman. Eng yuqoridagi pog'onaga 1 sonini, ikkinchisiga +2, uchinchisiga +3 va hokazo yozuvlarini yozib qo'yaman. Raqamlarning pog'onalarda qanday joylashganini yaxshilab ko'rib oling va natijani mustaqil toning. 1 va 2 — pog'onadagi sonlarni qo'shganingizdan keyin navbatdagi pog'onaga o'tavering. Qani, «Narvoncha»dan kim birinchi bo'lib tushadi? Oradan 2 minut o'tgach, bir necha o'quvchi javob berish uchun qo'l ko'taradi. O'qituvchi bolalarning hamma javoblarini (jumladan, noto'g'ri javoblarini ham) yozib boradi. So'ngra butun sinf ovoz chiqarib «Narvoncha» masalasini yechishga o'tadi. O'qituvchi g'olib chiqqan bolalarni maqtab qo'yadi, yana bitta «Narvoncha» chizib, uning yuzasidan beriladigan javob tez va aniq bo'lishi kerakligini ta'kidlab o'tadi.

ADABIYOTLAR:

1. K.Qosimova, S.Matchonov. "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent 2009.
2. M.Nurmatova. Ifodali o'qish to'garagi. "Til va adabiyot ta'limi" 2018-yil. 1-son.
3. S.Qurbonov Xorazm viloyati pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti o'qituvchisi. "Didaktik o'yinlar"
4. Ne'matova M. Sinfdan tashqari ishlarda Grammatik o'yinlar "Ta'limda filologiyani rivojlantirishning global masalalari" Jizzax 2022.
5. Natlib.uz
6. Arxiv.uz

DEVELOPMENT OF TOOLS TO IMPROVE THE USE OF ABBREVIATION TECHNIQUES IN SIMULTANEOUS INTERPRETING

Mukhitdinova Shakhrizoda Shukhratovna

Master Student of Uzbekistan State University of World Languages

shakhi.english.translator@gmail.com

ABSTRACT

This article presented a modern view of various aspects of the study of simultaneous translation technologies. Technical issues were discussed in detail - innovative equipment for simultaneous translation. Performing simultaneous translation involves the use of an appropriate set of technical means. The translator must know this equipment and be able to use it, since the conditions of his work and the conditions for the perception of the translation by the audience depend on this. The work used materials from the websites of translation companies and bureaus providing simultaneous translation services, as well as electronic resources containing information about video remote and machine translation.

Key words: *simultaneous interpretation, consecutive interpretation, video remote interpretation.*

INTRODUCTION

The relevance of research. Today, in times of technological progress and globalization, people still, if not more, need translation of documents, oral communication at business meetings and various conferences. In translation practice, written and oral translation are distinguished. The work of any translator includes familiarization with this topic, working with a dictionary, compiling a glossary and constantly striving to keep abreast of political events. However, the work of an interpreter cannot be compared with the translation activity of a person who translates

in written form. For oral, especially simultaneous, translation, the most typical thing is the lack of time to think about it. In conditions of a general acceleration of the pace of life, this problem is increasingly critical. A more detailed study of the thought processes, often subconscious, involved in oral consecutive and simultaneous interpreting is required to maintain and improve the quality of interpreting.

Purpose of the study. Based on the relevance, in order to stimulate the successful development of the thought process and improve the quality of the interpreter's work in preparation for political events and during translation at them, the purpose of the study is to identify the correlation between the choice of interpretation strategy by the translator and the type of event in which the translator participates.

Taking into account the goal, we highlight the tasks of this research work:

1. Define the concepts of "translation strategy", "political event", "factors for choosing a translation strategy".
2. Familiarize yourself with the classifications of the above-mentioned terms and term combinations.
3. Analyze the influence of various conditions of the communicative situation of the event as factors on the translator's choice of translation strategy.

The theoretical significance of this article lies in the in-depth coverage of the issue of deducing spontaneous and intuitive thought processes occurring in the mind of an interpreter during the preparation and implementation of oral translation. This study contributes to the creation of a stimulus for the development of a knowledge base in the field of translation strategies research. In addition, some new aspects of the study of the problem of applying translation strategies are revealed, namely the influence of the type of event on the choice of translation strategy.

The practical significance of the work lies in the fact that the collected material can be used in practical recommendations for interpreters in preparation for work, to build a certain working system, a strategy for working at political (business) events. Also, the article material can be used by a methodologist - an interpreting teacher - to set an educational goal when drawing up programs and conducting classes.

LITERATURE ANALYSIS AND DISCUSSION

In order to define the term “translation strategy”, it is necessary to first form a clear understanding of the concept of “strategy”. This term has unclear semantics. A.G. Vitrenko in his scientific article about “Translation Strategy” writes that this concept was “returned” from the military field of knowledge to the terminology of translation studies [1]. The proof can be provided by definitions from the explanatory dictionary of S.I. Ozhegova: “1. The science of warfare, the art of warfare. Theory of military strategy. 2. General plan for waging war and combat operations. Victorious village.”

On the other hand, it can be assumed that this term was borrowed by domestic translation scholars from the English language, since this word is used quite widely among English-speaking researchers. A.G. Vitrenko writes about a certain vagueness and semantic breadth of the term “strategy” in the English language. According to Ozhegov, in Russian this concept took the following form: “3. Peren. The art of leading social and political struggles, as well as the general art of planning leadership based on correct and far-reaching forecasts.”

Carrying out simultaneous translation involves the use of an appropriate set of technical means. The translator must be able to use the equipment, since the conditions of his work and the conditions for the perception of the translation by the audience depend on this. The operating principle of the simultaneous translation installation is as follows: the speaker’s speech is transmitted to the interpreter through headphones, the translator, in turn, speaks the translation into a microphone, from where it is broadcast to the listener [10].

The simultaneous interpreter is located in a special room equipped with soundproofing. In stationary conference rooms, this is a small room with a table with a remote control and two chairs for synchronized speakers. If the hall is small, then the interpretation booth is located above the level of the seats and is equipped with a window with a wide view, through which the interpreters can see the speaker and the

hall. In large halls, a television monitor is installed on the table of synchronized interpreters, in which the speaker is visible [6].

In rooms temporarily used for simultaneous translation, a booth with a window or, as translators say, a “booth” (from the English “booth”) There are usually several such booths depending on the number of working languages of the congress or conference. The name of the cabin is determined by the language in which its translators work, for example, “Russian cabin” provides reproduction of the translation of the meeting into Russian,

“French cabin” – in French, etc. [4]. The simultaneous interpretation booth is designed for two people: one of them translates, the second listens to the translation and helps the first, for example, writes numbers, titles, surnames for him [6].

The cabin equipment consists of soundproof headphones, a microphone and a control panel [15]. Many synchronized speakers prefer to wear only one earphone to better monitor their voice and the speaker’s voice. The interpreter turns his own microphone on and off, which allows him to consult or talking to a colleague while working [4].

You should not place the microphone too close to your mouth, as individual sounds may become louder, which will be uncomfortable for listeners. It is recommended to work with a medium volume level of the incoming signal in order to hear your own translation and monitor your voice [5].

Two pairs of headphones are connected to the simultaneous translation console; sometimes they have a built-in microphone. On the remote control there is a microphone switch (right-left microphone), two microphone activation buttons and two volume controls (for each pair of headphones), as well as a channel switch for different languages, for example, channel 1 - Russian, channel 2 - English [6].

In addition, the control panel may have alarm buttons for communication with the speaker. Using these buttons, the interpreter can light up light signals in front of the speaker: “speak into the microphone”, “speak louder”.

In recent years, the so-called radio version of the installation for simultaneous interpretation, using ultrashort range radio waves, has become widespread. In this case, conference participants receive headphones or a headset with a translation language switch and volume control [8]. This allows the conference participant to listen to the presentation while moving around the room or even going out into the foyer.

With the advent of new technologies, it became possible to transmit video over the Internet, thanks to which the video remote translation service began to develop.

VRI (video remote interpreting) is a method of providing interpretation services using web cameras or cameras built into mobile devices. As a rule, in a situation of video remote interpretation, the communication participants are in the same room and interact with the translator using a computer or other device with Internet access and a video camera. Video remote interpretation provides the opportunity to receive professional interpretation in one of two modes: video call mode and video conference mode, when the conference participant sees a partner and an interpreter on the same screen [3].

No special equipment is required to use VRI. Often, Skype becomes the platform for video remote interpretation as the most common and accessible program with a video communication function. Many companies that provide VRI services create their own apps that allow you to directly connect with available translators. There are similar applications on the Russian translation market - for example, Cloud Interpreter. Translation companies and organizations, including government agencies, can use this platform to organize communication using it. The platform is developed for Android and iOS, that is, the translator can be accessed in video mode on a smartphone and tablet [2].

Conducting negotiations by phone or via Skype with the participation of an interpreter is one of the current ways to organize business contacts at a distance. Phone calls or online messengers have long proven themselves to be convenient and effective for establishing business connections. A conference call allows you to

discuss important aspects of your business in real time. At the same time, the simultaneous interpreter ensures the accuracy of understanding between the parties [11].

One of the means of improving the quality of translation activities is the automation of the translation process, which until recently was mainly solved within the framework of the translation of written texts [7]. Machine interpreting is a relatively new development that combines two technologies: machine translation and voice recognition software, in which automated software translates text from one language to another. It should be noted that similar technologies already exist, for example, the famous Siri application developed for iOS. The app uses natural speech processing to answer questions and make recommendations. Perhaps in the future, this application will be able to be used by every iPhone owner during an international conference [12], because today “Siri” supports 21 languages, including English, Arabic,

However, the main disadvantage of voice recognition software is that the program starts translating and converting the speaker’s speech as soon as it hears the first words. Developers face a difficult challenge: they must upgrade the technology so that it can predict and translate the speaker’s speech before he finishes speaking. To do this, developers need to turn attention to the grammatical features of languages, for example, in the case of languages where the verb is placed at the end of the sentence - German, Turkish, etc.

In one of his books, “The Age of Spiritual Machines,” Ray Kurzweil, a futurist and expert in the field of artificial intelligence, predicted that by 2029 computers will reach the level of live translation. “Of course, it [the computer] is far from the level of a human translator, but it will translate ordinary conversation and business negotiations quite tolerably,” notes Ray Kurzweil [9].

In 2005, Alex Waibel, director of the Center for Advanced Communication Technologies (interACT), pioneered research into machine simultaneous translation by creating a special device for speech recognition using electrodes. InterACT is a

joint venture between the German University of Karlsruhe (Universität Karlsruhe) and the American University of Carnegie Mellon (CMU).

During a teleconference between the two universities, Carnegie Mellon graduate student Stan Jou spoke quietly in Chinese while everyone at the conference heard him speak English. The device, which synchronously (with a slight lag of a few seconds) translated Wall Jow, perceived not sound, but muscle movements using

11 electrodes glued to the face and neck of a graduate student. Using these signals, the computer translated Chinese words into English and output synthesized speech through a speaker. During the demonstration, there were some inaccuracies in translation, when the machine confused two words with similar sounds [13].

Thus, by exploring new technologies for machine interpreting, you can conclude that the outcome of such technologies is still unpredictable. This method is quite unreliable, since computer programs do not take into account all the features of the language. In addition, it should be noted that speech recognition systems may be inaccurate and even useless when it comes to accents and dialects, extraneous noise and the slightest error in pronunciation. Unlike written language, human speech is unpredictable, and modern technologies, despite the development of artificial intelligence, still lack the human intuition and thinking to ensure full recognition of human speech.

CONCLUSION

The translator's task is to coordinate the parties and provide the opportunity to achieve joint decisions, plans and actions. When starting to translate business or political negotiations, the translator must take into account the personal qualities and values of both parties, be able to look at the problem through the eyes of the participants and formulate the translation taking into account the cultural characteristics of the country [21].

For example, French partners tend to conduct business negotiations much more lively than their foreign counterparts. They may interrupt another participant in communication to express their disagreement and provide counterarguments. In such

a situation, the translator should choose those translation strategies that will not “slow down” the progress of the discussion. There are situations when the translator is not sure or simply does not know the meaning of the word, so he has to resort to the strategy of sign translation [22, p. 223].

Telephone conversations also have their own characteristics. Participants in most cases try to allocate less time for such discussions. In this regard, the original messages are sometimes formulated illogically and chaotically, and redundant information appears. Thus, the problem of the lack of logical stress appears. To smooth out this situation, the translator uses strategies of waiting, maintaining linearity, and probabilistic forecasting.

Also, to identify a macro strategy, the situation is taken into account completely. If the translator knows the topic of the event in advance, he, as a rule, compiles a glossary on it, studies current figures in a particular field, etc. If there is a little more time for translation, the translator resorts to the trial and error strategy, since he has the resource to find the optimal translation option for a given topic [23].

REFERENCES

1. Alikina E.V. Taxonomic aspect of oral translation / E.V. Alikina // Bulletin of the Udmurt University. – 2011. – No. 2. – P. 59–66.
2. Video remote interpretation (VRI) and its prospects. – URL: http://www.norma-tm.ru/videoudalenennyi_perevod_vri.html.
3. Video remote translation and its prospects. – URL: <http://www.primavista.ru/blog/2017/10/17/videoudalennyiy-perevod-i-ego-perspektivy>.
4. Visson L. Simultaneous translation from / L. Visson. – M.: R. Valent, 1999. – 272 p.
5. Duplensky N.K. Simultaneous and consecutive translation. Recommendations for practicing translators / N. K. Duplensky - M.: R. Valent, 2015. - 52 p.

6. Miram G. E. Profession: translator / G. E. Miram. – K.: Nika-Center, 2006. – 160 p.
7. New technologies in the field of interpretation. – URL: <https://articlekz.com/article/19603>.
8. Equipment for simultaneous translation. – URL: <http://unit-av.ru/equipment/translation/>.
9. Ray Kurzweil on interpreting technologies. – URL: <http://www.primavista.ru/rus/articles/rej-kurcvejl-o-tehnologiyah-perevoda>.
10. Sanarova E. G. On the issue of the features of oral translation and its role in the modern world / E. G. Sanarova // Scientific Bulletin of YuIM. – 2016. – No. 1. – P. 72–75.
11. Simultaneous interpreter in Skype. – URL: <http://lan-lab.ru/uslugi/perevodchik-po-skype/>.
12. Modern technologies in the field of simultaneous translation. – URL: http://issledo.ru/wp-content/uploads/2016/11/Sb_k-10-6.pdf.
13. A machine for simultaneous translation of live speech has been created. – URL: <http://www.membrana.ru/particle/9322>.
14. Chernov G.V. Theory and practice of simultaneous translation / G.V. Chernov. – M.: International Relations, 1978. – 280 p.
15. Shiryaev A.F. Simultaneous translation / A.F. Shiryaev. – M.: Voenizdat, 1979. – 183 p.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MUMTOZ MUSIQA NA'MUNALARIMIZ BILAN TANISHTIRISH

Bannaqulov Mexroj Furqat o'g'li

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti musiqa ta'lim kafedrası
o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek mumtoz an'anaviy musiqasi va ijro yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari mumtoz musiqaning o'quvchi yoshlar ta'lim tarbiyasi ta'siri masalasi ham yoritilgan. Maqolada an'anaviy musiqamizning ijrochilik yo'llari va maqomlarning tarkibiy qismlari to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Mumtoz musiqa, ta'lim, kuy, ashula, usul, cholg'u asboblari.

АННОТАЦИЯ

В этой статье представлена информация об узбекской классической традиционной музыке и способах ее исполнения. Кроме того, освещается вопрос о влиянии классической музыки на воспитание учащейся молодежи. В статье рассматриваются исполнительские пути нашей традиционной музыки и составляющие статусов.

Ключевые слова: классическая музыка, образование, мелодия, пение, метод, инструментовка.

ANNOTATION

This article covers Uzbek classical traditional music and performance tracks. In addition, the issue of the influence of classical music on the educational education of the student youth is also covered. The article will talk about the ways of performing our traditional music and the components of statuses.

Keywords: classical music, education, singing, singing, method, instruments.

KIRISH

Talablarda mumtoz musiqa bilan shashmaqom to'g'risidagi bilimlarni shakllantirishda shuni ham alohida ko'rsatib borish kerakki, kelgusida bu vazifa musiqa darslarida maqom kuylarini tinglatilganda mumtoz musiqa va shashmaqomdagi ya'ni kuy va qo'shiq yo'llaridagi doira usulari katta ahamiyatga ega.

Maqom va mumtoz kuy yo'llarining shakl olishiga doira usulari qanchalik katta o'rin tutishini shundan ham bilish mumkinki, cholg'u bo'limlarining kuy yo'llari va ko'pchilik shubalar hamda ularning shaxobchalari, ko'pincha doira usullari bilan nomlanib kelingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Har bir maqomning cholg'u qismlari "tasnif", "tarje", "gardun", "muhammas", "aqil" kabi nomlar bilan ataladi.

Yuqori sinf o'quvchilariga dasturda mumtoz kuy haqida ma'lumot berish bilan birga ularni almashtirish ya'ni asarlarni boshqasiga og'ishtirish huquqi o'qtuvchiga berilgani yozilgan shunga muvofiq o'zi puxta ijro eta oladigan maqom kuy yoki ashulasiga doira cholg'usida yoki chapak yordamida usul chalib ko'rsatishi mumkin.

Maqom va mumtozlikka daxldor kuy va qo'shiqlarida sodda usullardan tortib moxir doirachilar ham hayajon bilan chaladigan murakkab usullar ham mavjuddir. Shuning uchun maktab o'quvchilariga ushbu "shashmaqom" deya ataluvchi buyuk merosimizni g'urur va samimiyat bilan o'zgacha ruhda dars davomida yetkazish o'qituvchida bosh maqsad bo'lishi lozimdir.

NATIJALAR

Biz shuni ham aytmog'imiz, ayni muddaoki maqomda tasniflar, tarj'elar, mahammaslar, saqillar, oraz usullari, sarahbor usuli, talqinlar va talqinchalar usuli, nasrlar usuli, savtlar usuli, mo'g'ilchalar, qashqarchalar, soqiynomalar, uffor usullari mavjuddir.

Ularni o'quvchilarga aytish bilan birga o'z nota yo'lida yozib ko'rsatish ham mumkin.

Maqomlarning ashula bo'limlariga esa doira usullardan tashqari, she'r o'lchovlariga ham jiddiy ahamiyat berish lozim. Ashula bo'limlariga kirgan shubalar "sarahbor", "talqin", "nasr", "savt", "mo'g'ilchalar" va turli maqomlarning o'ziga xos bo'lgan ba'zi ashula yo'llari ham kuy tuzilishi va doira usuli jihatdan ancha murakkabdir.

O'quvchilarini ashula matni bilan tanishtirish, uning mazmuni, mohiyati, tarbiyaviy ahamiyati bilan uyg'unlashgani anglatish, qadimdan g'azalnabist bobolarimizning ijodlari dilidagi dardu g'amlarini yoritish bilan birga she'riyatga bo'lgan shijoatni ham ko'rsatib beradi. Maqom kuylarining g'azallar bilan uyg'unlashib serjilo ma'no kasb etganligini o'quvchilar his qilmog'i uchun ularda turli g'azallar bilan aytilivchi oddiy qo'shiq yo'llarini o'rgatish mumkin.

Mumtoz musiqa bo'yicha yaxshi tayyorgarlikka ega bo'lgan musiqa o'qituvchilarining o'quvchilari mumtoz musiqa haqida to'laqonli bilim, tushinchalarni hosil qilishda asosiy vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

O'quvchilarni mumtoz musiqaga bo'lgan munosabatlarni, qiziqishlarini o'rganish, o'quvchilarini mumtoz musiqani tinglash, o'rganishga bo'lgan ehtiyojlari darajasini qunt bilan o'rganish va baholash; o'quvchining yosh, psixologik, fiziologik xususiyatlari hamda musiqiy xotira, diqqat, eshituv, fikirlash xususiyatlari, shaxsiy imkoniyatlari (cholg'uda ijro etish, qo'shiq kuylash) va alohida iqtidorlari to'g'risidagi malumotlarga ega bo'lish;

O'quvchilarning umumiy hamda musiqa san'atiga, uning ayrim turlariga qiziqishiga, mustaqil bilim olishga extyoji, xalq musiqasiga bo'lgan munosabati, ovoz imkoniyatlari, talanti, qobilyati, bilim darajalari hamda ijro ko'nikmalariga muvofiq ular o'rganishi mumkin bo'lgan mumtoz namunalar repertuarini shakllantirish.

O'quvchilarning kuy-qo'shiqlari tinglash, uni idrok etish, namunalarni ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishdan yordam beruvchi samarali ish usul, shall, vositalariga ega bo'lish o'quv mashg'ulotlarini pedagogik, psixologik, metodik jihatdan to'g'ri tashkil qila bilishi;

Dars jarayonida ko'rgazmali metodlardan, texnik vositalardan, zamonaviy va ilg'or pedagogik texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish.

O'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan mumtoz musiqa san'atiga oid nazariy va amaliy ijrochilik bilan bog'liq bilimlarni, shuningdek ularda shakllangan xalq musiqa me'rosiga qiziqish, yengil munosabat, mexr- muhabbatini obyektiv baxolab berish.

XULOSA

Maktab "musiqa madaniyati" darslariga va o'quv dasturiga kiritilgan tinglash va o'rganish uchun tavsiya etilgan mumtoz musiqa namunalarini puxta meyoriy matn va musiqiy ohanglarni yod olinishi, shuningdek ularni mukammal ijrolari (taniqli hofizlar ijrosidagi, maqom ansambllari ijrolari va yozuvlari) bilan muntazam tanishtirib borish ularda albatta muayyan ko'nikmani hosil qiladi. Bu esa o'quvchilarning mumtoz maqom musiqa asarlaridan xabardorlik darajasini hamda o'quvchilarning musiqiy badiiy didi, madaniyatini belgilovchi asosiy shartlardan qilib belgilangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamdamov H. O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi. T.: O'qituvchi, 1996yil. 174 bet.
2. Fitrat. O'zbek klassik muiqasi va uning tarixi. T.: Fan 1993yil. 56 bet.
3. Rajabov I. Maqomlar (nashrga tayyorlovchi va maxsus muharrir Oqilxon Ibrohimov). T.: Toshkent San'at nashriyoti 2006 yil.
4. Ibrhimov O. A. Maqomlar sematikasi. San'atshunoslik doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya, Toshkent, 1998yil. 257 bet.

MUSIQA FANINING O'QUVCHILAR RUHIYATIGA TA'SIRI

Bannaqulov Mexroj Furqat o'g'li

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti musiqa ta'lim kafedrası
o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Umuman olganda, ta'lim murakkab insoniy va madaniy jarayon bo'lib, u asosan o'rganishni osonlashtirish uchun mo'ljallangan bo'lib, u bilim va qadriyatlarni egallashni nazarda tutadi, masalan, adolat yoki tenglik va boshqalar. Musiqa ta'limning maqsadi o'quvchilarning turli davrlar san'ati, o'z yurti musiqa madaniyatining na'munalari va boshqalarning musiqiy asarlarini qadrlashini, tushunishlarini ta'minlashdan iborat.

Kalit so'zlar: Musiqa, psixologiya, san'at, pedagogika, qadriyat, madaniyat.

АННОТАЦИЯ

В целом образование – это сложный человеческий и культурный процесс, который в основном призван облегчить обучение, подразумевающее приобретение знаний и ценностей, например, справедливости или равенства и т. д. Цель музыкального образования – обеспечить, чтобы учащиеся ценили и понимали искусство разных периодов, образцы музыкальной культуры своей страны, музыкальные произведения других.

Ключевые слова: Музыка, психология, искусство, педагогика, ценности, культура.

ABSTRACT

In general, education is a complex human and cultural process, which is mainly designed to facilitate learning, which implies the acquisition of knowledge and values, for example, justice or equality, etc. The goal of music education is to ensure that students appreciate and understand the art of different periods, samples of the musical culture of their country, and the musical works of others.

Key words: Music, psychology, art, pedagogy, value, culture.

Musiqa inson hayotida uzoq vaqt birga bo'lgan. Quvonch va qayg'u, hayot va o'lim hamisha musiqada ifodalangan. Har bir inson tashqi sharoitdan ilhomlansa, o'zlarini baxtli yoki qayg'uli his qilishadi. Musiqa ko'pincha qayg'u kabi mashaqqatli his-tuyg'ularning quvonchli tajribalari bilan tavsiflanadi. Musiqa - bu odamlarning hissiy tili bo'lib, u fiziologik va psixologik vositalar orqali odamlarning his-tuyg'ularini maksimal darajada boshqaradi, odamlarning ichki fikrlarini musiqa orqali boshqarishadi. Musiqa bir vaqtning o'zida o'z-o'zini aks ettirish, ajralish bilan turli darajadagi hissiy emotsiyalar kirishni ma'qullaydi. Musiqa ritmi bilan odamlarning parasempatik asab tizimi doimiy ravishda rag'batlantiriladi. Musiqiy ritm stress va individual akustik hodisalarning vaqtini anglatadi.

Adabiyotlar tahlili

Hozirgi fanlar integratsiyasi o'ta faollashgan ta'limga invatsion texnologiyalar kirib kelishi jadallashgan davrda musiqa ta'limining eng muhim vazifalardan biri yosh avlodni birinchi galda milliy musiqamizga hurmat, mexr qo'yib o'rganish va kelgusida uni rivojlantirishga qodir insonlar qilib tarbiyalashdan iboratdir. Sharq musiqa olamida musiqa san'atining kishilarning ma'naviy, axloqiy tarbiyasiga badiiy tafakkuri, dunyoqarashida eng ko'p muhakama qilingan, dalillangan mavzulardan sanaladi. Sharq mutaffakirlarining ustozlari Abu Nasr Farobiy musiqani inson ruhiyatini davolovchi muhim omillardan deb bilgan.

Musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri masalalari bir qator yevropa va o'rta osiya olimlari tomonidan tadbiq etilgan. Bular V. I. Petrushil, D.Ro'ziyev, S. Ro'zimbayev, D. Solnovalarning ilmiy ishlarida musiqa san'ati vositasida shaxsni ma'naviy ahloqiy jihatdan kamolotga yetgazishning psixologik, g'oyaviy - badiiy jihatlari yoritilgan.

Natijalar

Musiqiy san'at - bu insonning biror narsani estetik maqsadda, tovushdan foydalangan holda qayta yaratishi bilan bog'liq faoliyatdir. Musiqa muayyan adabiy matnni tasvirlash uchun oldindan ijro bo'lishi kerak, aks holda tinglovchi eshitgan narsasini aytib bera olmaydi yoki bog'lay olmaydi.

Musiqqa, yuqorida keltirilgan ta'rifdan tashqari, madaniy boylik bo'lib, u tildir va u odamlar hayotida shubhasiz qadriyatga ega bo'lgan elementni tashkil etuvchi og'zaki bo'lmagan muloqot vositasidir. Ya'ni, madaniy qadriyatlar va amaliyotlar, ijodkorlik va ijtimoiy ahamiyatga ega, shuning uchun uning ta'lim uchun ahamiyati. Musiqiy ta'limni aniqlashning bu usuli, bu holda, ilgari fosh qilingan va hissiyot va tuzilishga asoslangan ikkita yondashuvning ikkilamchiligini bartaraf etishga harakat qiladi.

Bolalar musiqqa ta'limidan turli yo'llar bilan va turli jabhalarda foydalanadilar. Musiqaning bolalar rivojlanishiga ijobiy ta'siri, jumladan, o'quv yutuqlari, ijtimoiy ko'nikmalar va ijodiy ifoda ularning salomatligi uchun foydalidir.

Bolaning ta'lim tajribasi iloji boricha samarali va qoniqarli bo'lishini ta'minlashning eng samarali usuli bu musiqani o'qitishni ustuvor vazifaga aylantirishdir. O'quvchilarda o'z-o'zini aks ettirishni rag'batlantirishdan tashqari, o'qituvchilar o'z o'quvchilarining oilalari bilan muntazam aloqada bo'lishlari kerak. Bu ota-onalarga o'z farzandlarining faoliyatini kuzatish va kerak bo'lganda yo'l-yo'riq va yordam ko'rsatish imkonini beradi. Buning ustiga, musiqqa ham o'z-o'zini tarbiyalash va mas'uliyatni rivojlantirishi mumkin. Har kuni mashq qilish uchun vaqt ajratadigan bola boshqa mavzular bilan birgalikda shunga o'xshash odatlarni ishlab chiqarishi ma'lum.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu tadqiqot jamiyatning musiqqa ta'limiga bo'lgan munosabatini o'zgartirish va xabardorligini oshirishga yordam beradi. Shu bois, berilgan ko'rsatmalar asosida musiqqa ta'limini qadrlashda yuzaga keladigan salbiy qarashlar va muammolar bartaraf etilib, kelajakda jamiyatda musiqiy ta'lim to'g'risidagi ijobiy tasavvurni shakllantirishga xizmat qiladi, degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. T.: O'qituvchi, 1996yil. 192 bet
2. I.Qudratov. Talabalarni xalq qo'shiqlari vositasida estetik tarbiyalash – T.: Fan 2009 yil.
3. Nurmatov H. Musiqa va estetik madaniyat. Tavsiyanoma – TDPI, 1992 yil.
4. Umarov E. Estetika (Nafosatshunoslik). Oliy o'quv yurtlari talabalarni uchun o'quv qo'llanma. T: O'zbekiston,1995yil. 246 bet.
5. Solnova D. Musiqiy nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonni takomillashtirish. O'quv qo'llanma –T.:Fan va texnologiyalar markazi bosmaxonasi, 2005 yil.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШИ

О.Д.Утегенов

Тошкент Кимё халқаро университети
профессори юридик фанлар доктори

Аннотация: Мақолада экологик таълимни ривожлантиришнинг аҳамияти, йуналишлари, мақсадга эришишида унинг вазифалари таҳлил этилган ҳамда шунингдек, экологик таълимни такомиллаштириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: экологик таълим, концепция, экологик маданият, табиий ресурслар, таълим дастурлари.

Аннотация: В статье анализируется важность, развития экологического образования, направления, его роль в достижении цели, а также разрабатываются соответствующие предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию системы оздоровительного экологического образования.

Ключевые слова: экологическое образование, концепция, экологическая культура, природные ресурсы, образовательные программы.

Annotation: The article analyzes the importance of the development of environmental education, directions, its role in achieving the goal, as well as develops relevant proposals and recommendations for further improvement of the system of improving environmental education.

Key words: environmental education, concept, environmental culture, natural resources, educational programs.

Кириш. Бугунги кунда экологик муаммоларнинг ошиб бораётганлиги боис атроф муҳит муҳофазаси, экологик маданият, экологик таълим-тарбия масалаларига алоҳида эътибор берилиб келинмоқда. Ҳозирги экологик муаммолар тобора кескинлашаётган шароитда атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасига жамоатчиликни кенг жалб қилиш, ушбу ишда жамоатчилик ёрдамидан фойдаланиш, асосан ёшларнинг экологик маданиятини ва ҳуқуқий онгини ривожлантириш зарурияти туғилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга Мурожаатномасида минтақамизда, бутун дунёда экологик вазиятнинг тобора эмонлашиб бораётгани бизни жиддий ташвишга солади. Қўшни давлатлар ва жаҳон жамоатчилиги билан биргаликда Орол денгизи ҳалокати оқибатида юзага келган экологик фожиалар таъсирини юмшатишга қаратилган ҳаракатларни қатъий давом эттиришимиз кераклигини бекордан таъкидлаб ўтмадилар.

Таъкидлаш лозимки, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “глобал иқлим ўзгаришлари ва Орол денгизи қуришининг қишлоқ хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёт фаолиятига салбий таъсирини юмшатиш бўйича тизимли чора-тадбирлар кўриш; инсонларнинг экологик хавфсиз муҳитда яшашини таъминлаш, маиший чиқиндиларни қайта ишлаш комплексларини қуриш ва модернизация қилиш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, аҳолини чиқиндини йўқ қилиш бўйича замонавий объектлар билан таъминлаш, атроф муҳитга зарарли моддалар чиқишини камайтириш; атроф-табиий муҳит, аҳоли саломатлиги ва генофондига зиён етказадиган экологик муаммоларни олдини олиш” каби муҳим вазифалар белгиланган.

Тадқиқотнинг мақсади. Мамлакатимизда ўтган давр мобайнида экологик таълим тизимини тубдан ислоҳ этиш ҳамда такомиллаштиришга қаратилган бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилган бўлсада, экологик

таълимни амалга ошириш жараёнининг тизимли таҳлили экологик таълимни ташкил этишда бу борадаги ислохотларни тўлиқ рўёбга чиқаришга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммо ва камчиликлар сақланиб қолмоқда.

Хусусан, барча турдаги таълим муассасаларида Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни 4-моддасида назарда тутилган экология ўқувининг мажбурийлигига оид талаблар етарли даражада бажарилмаяпти. Шунингдек, амалдаги давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурлари мазмунан экологик билим, кўникма, малака ва компетенциялар билан зарур даражада бойитилмаган.

Тадқиқотнинг предмети. Шу билан бир қаторда, экологик таълим йўналишида илғор миллий ва хорижий тажрибани ўрганиш, улар асосида таълим олувчиларда экологик маданиятни шакллантиришнинг аниқ параметрлари ишлаб чиқилмаган, таълим тизимининг барча босқичларида амалда бўлган таълим дастурлари бугунги кундаги глобал экологик муаммоларни бартараф этиш, мавжуд экологик хавф-хатар даражасини камайтириш, табиий муҳитни қайта тиклашга қаратилган умуммиллий тадбирлар моҳияти билан мувофиқлаштирилмаган.

Қолаверса, мактабгача таълим муассасалари ва умумий ўрта таълим мактаблари таълим дастурларининг мавзулари бугунги кун талабларига жавоб бермайди, жумладан, уларда таълим олувчиларда экологик онгни шакллантирувчи экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, она табиатни асраб-авайлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасига оид мавзулар етарли эмас.

Яна бир камчилик – таълим муассасаларида экологик тарғибот тизими ҳам қониқарсиз аҳволда, бу борада экологик тарғиботни амалга ошириш механизмларини йўлга қўйиш ва ушбу механизмларни муносиб рағбатлантириш тадбирлари етарли даражада амалга оширилмаяпти.

Ишнинг натижалари. Юқоридагилардан ташқари, экологик таълимга оид электрон-методик воситаларни яратиш ва инновациялардан фойдаланиш

имкониятини кенгайтириш юзасидан аниқ таклифлар ишлаб чиқилмаган, таълим ҳамда экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги давлат бошқаруви органлари ўртасида экологик таълим тизимини такомиллаштириш борасидаги амалий ҳамкорлик етарли даражада йўлга қўйилмаган, хусусан, ўтган йиллар давомида экологик таълим тизимини ислоҳ қилиш юзасидан фақат таклифлар билдирилган холос.

Жиддий камчиликлардан яна бири шундаки, экологик таълим соҳасида ўқитувчиларнинг фаолиятини методик жиҳатдан таъминловчи ўқув материаллари, шу жумладан, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасига оид ўқув қўлланмалари, ўқувчи ва талабалар учун зарур дарсликлар етарли эмас. Таълим дастурлари тўлиқ қайта кўриб чиқишга муҳтож, жумладан, улар республикада сўнгги вақтларда экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида амалга оширилган ислохотлардан келиб чиқиб тубдан такомиллаштирилиши лозим.

Тадқиқот методи. Юқорида кўрсатилган экологик муаммолар ечимига таълим тизимини жорий қилиш билан бартараф этиш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг экологик саводхонлигини ошириш, экологик онг ва экологик маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш мақсадида 2019 йили 27 майда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 434-сонли қарори билан Ўзбекистон Республикасида экологик таълимни ривожлантириш концепциясидикиланди. Қарор асосида Концепцияни 6 та устувор йўналишлари белгиланди:

биринчидан, “Таълим тўғрисида”ги ва “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ узлуксиз таълим тизимида экологик таълимни ривожлантиришнинг асосий тамойилларини белгилаш, уларни таълим-тарбия жараёнига изчилик билан босқичма-босқич татбиқ қилиш ва шу асосда экологик таълимнинг самарадорлигини янги босқичга кўтариш;

иккинчидан, таълим дастурларини мавжуд экологик муаммолар ва уларни бартараф этиш вазифалардан келиб чиқиб такомиллаштириш;

учинчидан, таълим олувчиларнинг эътиборини умумбашарий экологик муаммоларга қаратиш орқали уларнинг она табиатнинг қайта тикланмайдиган манбаларини сақлаб қолиш ва улардан оқилона фойдаланиш борасидаги маъсулиятини кучайтириш;

тўртинчидан, экологик таълимнинг самарали шакллари ва усулларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш;

бешинчидан, экологик таълим сифатини, кадрлар тайёрлаш тизими самарадорлигини ҳамда барқарор ривожлантириш кафолатларини ва устуворлигини таъминловчи норматив-ҳуқуқий, моддий-техника ва ахборот базасини яратиш;

олтинчидан, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги ваколатли давлат органлари ва таълим соҳасининг ўзаро манфаатли ҳамкорлигини ривожлантиришдан иборат.

Концепциянинг **асосий мақсади** ўсиб келаётган ёш авлодда экологик билим, онг ва маданиятни шакллантириш ҳамда ривожлантириш, экологик таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил этиш, шунингдек, экология соҳасидаги илм-фанни жаҳоннинг илғор инновацион технологияларини жалб этган ҳолда янада такомиллаштиришдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш, уни амалда рўёбга чиқариш учун **еттита асосий вазифаларни** амалга ошириш талаб этилади:

1) “Таълим тўғрисида”ги ва “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ узлуксиз таълим тизимида экологик таълимни ривожлантиришнинг асосий тамойилларини белгилаш, уларни изчиллик билан босқичма-босқич таълим-тарбия жараёнига татбиқ қилиш ва шу асосида экологик таълимнинг самарадорлигини янги босқичга олиб чиқиш;

2) экологик таълим-тарбия беришни, экологик билимларни тарғиб қилишни, ноширлик фаолиятини, кўрик-танловлар ўтказишни, ижтимоий реклама ва шу кабиларни ташкил этиш;

3) таълим дастурларини мавжуд экологик муаммоларни бартараф этиш ва замон талабларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш;

4) таълим олувчиларнинг эътиборини умумбашарий экологик муаммоларга қаратиш орқали уларнинг она табиатнинг қайта тикланмас манбаларини сақлаб қолиш ва улардан оқилона фойдаланиш бўйича масъулиятини кучайтириш;

5) экологик таълимнинг самарали шакллари ва усулларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш;

6) экологик таълимнинг сифатини, кадрлар тайёрлаш тизими самарадорлигини, барқарор ривожланиши кафолатларини ва устуворлигини таъминловчи норматив-ҳуқуқий, моддий-техника ва ахборот базасини яратиш;

7) экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш бўйича давлат органлари таълим соҳасининг ўзаро манфаатли ҳамкорлигини ривожлантириш.

Бу мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосида Экологик таълимни ривожлантириш Концепциясида кўрсатилган барча тадбирлар режасини амалга оширишнинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш билан бирга, уларнинг бажарилишини назорат қилиш лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Концепцияда узлуксиз таълим тизимида экологик таълим мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш ва мактабдан ташқари таълимларга жорий этилиши назарда тутилган.

Таъкидлаш лозимки, ушбу тизим хорижий давлатларда ҳам анча кенг ривожланган. Масалан, АҚШ нинг аксарият колледжларида атроф муҳитни ўрганиш машғулотлари ҳар қил шаклда жумладан, илмий, муҳандислик, сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан ўрганилади.

Америка қўшма Штатлари экологик таълим тизими қуйидаги хусусий вазифаларни ҳал қилиш учун мўлжалланган: 1) болаларнинг атроф-муҳит билан кенг алоқаларини таъминлаш; 2) тирик организмларни табиий муҳитда ўрганиш учун имкониятлар яратиш; 3) табиатдаги экологик жиҳатдан мақбул хулқ-атвор ва фаолиятни шакллантиришга ҳисса қўшиш; 4) инсон, жамият ва табиий муҳитнинг бирлиги, маҳаллий, минтақавий ва глобал экологик муаммоларнинг ўзаро боғлиқлиги, табиий, иқтисодий ва ижтимоий омиллар тизими сифатида атроф-муҳит ҳақида билим тўпламини яратиш; 5) маҳаллий экологик муаммоларни ҳал қилишда ҳар бир ўқувчини жалб қилиш ва бошқалар.

Натижаларнинг қўлланиш соҳаси. Экологик таълимни такомиллаштиришда ўқувчиларда экологик маданиятини шакллантиришга хизмат қилувчи билим, кўникма ва малакаларни таълим мазмунига кенг сингдириш ҳамда умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими, олий таълим муассасаларда ўқув дастурларини қайта кўриб чиқиш лозим деб ҳисоблаймиз. Чунки экологик маданиятни ривожлантиришда болалар боқчаси ва мактабдан экология фанини ўқитишдан бошласак мақсадга мувофиқ бўларди. Умумий ўрта таълимнинг 5 синфидан бошлаб экология ва экология ҳуқуқи фанларини, шунингдек, барча олий таълим муассасаларида 1 курсда экология ҳуқуқи фанини ўқув дастурига киритиш орқали экологик онг ва маданиятини ривожлантиришга хизмат қиларди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, экологик таълим-тарбия жараёнини тизимли ташкил этиш, ёшлар орасида экологик билим ва маданиятни тарғиб қилиш, экология соҳасини илғор инновацион технологияларни жалб қилган ҳолда такомиллаштириш, ёшларнинг табиатни асрашга бўлган маъсулиятини янада оширишга асос бўларди.

REFERENCES

Адабиёт, монография, тўпламлар

1. Халқ сўзи. 2020 йил 30 декабрь. 4 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // www.lex.uz.

Интернет манбалар

1. http://www.susted.com/wordpress/content/environmental-education-in-teacher-education-programs-incorporation-and-use-of-professional-guidelines_2018_01/
2. <https://eco-forchildren.ucoz.ru/index/ssha/0-21>

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Masharipova Xadicha Javlon qizi

UrDPI Ta'lim va tarbiya nazariyasi (texnologik ta'lim) mutaxassisligi magistranti,

Kenjayeva Ro'za Hajiboy qizi

UrDPI Ta'lim va tarbiya nazariyasi (texnologik ta'lim) mutaxassisligi magistranti,

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarida kompetensiyalarini shakllantirish va ahamiyati, bir qator rivojlangan mamlakatlarning tajribalarini o'rganish, shu bilan bir qaror ko'plab olimlarning kompetensiya haqidagi qarashlari haqida fikr yuritiladi.

KALIT SO'ZLAR: ta'lim sifati, rivojlangan davlatlar, ijtimoiy qatlam, kompetensiya, kompetensiyali yondashuv, bilim, ko'nikma, malaka, insonparvarlik, zamonaviy ta'lim.

ABSTRACT: In this article, the formation and importance of competences among general secondary school students, the study of the experiences of a number of developed countries, and the opinions of many scientists about competence are discussed.

KEYWORDS: quality of education, developed countries, social class, competence, competence approach, knowledge, skills, competence, humanitarianism, modern education.

KIRISH.

Hozirgi kunda dunyoning bir qator rivojlangan davlatlarida ta'lim sifatini oshirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Ushbu vazifani hal qilish uchun ta'limning barcha bosqichlarida o'ziga xos usul va texnologiyalarni qo'llash samarali ekanligi rivojlangan davlatlar tajribasida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Bu bosqichlardan biri bu umumiy oʻrta taʼlimdir. Umumiy oʻrta taʼlim maktablari vujudga keladigan yangi ijtimoiy tendensiyalarni oʻzida aks ettiradi. U har doim davlatning ijtimoiy buyurtmasini bajarib, maktab yoshidagi ijtimoiy qatlam (yosh avlod) orqali bilim, koʻnikma, malakalar, xulq-atvor shakllari va kompetensiyalarni jamiyatga yetkazib kelgan. Chet el taʼlim tizimida, misol uchun Yevropada taʼlim tizimini shakllantirish jarayonida kompetensiyaga asoslangan taʼlim usulini qoʻllash taʼlim tizimining ijtimoiy buyurtmaga muvofiq boʻlish sababi bilan izohlanadi. Asosiy zamonaviy kompetensiyalar bu umumiy bilim, koʻnikma, malakalar, shuningdek, mustaqil faoliyat tajribasi va oʻquvchilarning shaxsiy masʼuliyatining yangi tizimidir. Bizningcha, asosiy kompetensiyalar maktab oʻquvchilariga taʼlim mazmunini yetkazib berish va ularning qabul qilishining aniq parametrlari boʻlib xizmat qiladi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv bilim, malaka va koʻnikmalar hamda ularni qoʻllay olish qobiliyatlaridan tashkil topadi. Taʼlimda kompetensiyali yondashuv orqali oʻquvchilar oʻzlashtirayotgan bilim, malaka va koʻnikmalarni bir-biriga bogʻlash usullarini bilib olishadi va uni hayotda tatbiq etadi.

“Kompetensiya” atamasi pedagogika sohasi uchun nisbatan yangi atama boʻlib, adabiyotlarda “kompetensiyali yondashuv” atamasi bilan bogʻliq holda uchratish mumkin. Zamonaviy taʼlimda kompetensiyali yondashuv yoʻnalishi 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlarida Amerikada, 1990 yillarning oʻrtalariga kelib Yevropa va MDH hududlariga kirib keldi. Bir qancha olimlar tomonidan “kompetensiyali yondashuv” tushunchasiga turlicha taʼrif va fikrlar berilgan. Shu sababli ushbu tushunchaga bugungacha aniq taʼrif mavjud emas. Quyida “kompetensiyali yondashuv” tushunchasiga berilgan taʼriflarning ayrimlarini koʻrib chiqamiz.

Izohli lugʻatda kompetensiya haqida shunday taʼrif beriladi: “Kompetensiya lotincha “compete” soʻzidan olingan boʻlib, erishaman, muvofiqman, mos kelaman maʼnolarini anglatadi”. Oʻzlashtirilgan bilim, shakllangan koʻnikma va hosil qilingan malakalarning yaxlit koʻrinishi ham kompetensiya hisoblanadi.

“Kompetensiya” atamasi jismoniy yoki yuridik shaxsga berilgan vakolat va huquq ma’nosida ham keladi. T.A.Babakovaning fikricha, kompetensiya – mutaxassisning ma’lum bir sohada sifatli produktiv faoliyat olib borish uchun zarur bo’lgan ta’limiy tayyorgarligiga qo’yilgan talab.

Har bir davlat o’z tuzilmasini tashkil etishda, har bir ijtimoiy qatlam vakillarini tanlashda ma’lum ma’nodagi ijtimoiy talablarni qo’yadi va shu talablar asosida xodim va ishchilar qabul qilinadi. Davlat tomonidan belgilab berilgan ijtimoiy talab ham kompetensiya vazifasini bajaradi. Rossiya Milliy ensiklopediya xizmatida qayd etilishicha “kompetensiya shaxsning murakkab, ta’limiy tuzilishi bo’lib, u o’zida shaxsning shunday intellektual, irodaviy, kreativ, emotsional sifatlarini jamlaganki, ular faoliyatdan ko’zlangan maqsadga uning o’zgarib boruvchi sharoitida amalga oshuvini ta’minlaydi”. Demak, kompetensiya shaxsning yuksak fazilatlaridan biri bo’lib, kompetensiyaning shakllanishi ta’lim oldiga qo’yilgan vazifaning bajarilish natijasi hisoblanadi.

Zamonaviy ta’limning oldida turgan vazifalardan biri yosh avlodda har tomonlama kompetentlikni shakllantirish bo’lib hisoblanadi. Ushbu kompetentlikni shakllantirish ta’limni kompetensiyali yondashuvga moslash bilan amalga oshiriladi.

Kompetentlik tushunchasi turli sohalarda qo’llaniladi, jumladan biznes, boshqaruv, davlat xizmatchisi, pedagog, ijodkor va hakoza. Ushbu sohalarda shaxs o’z professional tajribasini qo’llay olishi, ishning mazmunini, uning tizimligini anglashi, soha bo’yicha o’zining mustaqil fikrini ayta olishi, vaziyatni baholay olishi, maqsadiga erishishi uchun usul va vositalarni tanlay olishi kompetentlik sifatini belgilab beradi.

Kompetentlik professionallik, insonparvarlik, vatanparvarlik sifatlariga bog’liq holda kelishi amalda tez-tez uchrab turadi. Insonning kompetentligini o’zi faoliyat yuritadigan sohada, jamiyatda egallagan o’rnida, atrof-muhitga bo’lgan munosabatida, bo’layotgan voqea-hodisalarga nisbatan o’z fikriga egaligida, dunyoqarashining qay darajada shakllanganligida ko’rish mumkin.

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kompetensiya umumiy o‘rta ta’lim tizimida rivojlantirish va bu katta ahamiyatga ega .Shu bilan birga shuni ta’kidlash joizki kompetensiya har bir sohada qo‘llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avliyoqulov.N.X. “Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari” .Toshkent-2001.
2. Azizxo‘jayev.N.N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat. O‘quv qo‘llanma.Toshkent-2006.
3. Vaxobov.M.M. “Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta’lim tizimi standartlarini joriy etish- zamonaviy ta’lim paradiagammasi sifatida. Zamonaviy ta’lim. Ilmiy jurnal. Toshkent-2006.
4. <http://www.ziyonet.uz>
5. <http://google.uz>

THE GLOBAL USE OF PEACEFUL NUCLEAR ENERGY

Uktamov Muhammadkarim Vahobjon o'g'li

Teacher of foreign language in medicine

CAMU, Central Asian Medical University

uktamovmuhammadkarim@gmail.com

***Abstract:** Since the mid-1980s, nuclear power has been a major source of electricity in the United States, second only to coal. Yet the future of nuclear power in the US and the rest of the world is uncertain. Although the US has the most nuclear capacity of any nation, the U.S. Department of Energy predicts that the use of nuclear fuel will have dropped dramatically by 2030, by which time more than 40% of capacity will have been retired. The Bush Administration has supported nuclear expansion, emphasizing its importance in maintaining a diverse energy supply, but currently the US has no plans to build additional reactors on its soil. Many fear nuclear energy, fueled by accidents such as those at Chernobyl and Three Mile Island and concern about disposal of nuclear fuel.*

***Keywords:** Energy, nuclear power, solar power, capacity. Chernobyl, fossil fuels, source of electricity.*

ГЛОБАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРНОЙ ЯДЕРНОЙ ЭНЕРГИИ

Уктамов Мухаммадкарим Вахобджон угли

Учитель иностранного языка в медицине

САМУ, Центрально-Азиатский медицинский университет

uktamovmuhammadkarim@gmail.com

***Аннотация:** С середины 1980-х годов ядерная энергетика стала основным источником электроэнергии в США, уступая только углю. Однако будущее ядерной энергетики в США и остальном мире остается неопределенным. Хотя США обладают наибольшим ядерным потенциалом среди всех стран,*

Министерство энергетики США прогнозирует, что использование ядерного топлива резко сократится к 2030 году, и к этому времени более 40% мощностей будет выведено из эксплуатации. Администрация Буша поддержала ядерную экспансию, подчеркивая ее важность в поддержании диверсифицированного энергоснабжения, но в настоящее время у США нет планов строить дополнительные реакторы на своей территории. Многие опасаются ядерной энергетики, вызванной авариями, такими как Чернобыль и Три-Майл-Айленд, и обеспокоены утилизацией ядерного топлива.

Ключевые слова: Энергетика, атомная энергетика, солнечная энергия, мощность, Чернобыль, ископаемое топливо, источник электроэнергии.

Currently, the majority of the world's electricity is generated using fossil fuels. Although estimates vary greatly about the world's supply of fossil fuels, some estimates suggest that oil could be exhausted within 50 years and coal within 25 years. Thus we must find a new source of energy. We must start to convert to nuclear energy now so there is not a major crisis when fossil fuels do run out.

Nuclear energy is clean. It does not produce gaseous emissions that harm the environment. Granted, it does produce radioactive waste, but because this is a solid it can be handled easily and stored away from population centers. Burning fossil fuels causes far more environmental damage than using nuclear reactors, even if we factor in the Chernobyl catastrophe. Consequently, nuclear energy is preferable to fossil fuels. Furthermore, as new technologies, such as fast breeder reactors, become available, they will produce less nuclear waste. With more investment, science can solve the problems associated with nuclear energy, making it even more desirable.

Unfortunately, the nuclear industry has a bad reputation for safety that is not entirely deserved. The overwhelming majority of nuclear reactors have functioned safely and effectively. The two major nuclear accidents, Three Mile Island and Chernobyl, were both in old style reactors, exacerbated in the latter case by lax Soviet safety standards. We are advocating new reactors, built to the highest safety standards. Such reactors have an impeccable safety record. Perhaps the best guarantee of safety in the nuclear industry is the increasing transparency within the industry. Many of the early problems were caused by excessive control due to the origin of nuclear energy

from military applications. As a civilian nuclear industry develops, it becomes more accountable.

We must examine the alternatives to nuclear energy. For the reasons explained above, we can rule out fossil fuels immediately. We also see enormous problems with other forms of energy. The most efficient source of renewable energy has been hydroelectric power. However, this usually creates more problems than it solves. Building a large dam necessarily floods an enormous region behind the dam, displacing tens of thousands of people. Dams also cause enormous damage to the ecology and incur enormous social and cultural costs. Solar energy has never lived up to expectations because it is hugely inefficient. Wind energy is only marginally better, with an unsightly wind farm the size of Texas needed to provide the energy for Texas alone. The great irony is that not only are most renewable sources inefficient but many are also ecologically unsound! The opposition to building wind farms in certain areas has been just as strong as the opposition to nuclear power because wind farms destroy the scenery.

The nuclear industry is a major employer. It creates numerous jobs and, with investment, will create even more.

REFERENCES

1. Caldicott, Helen. *Nuclear Power Is Not the Answer*. New Press,
2. Hopley, George W., and Alan M. Herbst. *Nuclear Energy Now: Why the Time Has Come for the World's Most Misunderstood Energy Source*. Wiley, 2017.
3. Sweet, William. *Kicking the Carbon Habit: Global Warming and the Case for Renewable and Nuclear Energy*. Columbia University Press, 2016.
4. Greenpeace Nuclear Campaign. <http://www.greenpeace.org>
5. University of Michigan. <http://www.umich.edu> Overview of several issues surrounding nuclear energy, including waste, weapons, and environment.
6. World Nuclear Association. <http://www.worldnuclear.org>

L'ANALYSE NEUROLINGUISTIQUE DE LA LANGUE FRANCAISE

Shukura Makhammadovna Pazilova

Université d'état de Ferghana

shukurapazilova@gmail.com

Annotation: *La neurolinguistique est l'étude des corrélations existant entre la typologie anatomo-clinique et la typologie linguistique des aphasies. Le postulat fondamental est que cette corrélation est significative pour l'analyse du fonctionnement du langage et de ses désorganisations. L'approche neurolinguistique est une méthode pédagogique utilisée dans l'enseignement/acquisition de langues secondes ou étrangères en milieu scolaire, privilégiant l'habileté à communiquer, à la fois à l'oral et à l'écrit.*

Abstract: *Neurolinguistics is the study of the correlations existing between the anatomical-clinical typology and the linguistic typology of aphasia. The fundamental postulate is that this correlation is significant for the analysis of the functioning of language and its disorganizations. The neurolinguistic approach is an educational method used in the teaching/acquisition of second or foreign languages in schools, favoring the ability to communicate, both orally and in writing.*

Mots clés: *l'analyse neurolinguistique, régions cérébrales, compréhension et production du langage, la syntaxe française, ressources d'apprentissage, les mécanismes de traitement du langage.*

L'analyse neurolinguistique, également appelée neuro-linguistique ou neuro-linguistique appliquée, est une approche qui combine les principes de la linguistique et des sciences cognitives pour étudier la relation entre le langage et le fonctionnement du cerveau. Elle vise à comprendre comment le cerveau traite, produit et comprend le langage.

En ce qui concerne la langue française, l'analyse neurolinguistique peut être utilisée pour étudier plusieurs aspects. Voici quelques domaines spécifiques où cette approche peut être appliquée:

Traitement lexical: L'analyse neurolinguistique permet d'étudier comment les mots de la langue française sont représentés et traités dans le cerveau. Cela peut inclure l'identification des régions cérébrales impliquées dans la reconnaissance des mots et la compréhension de leur sens.

Syntaxe: La syntaxe concerne les règles et la structure des phrases. L'analyse neurolinguistique peut aider à comprendre comment le cerveau traite la syntaxe française, notamment la façon dont les phrases sont analysées et produites.

Sémantique: La sémantique concerne le sens des mots et des phrases. L'analyse neurolinguistique peut aider à identifier les régions cérébrales impliquées dans la compréhension du sens des mots et la construction du sens global des phrases en français.

Bilinguisme: L'analyse neurolinguistique peut également étudier les effets du bilinguisme sur le cerveau. Par exemple, elle peut permettre de comparer comment le cerveau traite le français chez les personnes monolingues par rapport aux personnes bilingues français-anglais.

Pour mener des études en analyse neurolinguistique du français, les chercheurs utilisent des techniques telles que l'imagerie cérébrale fonctionnelle (comme l'IRMf) pour observer l'activité cérébrale pendant que les participants effectuent des tâches linguistiques. Ces données sont ensuite analysées pour identifier les régions cérébrales spécifiquement impliquées dans le traitement du langage.

Il convient de noter que la recherche en analyse neurolinguistique du français est un domaine en constante évolution, et les résultats et les théories peuvent varier au fil du temps.

L'analyse neurolinguistique peut avoir plusieurs applications pratiques dans l'apprentissage de la langue française. Voici quelques exemples:

Compréhension et production du langage : L'analyse neurolinguistique peut aider à comprendre comment le cerveau traite et comprend le français. En identifiant les régions cérébrales impliquées dans la compréhension et la production du langage, cela peut fournir des informations sur les mécanismes sous-jacents à ces processus. Ces connaissances peuvent être utilisées pour développer des méthodes d'enseignement plus efficaces, en mettant l'accent sur les stratégies qui correspondent aux processus naturels du cerveau.

Détection des difficultés d'apprentissage : L'analyse neurolinguistique peut être utilisée pour identifier les difficultés spécifiques auxquelles les apprenants de français peuvent être confrontés. En étudiant les schémas d'activation cérébrale chez les apprenants ayant des niveaux différents ou chez ceux ayant des troubles spécifiques du langage, on peut repérer les zones où des difficultés se manifestent. Cela permet d'adapter les méthodes d'enseignement et de proposer des interventions spécifiques pour aider les apprenants en difficulté.

Développement de ressources d'apprentissage : L'analyse neurolinguistique peut également contribuer à la création de ressources d'apprentissage du français plus efficaces. En comprenant mieux les mécanismes de traitement du langage, on peut concevoir des supports pédagogiques qui ciblent spécifiquement ces mécanismes. Par exemple, des exercices d'entraînement en compréhension orale ou en production écrite peuvent être conçus en tenant compte des régions cérébrales impliquées dans ces processus.

Individualisation de l'apprentissage : L'analyse neurolinguistique peut aider à identifier les profils d'apprentissage individuels en analysant les modèles d'activation cérébrale. Cela permet de mieux comprendre les forces et les faiblesses de chaque apprenant dans le traitement du français. En conséquence, les méthodes d'enseignement peuvent être adaptées pour répondre aux besoins spécifiques de chaque individu, en utilisant des approches personnalisées et des exercices ciblés.

Il est important de noter que l'analyse neurolinguistique est un domaine de recherche relativement récent, et certaines de ces applications sont encore en

développement. Cependant, avec les progrès de la recherche, il est possible que ces applications deviennent de plus en plus utilisées dans l'apprentissage de la langue française.

Les enseignants peuvent intégrer l'analyse neurolinguistique dans leurs pratiques pédagogiques de différentes manières. Voici quelques suggestions sur la façon dont ils peuvent le faire:

Connaître les bases de l'analyse neurolinguistique: Les enseignants peuvent se familiariser avec les principes de base de l'analyse neurolinguistique et comprendre comment le cerveau traite le langage. Cela peut être fait grâce à la lecture d'articles scientifiques, de livres ou en suivant des formations professionnelles spécifiques. Plus ils sont informés sur les mécanismes neurologiques du langage, mieux ils pourront intégrer ces connaissances dans leur enseignement.

Adapter les méthodes d'enseignement: Les enseignants peuvent utiliser les connaissances issues de l'analyse neurolinguistique pour adapter leurs méthodes d'enseignement. Par exemple, ils peuvent privilégier des activités qui stimulent les régions cérébrales impliquées dans la compréhension et la production du langage. Cela peut inclure des exercices de compréhension orale, de production écrite, de lecture ou des activités interactives qui sollicitent différentes parties du cerveau.

Individualiser l'enseignement: En utilisant les principes de l'analyse neurolinguistique, les enseignants peuvent prendre en compte les profils d'apprentissage individuels de leurs élèves. Ils peuvent utiliser des outils d'évaluation pour identifier les forces et les faiblesses de chaque apprenant dans le traitement du langage. Ensuite, ils peuvent personnaliser leur enseignement en proposant des activités et des exercices qui ciblent spécifiquement les besoins de chaque élève.

Utiliser des ressources pédagogiques basées sur l'analyse neurolinguistique: Les enseignants peuvent rechercher et utiliser des ressources pédagogiques qui intègrent les principes de l'analyse neurolinguistique. Il existe des livres, des manuels, des applications et des logiciels éducatifs qui sont conçus en tenant compte des mécanismes de traitement du langage dans le cerveau. Ces ressources peuvent

compléter les méthodes traditionnelles d'enseignement et offrir aux élèves une expérience d'apprentissage plus engageante et efficace.

Collaborer avec des experts en neurolinguistique: Les enseignants peuvent également envisager de collaborer avec des chercheurs ou des experts en neurolinguistique. Ces professionnels peuvent fournir des conseils et des orientations spécifiques sur la manière d'intégrer les connaissances de l'analyse neurolinguistique dans les pratiques pédagogiques. Ils peuvent également aider à interpréter les résultats de recherche et à adapter les méthodes d'enseignement en fonction des dernières avancées dans le domaine.

En intégrant l'analyse neurolinguistique dans leurs pratiques pédagogiques, les enseignants peuvent améliorer l'apprentissage du français en exploitant les mécanismes naturels du cerveau. Cependant, il est important de noter que l'analyse neurolinguistique est encore un domaine de recherche en évolution, et il est essentiel de rester informé des développements récents dans ce domaine.

il existe des exemples concrets de pratiques pédagogiques qui intègrent l'analyse neurolinguistique. Voici quelques exemples:

Enseignement multisensoriel: L'analyse neurolinguistique met en évidence l'importance de l'engagement multisensoriel dans l'apprentissage du langage. Les enseignants peuvent intégrer différentes modalités sensorielles, telles que l'écoute, la vue et le mouvement, dans leurs cours de français. Par exemple, ils peuvent utiliser des supports visuels, des enregistrements audio, des gestes ou des mouvements corporels pour renforcer l'apprentissage et stimuler les différentes régions cérébrales impliquées dans le traitement du langage.

Apprentissage actif et pratique: L'analyse neurolinguistique souligne l'importance de l'apprentissage actif et pratique pour renforcer les connexions neuronales et faciliter la mémorisation. Les enseignants peuvent encourager les apprenants à participer activement en utilisant des activités interactives, des jeux de rôle, des discussions en groupe et des exercices pratiques. Ces approches permettent

aux apprenants de s'engager pleinement dans l'apprentissage du français, ce qui peut améliorer la rétention des connaissances linguistiques.

Enseignement basé sur les compétences: L'analyse neurolinguistique met en évidence l'importance de développer différentes compétences linguistiques de manière équilibrée, telles que la compréhension orale, la production écrite, la lecture et l'expression orale. Les enseignants peuvent concevoir des activités et des tâches qui ciblent spécifiquement ces compétences et qui sollicitent différentes régions cérébrales. Par exemple, ils peuvent proposer des activités de compréhension orale basées sur des conversations authentiques, des exercices de production écrite avec des retours individualisés, des activités de lecture analytique et des jeux de rôle pour la pratique de l'expression orale.

Utilisation de la technologie: L'analyse neurolinguistique peut être intégrée à l'utilisation de la technologie dans l'enseignement du français. Les applications et les logiciels éducatifs peuvent être conçus en tenant compte des principes de l'analyse neurolinguistique pour offrir des expériences d'apprentissage interactives et adaptées au fonctionnement du cerveau. Par exemple, des applications de reconnaissance vocale peuvent aider les apprenants à s'entraîner à la prononciation et à la production orale, tandis que des jeux linguistiques en ligne peuvent stimuler le traitement lexical et grammatical.

Il convient de noter que l'application concrète de l'analyse neurolinguistique dans les pratiques pédagogiques est encore un domaine de recherche émergent. Les exemples mentionnés ci-dessus sont basés sur des principes généraux de l'analyse neurolinguistique, mais il est important de rester informé des développements dans ce domaine et d'adapter les pratiques pédagogiques en conséquence.

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES:

1. Alain CAYROL et Josiane DE SAINT PAUL, Derrière la magie la programmation neurolinguistique, Inter Editions, 1984.
2. John GRINDER et richard BANDLER, Transformation, programmation neurolinguistique et techniques d'hypnose, Inter Editions.
3. Josiane de SAINT-PAUL, Sylvie TENNENBAUM, L'esprit de la magie la programmation neurolinguistique, Inter Editions.
4. Richard BANDLER, Un cerveau pour changer, Inter Editions.
5. Robert DILTS, Modéliser avec la PNL, Inter Editions.
6. Robert DILTS, Changer les systèmes de croyance avec la PNL.
7. Serge Pinto, MARC SATO, Traité de la neurolinguistique du cerveau au langage, de Boeck.
8. Sheslle Rose CHARVET, Le plein pouvoir des mots, Inter Editions.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA IMPERATIV MULOQOTNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Axmedova Latofat Qodirkulovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Psixologiya 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Shaxslararo munosabatlarda imperativ muloqot, yoki ma'noli so'zlar bilan aytganda, ularning ijtimoiy-psixologik asoslariga tushunish muhimdir. Bu tur muloqot shakllari, odamlar o'rtasida munosabatlarni shakllantirishda va mustaqil hayotda ham ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, imperativ muloqotning ijtimoiy va psixologik asoslari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Psixologik ta'sir, adekvatlik, identifikatsiya, hissiy komponent, empatiya.*

Аннотация: *Императивное общение в межличностных отношениях, или иными словами, важно понимать их социально-психологическую основу. Этот вид общения важен также в формировании взаимоотношений между людьми и самостоятельной жизни. В данной статье рассматриваются социальные и психологические основы императивного общения.*

Ключевые слова: *Психологическое воздействие, адекватность, идентификация, эмоциональный компонент, эмпатия.*

Abstract: *Imperative communication in interpersonal relationships, or in other words, it is important to understand their socio-psychological basis. This type of communication is also important in the formation of relationships between people and independent life. This article discusses the social and psychological foundations of imperative communication.*

Key words: *Psychological impact, adequacy, identification, emotional component, empathy.*

Muloqot - odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o‘zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya’ni, har bir shaxsning jamiyatda bajaradigan faoliyatlari (mehnat, o‘qish, o‘yin, ijod qilish va boshqalar) o‘zaro munosabat va o‘zaro ta’sir shakllarini o‘z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma’lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o‘rni, ishlarining muvaffaqiyati, obro‘si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Bir qarashda osongina tuyulgan shaxslararo muloqot aslida juda murakkab jarayon bo‘lib, unga odam hayoti mobaynida o‘rganib boradi.

Imperativ muloqotda adolat va barqarorlik kabi qiymatlar o‘rtasida o‘zaro munosabatlar shakllanadi. Odamlar o‘rtasida adolat va barqaror munosabatlar, imperativ so‘zlarni o‘z ichiga olgan muloqotda bajarishga olib keladi. Shunday imperativ muloqotlar, boshqa insonlarga adolatli va barqaror munosabatlarni ta’minlashda katta rolini o‘ynaydi.

Emotsional Qiyofa: Imperativ muloqotlar o‘rtasidagi emotsional qiyofa, yani hissiy muhiti, o‘zaro munosabatlarni shakllantirishda muhimdir. So‘zlar va ularning tarzida o‘tkazilishi, o‘rtasidagi emotsional munosabatlarni ta’sir etadi. Imperativ muloqotda, odamlar o‘zlarining hissiyotlarini ifodalash orqali, boshqalarning hissiyotlariga ta’sir qilishadi.

Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar va asosiy vositalarni jadal yangilash zarurati sharoitida lizing xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning investitsiya faoliyatini moliyalashtirish shakli sifatida alohida ahamiyatga ega.

Muloqotda muhim o‘rinni psixologik ta’sir egallaydi. Psixologik ta’sir aloqaning tarkibiy birligi, tarkibiy qismidir. Aslini olganda, bu bir shaxsning (yoki bir guruh odamlarning) boshqa shaxs (yoki odamlar guruhi) psixikasiga kirib borishidir. Ushbu kirishning maqsadi va natijalari individual yoki guruh ruhiy hodisalarini (qarashlar, munosabatlar, holatlar va boshqalar) o‘zgartirish, qayta qurishdir.

Psixologik ta'sir hech qanday qudratli emas, garchi ma'lum sharoitlarda odamlarning psixikasida va u orqali ularning faoliyati va xatti-harakatlarida ma'lum o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Odamlar o'rtasidagi muloqotning o'ziga xos shakli bu do'stlik munosabatlari va o'zaro munosabatlarning barqaror, individual tanlangan tizimi bo'lib, muloqot qiluvchilarning o'zaro bog'lanishi, bir-biri bilan muloqot qilishdan yuqori darajada qoniqish bilan tavsiflanadi. Do'stlikning rivojlanishi uning yozilmagan kodiga rioya qilishni o'z ichiga oladi, bu o'zaro tushunish, ochiqlik, ishonch, o'zaro yordam, boshqa birovning ishlariga o'zaro qiziqish, his-tuyg'ularning fidokorligi zarurligini tasdiqlaydi. Do'stlik kodeksining jiddiy buzilishi uning tugatilishiga yoki do'stlikning yuzaki, do'stona munosabatlarga tushishiga yoki hatto uning qarama-qarshiligiga, adovatga aylanishiga olib keladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, o'zaro tushunishsiz o'zaro ta'sir qilish mumkin emas. Shu bilan birga, aloqa sherigi qanday qabul qilinganligi juda muhimdir. Bu jarayon muloqotning majburiy komponenti sifatida ishlaydi va shartli ravishda muloqotning pertseptiv tomoni deb atash mumkin. Muloqotning perseptiv tomoni - bu boshqa shaxsni idrok etish: uning tashqi belgilari, uning idrok etuvchi shaxsning shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liqligi va uning harakatlarini talqin qilish. Eng umumiy ma'noda aytishimiz mumkinki, boshqa shaxsni idrok etish uning tashqi belgilarini idrok etish, ularning idrok etilayotgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liqligi va uning harakatlarini shu asosda talqin qilishni anglatadi. O'zini boshqasi bilan taqqoslash, go'yo ikki tomondan amalga oshiriladi: sheriklarning har biri o'zini boshqasiga o'xshatadi. Shaxslararo munosabatlar - bu bizga yaqin odamlar bilan munosabatlar; bu otaonalar va bolalar, er va xotin, aka-uka va opa-singil o'rtasidagi munosabatlardir. Albatta, yaqin shaxsiy munosabatlar faqat oilaviy davralar bilan chegaralanmaydi, bunday munosabatlar ko'pincha turli sharoitlarda birga yashaydigan odamlarni o'z ichiga oladi. Bu munosabatlardagi umumiy omil turli xil mehr-muhabbat, sevgi va sadoqat tuyg'ulari, shuningdek, ushbu munosabatlarni saqlab qolish istagi. Agar xo'jayiningiz hayotingizni qiyinlashtirsa, u

bilan xayrlashishingiz mumkin; agar do'kondagi sotuvchi sizga tegishli e'tibor bermagan bo'lsa, siz u yerga boshqa bormaysiz; agar xodim sizga bevafo bo'lsa, iloji bo'lsa, u bilan aloqa qilmaslikni afzal ko'rasiz va hokazo. Ammo, agar biz va yaqinlarimiz o'rtasida muammolar yuzaga kelsa, bu biz uchun juda muhim bo'ladi. Sartarosh bilan yomon munosabatda bo'lganligi sababli psixologga qancha odam keladi? Boshqa tomondan, biz ko'plab odamlarning maishiy va oilaviy, jamoaviy muammolarda maslahat va yordam so'rab murojaat qilayotganini ko'ramiz.

Bir necha asrlar davomida shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq muammolar nafaqat o'z dolzarbligini yo'qotibgina qolmay, balki ko'plab ijtimoiy va gumanitar fanlar uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shaxslararo munosabatlar va unda o'zaro tushunishga erishish imkoniyatlarini tahlil qilib, jamiyat, oila va shaxs rivojlanishidagi ko'plab ijtimoiy muammolarni tushuntirish mumkin. Inson hayotining ajralmas atributi bo'lgan shaxslararo munosabatlar hayotning barcha jabhalarida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, shaxslararo munosabatlarning sifati muloqotga, erishilgan tushunish darajasiga bog'liq.

Odamlar muloqot jarayonida so'zlardan tashqari, ya'ni verbal vositalardan tashqari turli xil harakatlardan, qiliqlardan holatlardan, kulgu, ohanglar va boshqalardan ham foydalanadilar. Qiliqlar, mimika, ohanglar, to'xtashlar (pauza), hissiy holatlar, kulgu, yig'i, ko'z qarashlar, yuz ifodalari va boshqalar o'zaro muloqotning nutqsiz vositalari bo'lib, ular muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, uni to'ldiradi, ba'zan esa nutqli muloqotning o'rnini bosadi, bunday vositalarni noverbal vositalar deyiladi. Buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy odamlarda 97 xil kulgu turi hamda 85 xil ko'z qarashlari turi borligini kuzatgan. G.M. Andreevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigohlarning 2000 ga yaqin ko'rinishlari bor. Ayniqsa, birinchi bor uchrashganda ko'zlar to'qnashuvi, nigohlarning roli keyingi muloqotning taqdiriga kuchli ta'sir ko'rsatishi maxsus tadqiqotlar jarayonida o'rganilgan. Bularning barchasi muloqotning hissiy tomondan boy, mazmundor bo'lishini ta'minlab, odamlarning bir-birlarini tushunishlariga yordam beradi. Muloqotning noverbal vositalarining milliy hamda xududiy xususiyatlari borligini

ham alohida ta'kidlab o'tmoq lozim. Masalan, o'zbek xalqining muloqot jarayoni boy, o'zaro munosabatlarining bevosita xarakteri unda shunday vositalarning ko'proq ishlatilishi bilan bog'liq. Bolalarning o'z yig'isi bilan onasiga o'z his-kechinmalari hamda xohishlarini bildirishlari ham bolalarning yosh xususiyatlariga bog'liq. Boshqa millatlar madaniyatiga nazar tashlanadigan bo'lsa, ularda ham ba'zi bir muloqot vositalarining turli millatlarda turli maqsadlarda ishlatilishining guvohi bo'lish mumkin. Bolgarlar agar biron narsa bo'yicha fikrni tasdiqlamoqchi bo'lishsa, boshlarini u yoq-bu yoqqa chayqashar, inkor qilishmoqchi bo'lsa, aksincha, bosh siltashar ekan. Ma'lumki, o'zbeklar, ruslar va bir qator boshqa millatlarda buning aksidir.

Noverbal muloqotda suhbatdoshlarning fazoviy joylashuvlari ham katta ahamiyatga ega. Masalan, ayollar ko'proq hissiyotlarga boy bo'lganliklari sababli, suhbatlashayotganlarida bir-birlariga yaqin turib gaplashadilar, erkaklar o'rtasida esa doimo fazoviy masofa bo'ladi. Olimlarning aniqlashlaricha, bolalarni odatdagiday orqama-ketin o'tqazib o'qitgandan ko'ra, ularni yuzma-yuz o'tkazib davra qurib o'qitgan ma'qul emish, chunki bunday sharoitda o'quvchilarda ham javobgarlik hissi yuqoriroq bo'lar ekan hamda emotsiyalar almashinishgani uchun ham guruhdagi psixologik vaziyat ijobiy bo'lib, bolalarning predmetga va bir-birlariga munosabatlari ancha yaxshi bo'lar ekan.

Demak, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda muloqotning barcha vositalariga, ayniqsa, nutqqa e'tibor berish kerak. Bolalarni ilk yoshlik chog'laridanoq nutq madaniyatiga o'rgatish, nutqlarini o'stirish choralarini ko'rish zarur. Pedagog esa shunday nutq madaniyatiga ega bo'lishi kerakki, u avvalo, uning faoliyatini to'g'ri tashkil etishni ta'minlasin, qolaversa, bolalarda nutqning o'sishiga imkoniyat bersin. Agar biz suhbatdoshimizni yaxshi, diqqat bilan tinglasak, bu bilan biz unda o'z - o'ziga hurmatni ham tarbiyalaymiz. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon emas ekan. Uning muloqotning samarali bo'lishidagi ahamiyati nihoyatda katta. Chunki tinglash qobiliyati gapiruvchini ilhomlantiradi, uni ruhlantiradi, yangi fikrlar, g'oyalarning

shakllanishiga sharoit yaratadi. Shuning uchun ma'ruzachi professorning har bir chiqishi va ma'ruzasi agar talabalar tomonidan diqqat bilan tinglansa, bu pedagogik muloqotdan ikkala tomon ham teng yutadi. Agar muloqot jarayonida ishtirok etuvchi ikki jarayon - gapirish va tinglashning faol o'zaro ta'sir uchun teng ahamiyatini nazarda tutsak, bu jarayon qatnashchilarining psixologik savodxonligi va muloqot texnikasini egallashining ahamiyatini anglash qiyin bo'lmaydi. Shuning uchun ham ijtimoiy psixologiyada odamlarni samarali muloqotga ataylab o'rgatishga juda katta e'tibor beriladi. Bu boradagi fanning o'z uslubi bo'lib, uning nomi ijtimoiy psixologik trening (IPT) deb ataladi. IPT - muloqot jarayoniga odamlarni psixologik jihatdan hozirlash, ularda zarur kommunikativ malakalarni shakllantirishdir. Eng muhimi IPT mobaynida odamlarning muloqot borasidagi bilimdonligi ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Madumarov Talatbek Tolibjonovich, & Gulomjonov Odiljon Rahimjon o'g'li. (2021). PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF A LEASING MECHANISM IN PUBLIC - PRIVATE PARTNERSHIP. International Engineering Journal For Research & Development, 6(SP), 5. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/7MXR3>
2. Abdullayev Akmal Nasriddinovich (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. European science review, (3-4), 69-72.
3. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
4. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
5. Vedenskaya L.V, Pavlova L.A. Delovaya retorika: uchebnoe posobie dlya vuzov.- M.:IKS "MarT", 2004-512 b.
6. Nemov R.S. Prakticheskaya Psixologiya Poznanie sebya: Vliyanie na lyudey:Posobie dlya uch-sya-M:Gumanit. Izd.Sentr VLADOS, 2003, - 320 b.

INFLATSIYA VA UNING OQIBATLARI

Ilmiy rahbar: **Juliboy o'g'li Oybek,**
SamISI, "Bank ishi" kafedrası katta o'qituvchisi

Nuriddinov Akmalxon

SamISI talabasi

***Annotatsiya:** Har bir mamlakatda infilatsiyani mavjudligi undagi iqtisodiy holatni yomonlashuviga sabab bo'ladi ushbu maqolada infilatsiya mazmun mohiyati haqida tushunchalar berish, O'zbekistonda infilatsiya kelib chiqish sabablari va hozirgi kunda infilatsiya sababli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlar haqida qisqacha ma'lumotlar orqali yoritishga harakat qilingan.*

***Kalit so'zlar:** pulning qadirsizlanishi ijtimoiy iqtisodiy sotsial oqibatlar, pulga tenglashtirilgan qog'ozlar, pul islohotlari, Giperinfilatsiya.*

Kirish

Inflyatsiyani oqibatlarini yoritishdan oldin qisqacha qilib, Inflyatsiya o'zi nima? degan savolga tuxtalib tushuncha berib o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi. inflyatsiya lotincha <inflatio> so'zidan olingan bo'lib <ish>, <bortish>, <ko'pchish> degan ma'noni anglatadi. Inflyatsiya so'zining iqtisodiy tarjimasi muomalada mavjud bolgan tovarlar va ulaning bahosiga nisbatan ko'p pul chiqarish degan ma'noni anglatadi. Ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishida yuzaga keluvchi disproportsiyalar sababli tovarlar va xizmatlar bahosining umumiy yoki toxtovsiz osishi va natijada pul muomalasi qonunining buzilishi oqibatda pul biriligining qadrsizlanishiga inflyatsiya deb aytiladi. Inflyatsiya so'zi pul muomalasi sohasida AQSh ning Shimoliy va Janubiy shtatlari o'rtasida fuqarolar urushi bo'lganda muomalaga juda ko'p miqdorda (450min grin bek) qog'oz dollar chiqarilgandan bo'shlab qo'llanila boshlagan.

Oxirgi yillarda inflyatsiya tez-tez uchrab turadigan jarayon bo'lib, sifati ham o'zgarib bormoqda. Buning sababi anashundaki, hozirgi kunlardagi inflyatsiya:

Birinchidan, uzluksiz baholarning oshishiga;

Ikkinchidan pul muomalasi qonunining buzilishi natijasida umumxojalik mexanizmining ishdan chiqishiga olib keladi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Infilatsiya atamasiga keng ma'noda tarif berish mumkun qisqacha qilib esa mamlakatda pulning qadirsizlanishi ya'ni tavar va xizmatlarga to'g'ri kelmagan xolda pul massasining ortib ketishi desak buladi.

Bu tushunchani mohiyatini yanada chuqurroq va aniqroq bilish uchun iqtisodiyot Fanlari nomzodi I.Sayfiddinovning so'zlarini keltirib o'tamiz: Inflyatsiya – bu, ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishida yuzaga keluvchi disproporsiyalar sababli tovarlar va xizmatlar bahosining umumiy yoki to'xtovsiz o'sishi natijasida pulmuomalasi qonunining buzilishi va pul birligining qadrsizlanishidir.

SH.Z.Abdullayevaning „Pul va Banklar“ nomli o'quv qo'llanmasida quyidagicha ta'rif berganini kurishimiz mumkun.

Qisqa qilib aytganda, ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishida yuzaga keluvchi disproporsiyalar sababli tovarlar va xizmatlar bahosining umumiy yoki to'xtovsiz o'sishi va natijada pul muomalasi qonunining buzilishi oqibatda pul birligining qadrsizlanishiga inflyatsiya deb aytiladi.

Yuqoridagi taraflarning ikkalasi xam.bir biriga ma'no jihatdan uxshash shundan ko'rinib turibdiki infilatsiya soziga eng tug'ri ta'rif shu ekanligi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida statistic, analitik, qiyosiy, kuzatuv, induktiv, deduktik mantiqiy, monitoring, ekspress – baholash va boshqa tahlil usullaridan foydalanildi.

O'rganilgan adabiyotlar natijasida mavzu to'liq yoritib berildi.

Tahlil va natijalar:

Infilatsiya va uning turlari haqida **sudraluvchi** yoki **O'rmolovchi inflyatsiya**.

Bunda narx-navo sekinosadi va inflyatsiya sur'atlari yiliga 1-3 % dan 5-10 % gacha bo'ladi. Mamlakatda iqtisodiy o'sish davom etadi, ishsizlik darajasi bo'lmaydi, bunday inflyatsiya odatda, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarga xosdir.

Bu inflyatsiya aksincha ishlab chiqarishni yanada rivojlantirishni rag'batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin suzib yuruvchi yoki **Shiddatii inflyatsiya.**

Bunda yillik inflyatsiya sur'atlari 10 % dan 100 % gacha bo'ladi. Mamlakatda narx-navo tezroq o'sa boshlaydi, iqtisodiy o'sish sur'atlari pasayadi, ishsizlik ko'paya boradi.

Bunday inflyatsiya rivojlanayotgan mamlakatlarga xosdir.

Giperinflyatsiya. Bu haddan tashqari kuchaygan inflyatsiya bolib, uning yillik o'sish sur'atlari 100 % -200 % dan ko'p bolib ayrim holatlarda 1000 % dan ham ortadi.

Bu inflyatsiya mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining inqirozli davriga mos keladi va u iqtisodiyot tarkibiy qismlarining o'zgarishi bilan bogliq. Hozirgi davrda XVF baholar oyiga 50 % dan oshgan vaqtda bu giperinflyatsiya, deb qabul qilgan, giperinflyatsiya davrida baholar kun sayin oshib boradi va baholar bilan ish haqi o'rtasidagi farq juda yuqori bo'ladir, pul qadri g'oyat tez pasayadi.

Aholining yashash sharoiti qiyinlashadi, korxonalar faoliyati yomonlashadi.

Xo'jalik faoliyati, bozor faoliyatida naturallashtirish avj oladi. Giperinflyatsiya sharoitida korxonalar va aholi nima qilib bo'lisa ham, chet el valyutasini yigishga harakat qilishadi. Narx-navoni umuman tartibga solib bolmay qoladi, narxlar oyiga 50 % dan o'sadi.

Tovarlarni sotib olishda barter usulida foydalanish vujudga keladi. Pul muomalasi izdan chiqadi.

Talab inflyatsiyasi. Inflyatsiyaning bu an'anaviy turi talab oshib ketganda yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish sohasi aholining talabini to'la qondira olmaydi, taklifga nisbatan talab oshib ketadi. Natijada tovarlar bahosi osadi. Kam miqdordagi tovarlarga kop pul massasi to'g'ri keladi.

Talab inflyatsiyasining yuzaga kelish sabablari quyidagilardan iborat:

a) Harbiy xarajatlarning o'sishi va iqtisodning harbiylashuvi

Harbiy texnika sotib olish va boshqa harbiy xarajatlarni qoplash bilan bogliq bolgan jarayonlar muomalaga keragidan ortiqcha pul chiqarishning omili hisoblanadi;

b) Davlat qarzlarning osishi va byudjet defitsitining mavjudligi.

Inflyatsiyaning ijtimoiy, iqtisodiy oqibatlari: har bir mamlakatda inflyatsiya Mavjudligi undagi iqtisodiy holatnig yomonlashuviga sabab bo'ladi. Ushbu salbiy holatlar quyidagi yonalishlarda yuzaga chiqadi:

1) Ishlab chiqarish hajmi qisqaradi, chunki

Narx-navolarning doimiy tarzda tebranib turishi ishlab chiqarishni rivojlantirishga Bolgan istiqbollarga ishonchni yo'qotishga olib keladi

2) Ishlab chiqarish sohasidagi kapital savdo va vositachilik operatsiyalariga oqib o'tishi kuzatiladi. Chunki savdo va vositachilik sohalarida kapital aylanishi tez amalga oshadi va katta foyda keltiradi.

Inflyatsiya yuqori bo'lgan davrda aholi o'rtasida puldan qochish holati kuzatiladi, ya'ni kishilar qo'llaridagi pullardan imkoniyat darajasida tezroq sarflashga harakat qiladilar. Ular pullarga turli tovarlar sotib oladilar.

3) Narx-navoning keskin va notekis ozgarishi natijasida chayqovchilik kengayadi. Inflyatsiya natijasida tovar tanqisligi (defitsit) yuzaga chiqadi. Ushbu taqchilik narx-navoning eskin ko'taradi. Chunki inflyatsiya darajasi tufayli yuridik va jismoniy shaxslarga tijorat . ean todbtlarning 17 foiz banklaridan beriladigan kreditlarning 17 darajasidan yuqori darajada o'matiladi. Ushbu salbiy holat ishonchni pasaytiradi.

Inflyatsiyaning eng asosiy ijtimoiy oqibati bolib daromadlar va boyliklami qayta taqsimlanishi amalga oshishi hisoblanadi.

Ushbu qayta taqsimlanishi quyidagi omillar natijasida amalga oshadi,

Inflyatsiya jamiyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Mamlakat iqtisodiy ahvolini tang holga olib

Keladi: ishlab chiqarish hajmi tushib ketadi baholaming oshib borishi ishlab chiqarish istiqbollariga tog'onoq boiadi; kapitalning asosiy qismi ishlab chiqarishdan savdo sohasiga, vositachilik sohasiga oqib otadi. Chunki ishlab chiqarishdan ko'ra savdo sohasidagi kapital tezroq va ko'proq foyda keltiradi;

- Baholaming o'zgarib turishi olib-sotarlikni

Rivojlantiradi, arzon vaqtida olib, qimmat boiganda sotish jarayoni, tovar

Zaxiralarini ashirish jarayonlari avj oladi;

Kredit berish jarayonlari cheklangan boiadi. qarz oluvchilar kopayadi-yu, qarz beruvchilar soni qisqaradi, chunki qarz bergan yutqazishi mumkin. Davlatning moliya resurslari qadrsizlanadi va h.k.

2. Aholining kam daromad oluvchi qismining ijtimoiy jihatdan ahvoli yomonlashadi. Ulaming real daromadlari kamayadi.

Nominal daromadning baholar osishidan tushib ketishi natijasida aholining hayot darajasi pasayadi. Ayniqsa, nafaqa, davlat tashkilotlaridan maosh oluvchilaming ahvoli qiyinlashishi mumkin inflyatsiya aholi jam g'armalarininig qadrsizlanishiga olib keladi.

Ba'zida inflyatsiya aholi ba'zi qatlamlarining (savdo-sotiq sohasida) boyishiga olib keladi. davlat aholining daromadlar darajasini tenglashtirish maqsadida daromad va soliqlami indeksatsiya qilib boradi. Mamlakat tomonidan inflyatsiyaning samarali tashkil qilinmasligi natijasida quyidagi oqibatlamini keltirib chiqarishi mumkin.

a) Harbiy xarajatlaming osishi va iqtisodning militarlashuvi.

harbiy texnika sotib olish va boshqa harbiy xarajatlami qoplash bilan bogliq bolgan jarayonlar muomalaga keragidan ortiqcha pul chiqarishga sabab boiadi.

b) Davlat qarzlarning osishi va byudjet defitsitining mavjudligi.

Byudjet defitsiti odatda zayomlar chiqarish yoki banknotalar emissiya qilish yo'li bilan qoplanadi. Bu o'z navbatida qoshimcha muomala vositalari boiishiga, qo'shimcha talab yuzaga kelishiga olib keladi. O'zbekiston byudjeti defitsitini

qoplash yuqorilardagidan tashqari 1996-yildan boshlab davlat qisqa muddatli majburiyatlarini (DQM) sotish orqali ham qoplanmoqda.

Xulosa

Sust inflyatsiya (rivojlangan davlatlar uchun yillik 3-5%, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun-6-10%) qattiq zarar keltirmaydi, aksincha, Iqtisodiyot uchun foydali hamdir. Lekin lundan kuchliroq inflyatsiya xavf tug'diradi

-U iqtisodiy taraqqiyot uchun jiddiy tosiq bo'ladi. Yillik 20%dan yuqori inflyatsiya "kata odimlovchi" inflyatsiya deyiladi va, odatda, hukumatlar uni sust inflyatsiya darajasiga tushirish uchun kurashadilar va albatta uni oldini olish va bartaraf etish boyicha hukumatimiz hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomidan yuqorida keltirib o'tilgan kerakli chora – tadbirlar izchilamalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda inflyatsiya korsatkichi yildan yilga pasayib kelmoqda.

Shu jumladan inflyatsiya darajasi 2022 – yil holatiga kora 12,3% ni tashkil qilyapti. yaqin yillarda bu korsatkichni 5% ga tushirish rejalashtirilgan va bu borada mamlakatimizda yetarlicha islohotlar olib borilyapti. Shunday ekan bizningishonchimiz komilki, biz tez orada ushbu maqsadga erishamiz

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.SH.Z.Abdullayeva „Pul va Banklar “Ôquv qo'llanma
2. A.A.omonov T.M. Qoraleyiv,„Pul va Banklar”darslik
3. ISayfiddinov „Inflyatsiya va uning turlari va pulning barqarorligini ta'minlash yollari”
4. <https://finlit.uz/uz/articles/monetary-policy/inflation-targeting/> -Inflyatsion targetlash- O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining moliyaviy savodxonlik bo'yicha axborot-ta'lim veb-sayti

МОДЕЛИРОВАНИЕ КОЛЬЦЕВОГО ВИДА ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ЭРГОНОМИКИ

Халдаров Хикматулла Ахматович

кафедра «Информационные технологии и системы»

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

к.т.н., доцент Xikmatilla_dosent@mail.ru

***Аннотация:** в данной статье сделана попытка исследования качества процесса обучения в приобретении знаний кольцевого вида аудитории с помощью эргономического моделирования.*

***Ключевые слова и направления:** качества, обучение, аудитория, кольцевая, структурное, эргономическое, математическое моделирование, приобретение знаний, теория матриц, операции над матрицами.*

MODELING THE CIRCULAR VIEW OF THE LEARNING PROCESS USING ERGONOMICS

Khaldarov Hikmatulla Akhmatovich

Department of Information Technologies and Systems

Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Ph.D., Associate Professor Xikmatilla_dosent@mail.ru

***Abstract:** In this article, an attempt is made to study the quality of the learning process in acquiring knowledge of the circular view of the classroom using ergonomic modeling.*

***Keywords and directions:** qualities, training, audience, circular, structural, ergonomic, mathematical modeling, knowledge acquisition, matrix theory, matrix operations.*

Целью данной исследовательской работы является, определение качества процесса обучения в приобретении знаний в кольцевом виде аудитории, с помощью эргономического моделирования.

В настоящее время развитие в образовании исследовательских работ в области эргономики, для развития и продолжения проведенных исследований в данной области, требует сличит разницу между педагогической эргономики и прикладной эргономикой, т.е. эргономическое моделирование для проведения расчета качества, процесса обучения в приобретении знаний с помощью эргономического моделирования зарубежных ученых [11-14] и наших проводимых исследованиях [5-10].

Эргономика - наука, которая разрабатывается и создается для исследования разных областей науки, техники, а также образования. Она используется в: технических разработках-решениях, спорте и т.д.

Возникновение педагогической эргономики следует рассматривать не как попытку заменить функции педагогики, психологии и физиологии, а как естественный процесс возникновения новой области знания.

Под основами педагогической эргономики [3], понимает совокупность достижений комплекса наук, состоящую из нескольких элементов, а именно: педагогической труд и деятельность студента, учебная среда и передовой педагогический опыт, современные технические средства, используемые в учебном процессе.

В отличие от других видов обучения – кольцевая, является нестандартным и оригинальным, которое отличается по виду расположения обучаемых в аудитории (как, кольцевое расположение, потому что она считается лекционным) для приобретения знания.

Но, в процессе структурного моделирования расположения обучаемых в аудитории кольцевого расположения, она, как и в других видах нестандартная, и является «не охватывающим» всю аудиторию, для проведения исследований из структурной модели, как в «амфитеатрах» рисунке 1.

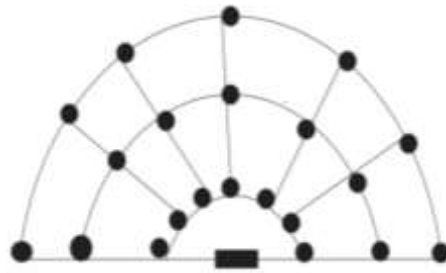

Рис. 1. Структурный модель процесса обучения.

Из-за этого, в процессе структурного моделирования процесса обучения кольцевого вида, как на рисунке 1, возникает проблема построения ее математической модели для расчета качества процесса обучения.

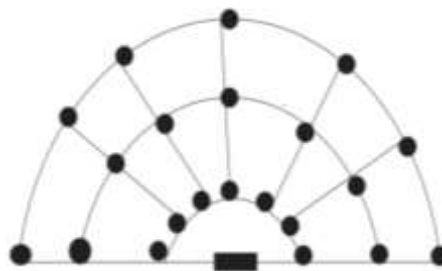

Рис. 2. Структурный модель процесса обучения кольцевого вида.

На основе структурной модели необходимо построить эргономическую модель процесса обучения в зависимости от расположения обучаемых аудитории рисунок 3.

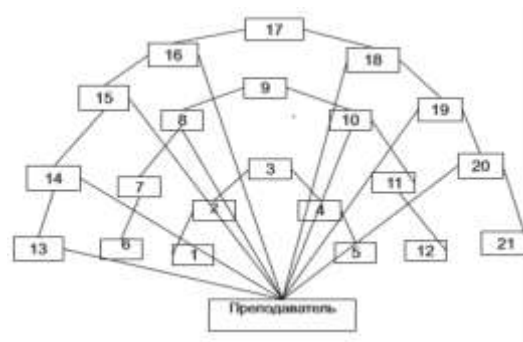

Рисунок 3. Эргономический модель кольцевого вида процесса обучения.

Из предыдущих опытов по математическому моделированию [5-8], как на рисунке 3, в описании эргономической модели можно использовать теорию матриц [1], потому что расположение обучаемых в аудитории имеет матричный вид.

Тогда, расположение обучаемых в аудитории из рисунка 3, необходимо разложить теоретически в виде матрицы, как в формуле 1.

$$A_{ij} = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{21} & \dots & a_{n1} \\ a_{12} & a_{22} & \dots & a_{n2} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ a_{1m} & a_{2m} & \dots & a_{nm} \end{pmatrix} \quad 1.$$

На основе матрицы - формулу 1, расположения обучаемых в аудитории перепишем в виде таблицы 1.

Таблица 1.

1	1	1	A ₄₁	A ₅₁	A ₆₁	1	1	1
1	1	A ₃₂	A ₄₂	A ₅₂	A ₆₂	A ₇₂	1	1
1	A ₂₃	A ₃₃	A ₄₃	A ₅₃	A ₆₃	A ₇₃	A ₈₃	1
A ₁₄	A ₂₄	A ₃₄	A ₄₄	A ₅₄	A ₆₄	A ₇₄	A ₈₄	A ₉₄
A ₁₅	A ₂₅	A ₃₅	A ₄₅	A ₅₅	A ₆₅	A ₇₅	A ₈₅	A ₉₅

Чтобы представить описание аудиторий с помощью эргономики, приведем пример, где будет рассмотрена приобретения знаний в аудитории кольцевого вида [9,10] рисунок 3.

Для расчета качества приобретаемое знаний у обучаемых, обозначим буквой - A, а изучаемую дисциплину – Z, и суммарно приобретенное знание – K, тогда формулу расчета аналитически можно записать в следующем виде

$$K = A * Z \quad (2).$$

Если, изучаемая дисциплина состоит из 36 часов, где необходимо провести (18 пар занятий), то изучаемое материал - Z последующей темой будет повторяться 18 раз, которое, тоже будет записан в виде одномерного массива - Z_k = (Z₁, Z₂, Z₃, ..., Z_k), где k – индекс массива. Из выше сказанного формулу 2, перепишем в следующем виде

$$K_k = A * Z_k \quad (3).$$

Так как, из теории матриц [1] математическая модель процесса обучения в в приобретении знаний в аудитории кольцевого вида описывается двумерной

матрицей $A(i,j)$. Тогда приобретенное знание – $K_{i,j}$ со изучаемым материалом - Z_k , у обучаемых после каждого занятия, будет записана в следующем виде

$$K_{i,j} = A_{i,j} * Z_k \quad (4).$$

Где, расположение обучаемых в аудитории описывается с помощью двумерной матрицы, например, как $A(i,j)$, где A - имя массива, i и j – индексы столбцов и строк, то размерность массива из таблицы 1 будет $A(9,5)$.

Из таблицы 1, в матрице все элементы – это номера расположения обучаемых в аудитории кольцевого вида, где, вместе некоторых элементов записаны «1» – единицы, так как аудитория «амфитеатрного вида», эти позиции «пустые».

Из правил теории матриц, в процессе моделирования объекта исследования, например, таблицы 1, «пустые места» в матрице заполнены единицами, потому что при выполнении операции умножения элементов матрицы результат не изменится.

Из выше приведенного примера можно сделать вывод, о том, относительно других методов расчёта процесса обучения матричный метод моделирования является более точным, потому что:

- построенный эргономический модель соответствует структурной модели выбранного вида аудитории для процесса обучения;
- математическая модель соответствует процессу обучения для кольцевого вида аудитории;
- выбранный метод расчета описывает последовательно суммарную результат качество приобретенного знания;

РЕЗЮМЕ: В данной исследовательской работе сделана первая попытка математического моделирования расчета качество процесса обучения в приобретении знаний, только для одного вида обучения. А еще нам предстоит провести исследовательских работ, которые связана с расчетом качественных показателей приобретения знаний, а именно с помощью технических средств обучения или интеллектуальных, а также исследование чувствительности – грубости участвующих параметров/показателей к приобретению знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. З. Гантмахер Теория матриц. М.: Высшая школа, 1970, 447 с.
2. Воронина Е.П. Педагогическая эргономика. Монография. Воронина Е.П. – Ишим: Изд-во ИГПУ, 2006, 122 с.
3. Халдаров Х.А. Программа моделирования процесса обучения. Агентство по интеллектуальной собственности РУз. Свидетельства № DGU 29085. Ташкент 14.11.2023.
4. Халдаров Х.А., Примкулова А.А., Жаббарова И.Р. Построение математической модели процесса обучения с помощью эргономики. Proceedings of GLOBAL TECNOVATION, An International Multidisciplinary Conference, Samsun, Turkey. October 31st 2020. Ст. 114-118.
5. Khaldarov Kh. A, Primkulova A. A., Jabbarova I. R. MATRIX METHOD IN THE STUDY OF THE LEARNING PROCESS USING ERGONOMICS. International Journal for Innovative. Engineering and Management Research. A Peer reviewed Open Access International Journal. ELSEVIER SSRN. 19th Nov 2020. Volume 09, Issue 11, Pages: 77-80.
6. Khaldarov Kh. A, Primkulova A. A., Urakova Sh. B., THE CONSTRUCTION OF THE MATHEMATICAL MODEL OF THE LEARNINGPROCCES WITH THE HELP OF ERGONOMICS. International Journal for Innovative. Enjineering and Management Research. A Peer reviiieved Open Access International Journal. ELSEVIER SSRN. 19th Nov 2020. Volume 09, Issue 11, Pages: 72-76.
7. Khaldarov H. A. Research of sensitivity to external parameters the learning process with the help of ergonomics in the acquisition of knowledge. Technical sciences № 1(2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9696-2021-1>, volume 4, issue 1, p. 50-55.
8. Халдаров Х.А., Примкулова А.А., Жаббарова И.Р. Исследование приобретение знаний с помощью эргономических моделей. SCINTIFIC IDEAS

OF YOUNG SCIENTIFIC. POMYSLY NAUKOW MLODYCH NAUKOWE. SCITNTIFIC AND INTERNATIONAL CONFERENCE, 2021, MARCH-APREL, WARSAW, POLLAND-P. 49-51.

9. H.Khaldarov., About one approach to determining audience voiced in the process of learning with the help of ergonomics. Word Bulletin of Social Sciences (WBSS) Available Online of: <https://www.scolarexpress.net> vol.8, March, 2022. p.87-91.

10. H.Khaldarov., Calculation of the radial type of audience in the process of learning with the help of ergonomics. Word Bulletin of Social Sciences (WBSS) Available Online of: <https://www.scolarexpress.net> vol.8, March, 2022. p.92-97.

11. Bangao B.J.D. Measuring the Competency Level of Junior High School Science Teachers in the Framework of Utilizing Information Technology Systems. In 2020 6th International Conference on Education and Technology (ICET). 2020, October. - Pp. 170-176. IEEE.

12. Gideon Boadu. Effective Teaching in History: The Perspectives of History Student-Teachers//International Journal of Humanities and Social Sciences. Volume 3, No 1, -P.38-51.

13. Grunberg J., Summers M. Computer innovation in schools: a review of selected research literature // J. Of Inf. Technol. For Teacher Education. 1992. V.1.PP.255-276.

14. Sharples M, Taylor J, Vavoula G. A theory of learning for the mobile age. In: Medienbildung in Neuen Kulturräumen. VS Verlag für Sozialwissenschaften; 2010. pp. 87-99

YUNG MODULI VA UNING TIBBIYOTDAGI AHAMIYATI

Xushmurodova H.B

Toshkent davlat stomatologiya instituti, stomatologiya yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi,

Xodjayeva D.Z

Toshkent davlat stomatologiya instituti biofizika fani katta o‘qituvchisi.

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada biz deformatsiya, deformatsiyalanishning tibbiyotdagi ahamiyati, Yung moduli va uni tarixi, kuchlanish diagrammasini va ba’zi materiallarning qiyosiy modul qiymatlari jadvalini keltirib o‘tamiz.*

***Kalit so‘zlar:** Paskal, qattqlik, kuchlanish, elastiklik, egiluvchanlik, mustahkamlik, siqilish.*

Ma’lumki, odam organizmining to‘qimalari ma’lum mexanik xossalarga ega: mustahkamlik, elastiklik, mo‘rtlik va h.k. To‘qimalarning mexanik xossalari ularning tarkibiga va tuzilishiga bog‘liq. Fiziologik faoliyati jarayonida a’zolar va ularning ayrim qismlari birmuncha mexanik yukni ko‘tarib turadi. Bu yuklar ta’sirida to‘qimalar deformatsiyalanadi.

Deformatsiya deb, tashqi kuch ta’sirida jismning shakli va hajmining o‘zgarishiga aytiladi. Deformatsiya hosil qiluvchi kuchni shu ta’sir etayotgan yuzaga nisbatini tavsiflovchi kattalik esa, deformatsiya kuchlanishi deyiladi va quyidagi formula bilan ifodalanadi.

$$\sigma = \frac{F_{def}}{S}$$

Tirik to‘qimalarning muxim mexanik xossalaridan biri – mustahkamligidir. Mustahkamlik – bu buzilishga qarshilik ko‘rsatish xossasi. U minimal buzish kuchlanishiga teskari proporsional bo‘lgan, kattalik hisoblanadi.

Eng katta mustahkamlikka suyak to‘qimasi ega. $\delta_{\text{suyak}}=109 \text{ N/m}^2$

Odam suyagining mustahkamligi Cu va Al dan katta, lekin po‘latnikidan kichik. Travmatologiya va ortopediyada shuni nazarda tutish kerakki, suyakning siqilishga chidamliligi cho‘zilishga nisbatan 1,8 marta katta.

Jismlarning yoki inson organizmida suyakning, to‘qimalarning elastiklik darajasini aniqlashda Yung moduli asosiy fizik kattaliklardan biri hisoblanadi.

Yung moduli (birinchi turdagi elastiklik, egiluvchanlik) materiallarning mexanik xarakteristikasi bo‘lib, ularning uzunlamasining deformatsiyalarga qarshi turish qobiliyatini belgilaydi. Materialning qattqlik darajasini ko‘rsatadi.

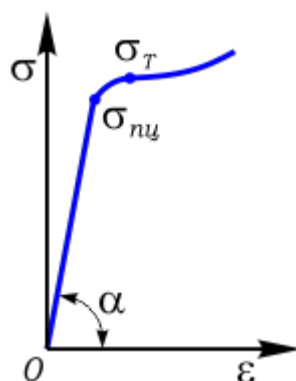
Ingliz olimi Tomas Yung sharafiga nomlangan.

Lotin bosh harfi E bilan belgilanadi. O‘lchov birligi Paskal [Pa].

Materiallarning mustahkamligida uzunlamasining egiluvchanlik moduli kuchlanish- siqish va egilishda qattqlikni hisoblashda, shuningdek barqarorlikni hisoblashda ishtirok etadi.

Barcha materiallar uchun uning qiymati birinchi turdagi elastiklik modulini aniqlash uchun tajriba davomida aniqlanishi mumkin.

Modulning taxminiy qiymati, kuchlanish sinovlari paytida olingan kuchlanish diagrammasidan aniqlanishi mumkin.

1-rasm. Kuchlanish diagrammasining boshlang‘ich qismi

Bunday holda, Yung moduli normal kuchlanishlarning mos keladigan nisbiy deformatsiyalarga nisbati bilan teng bo‘ladi, diagrammaning kesimida (1-rasm) proporsionallik chegarasi σ_{ps} (proporsionallik qiyalik burchagi - α burchagi tangensi, deformatsiya o‘qiga nisbatan kesma - ϵ).

$$E = \sigma/\varepsilon = \text{tg}\alpha$$

1-jadvalda eng ko'p ishlatiladigan ba'zi materiallar uchun qiyosiy modul qiymatlari keltirilgan

1-jadval

Material	Yung moduli E, [GPa]
Quyma temir	120
Kulrang quyma temir	110
alyuminiy	70
Titan	120
Bronza	100
Mis	110
Qalay	35
Nikel	210
Silikon	110
Qo'rg'oshin	18
Beton	20
Daraxt	10
Shisha	70

Birinchi turdagi elastiklik moduli Guk qonunini tavsiflovchi formulada mutanosiblik koeffitsienti bo'lib xizmat qiladi:

$$\sigma = E\varepsilon$$

Yung moduli haroratga bog'liq bo'lishi mumkin va ba'zi materiallarda o'zgaruvchan haroratlarda modulida o'zgarishlar ko'rsatishi mumkin. Bu omilni tuzilmalarni loyihalashda yoki harorat o'zgarishi sezilarli bo'lgan ilovalar uchun material tanlashda ko'rsatish juda muhimdir. Harorat o'zgarishi modulni o'zgartirishi mumkin bo'lgan yoki kamaytirishi mumkin bo'lgan materiallarni identifikatsiya qilish va ularni tanlashda bu omilni hisobga olish muhimdir.

Biror material uchun Yung moduli o'ziga xos xususiyat bo'lib, bu modul materialning harakati, deformatsiyasi, va kuchlanishi haqida ma'lumot beradi. Lekin,

bu modul uzoq muddatli foydalanishda materialning harakatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan namlanish, siljish yoki charchoq kabi omillarni hisobga olmaydi. Bunday holatlarda, boshqa xususiyatlar, masalan, materialning termodinamik xususiyatlari, ham hisobga olingishi kerak.

Xulosa. Materialning elastikligi, tashqi kuchlarning ta'siri to'xtatilgandan so'ng materialning dastlabki shakli va hajmiga qaytish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Elastiklikning asosiy xossalarini ifodalovchi Guk qonuni va materialning qattiqligini bayon etuvchi Yang moduli, materialning kuchlanish va deformatsiya o'rtasidagi chiziqli munosabatni belgilaydi. Chidamlilik va elastik deformatsiya, materialning elastikligining muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi. Materialning egiluvchanligi va qattiqligi, uning yuk ta'sirida egilish yoki shaklini saqlab turish qobiliyatini aniqlaydi. Elastikligi, qurilish, mashinasozlik, va tibbiyot kabi turli sohalarda amaliy qo'llanmada keng foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Краткий курс физики: Учеб. пособие для вузов. М.: Высш. шк., 2000.
2. Кембровский Г.С. Приближенные вычисления и методы обработки результатов измерений в физике. -Минск: Изд-во "Университетское", 1990. -189 с.
3. Матвеев А.Н. Механика и теория относительности. -М.: Высшая школа, 1986. -320 с.
4. Механика. Молекулярная физика. -432 с.5.Сивухин Д.В. Общий курс физики. М.: Наука, 1989 Т.
5. Zukhriddinova, Khodjaeva Diyora. "METHODOLOGY OF TEACHING PHYSICS IN ACADEMIC LYCEUMS OF MEDICAL DIRECTION." Journal of Critical Reviews 6.5 (2020): 2019.
6. Zuhridinova, Khodjayeva Diyora. "Professional teaching of physics in academic lyceums in medical direction." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10.5 (2020): 837-840.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH

Shanasirova Zaxro Yuldashovna
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti dotsent

Tayrova Aziza Achilovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti 1 kurs talabasi

***ANNOTATSIYA:** Maktabgacha ta'lim muassasa tarbiyalanuvchilari borliq va unga tutash hodisalar va tabiatni sevishga qaratilgan holatlarni ko'rish mumkin. Bola tarbiyasida tabiatning o'z o'rni borligi va undan oqilona foydalanishni tushuntirish zarurligi alohida to'xtalib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** tabiat, inson, rol, Markaziy Osiyo, mutafakkir, muhofaza, fikr, tarix, tanishtirish, metod, fan.*

INTRODUCING NATURE TO PRESCHOOL CHILDREN

***ABSTRACT:** Preschoolers can see the events that take place and the events that take place in it, and the love of nature. Special emphasis was placed on the role of nature in the upbringing of children and the need to explain its rational use.*

***Key words:** nature, man, role, Central Asia, thinker, conservation, thought, history, introduction, method, science.*

KIRISH

Tabiat - bu organik (tirik) va noorganik (notirik) dunyoni o'zida qamrab olgan bir butun olam tabiat – g'oyat xilma-xil shakllari, tarkibiy kislmlari bilan insoniyatni kurshab turgan organik va anorganik olamlar, o'simlik va hayvonot dunyosi. Insoniyat esa undan paydo bo'lib, ajralib chiqqan mavjudotdir. Shu bois uning bir

mohiyati tabiiy (biologik), ikkinchi mohiyati ijtimoiydir. Tabiat tushunchasi ko‘proq keng va qisman tor ma’nalarda ishlatiladi. Keng ma’noda tabiat butun obyektiv borliq, real voqelik, turli-tuman ko‘rinishlardagi olam. Tor ma’noda tabiat fan, asosan tabiiy fanlar tabiatshunoslik o‘rganadigan obyektidir. Tabiatning adabiyotlarda ikki darajasi ajratib ko‘rsatiladi: birlamchi va ikkilamchi. Bularning birinchisi insoniyatdan xoli, mustasno tarzda, sof tabiiy holda mavjud bo‘lgan tabiatdir; ikkinchisi insoniyat ishtirokida hosil etilgan tabiiy ne‘matlar - tuproq, suv havzalari va kanallar, daraxtzorlar, ekinzoru mevazorlar, aholi maskanlari - shahar, qishloq va boshqalar.

Tirik organizmlarning ma’lum bir muhitda yashash qonuniyatlarini, ya’ni organizmlarning o‘zaro va ularni o‘rab turgan atrof-muhit bilan bogliq bo‘lgan hayot tarzini o‘rganadigan fan ekologiya deb ataladi.

Ekologiya (grekcha "oikos" - yashash, uy, makon, "logos" - ta’limot) - umumiy tarzda u organizmlarning yashash joyi, makoni degan ma’noni anglatadi.

Populyatsiyalar, turlar, biotsenozlar, biogeotsenozlar va biosfera kabi tushunchalar ekologiya fanining manbai hisoblanadi. Shuning uchun umumiy ekologiya to‘rt bo‘limga bo‘lib o‘rganiladi: autekologiya, populyatsiyalar ekologiyasi, sinekologiya va biosfera.

1. Autekologiya (—autos|| — yunoncha so‘z bo‘lib, —o‘z|| degan ma’noni bildiradi) ayrim turlarning ular yashab turgan muhit bilan o‘zaro munosabatini, ularning qanday muhitga ko‘proq va uzviy moslashganligini o‘rganadi.

2. Populyatsiyalar ekologiyasi (—populyatsion|| — fransuzcha so‘z bo‘lib, —aholil degan ma’noni bildiradi) populyatsiyalar tuzilmasi va dinamikasini, ma’lum sharoitda turli organizmlar sonining o‘zgarish (biomassa dinamikasi) sabablarini tekshiradi.

3. Sinekologiya (—sin|| — yunoncha so‘z bo‘lib, uning ma’nosi —birlikdal demakdir) biogeotsenozlarning tuzilishi va xossalarini, ayrim o‘simlik va hayvon turlarini o‘zaro aloqasini hamda ularni tashqi muhit bilan munosabatini o‘rganadi.

4. Ekotizimlarning tadqiq qilishning rivojlanishi biosfera haqidagi ta’limotni vujudga keltiradi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ta’limiy-tarbiyaviy vazifalari.

O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim konsepsiyasiga ko'ra bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida o'zaro bir-biriga bog'liq ta'limiy-tarbiyaviy vazifalar amalga oshiriladi.

Aqliy tarbiyadagi asosiy vazifasi - bolalarda notirik tabiat, o'simliklar, hayvonlar haqida ma'lumot berish, ularning tabiat voqeahodisalarini yetarlicha idrok eta olishlariga imkon berish.

Aqliy tarbiyaning ajralmas qismi - sensor madaniyatdir. U analizatorlarni takomillashtirish, bolalarda keyingi umumlashmalar uchun asos bo'ladigan hissiy tajribani mustahkamlash, tabiatshunoslikka oid. dastlabki tushunchalarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Bolalarning tabiat haqidagi bilimlarni egallashlari ularning bilish qobiliyatlari - sensor apparati, mantiqiy fikrlashi, diqqat, nutq, kuzatuvchanlik, bilishga qiziqishi kabilar bilan mustahkam bog'langan bo'lishi kerak. Fikrlashni rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun bolalarning tabiat narsa-hodisalari bilan tanishtirish, ularni kuzatilayotgan narsa-hodisalarni tushunishga o'rgatish va ular orasidagi aloqa va munosabatlarni anglashlariga olib kelish kerak. Anglash jarayonidagi tabiat hodisalari orasidagi sababiy aloqalar va munosabatlar fikrlashni rivojlantiradi.

Bola o'zini o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarini: havoning issiq-sovuqligini terisi bilan, suyuqliklarning ta'mini tili bilan, havodagi hidni burni bilan, tabiatdagi xilma-xil obyektlarning rangini ko'zi bilan, tovushlarni qulog'i bilan sezib, ya'ni mazkur xossalar bolaning besh turli sezgisiga ta'sir etib, shu a'zolarida joylashgan asab hujayralari orqali bosh miyasiga borib yetib, natijada miyada tabiatning ayrim xossalari to'g'risida bilim paydo bo'ladi, ularning ko'rinishlari, qiyofalari, tasvirlari, manzaralari vujudga keladi.

Bolalarda bilishga qiziqishni tarbiyalash ham muhimdir. Bolalarga hayvonlar va o'simliklarni qanday kuzatishni ko'rsatish, ularning diqqatini ularning tashqi ko'rinishi, harakatiga qaratish orqali tarbiyachi ularda nafaqat tabiat haqida bilimlarni, balki ularga mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi. Faqatgina har doim

bolaning yoshini hisobga olish va uning diqqatini mazkur narsa va hodisadagi nimaga qaratishni bilish zarur. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida axloqiy, jismoniy, mehnat va estetik tarbiyani amalga oshirish zarur.

Bolaning axloqiy rivojlanishida unda Ona tabiatga muhabbat va tiriklikka ehtiyotkorona munosabatda bo'lish asosiy o'rin tutadi. Bolalarga bu borada eng yaqin yo'l ular o'sib o'lg'ayotgan joydir. Maktabgacha ta'lim muassasasida hayvonlar va o'simliklarning mavjud bo'lsa, bolalar ularni kuzatadi va bokadi, tarbiyachiga yordamlashadi. Natijada ularda tabiatga ehtiyotkorona munosabat, mehnatni sevish va mehnat qilishga odatlanish, topshirilgan ishga mas'uliyat o'z-o'zidan shakllanadi.

Bolalarda mehnatsevarlik, tabiatga ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash uchun ularni o'simliklarni sugorish va hayvonlarni ovqatlantirishning oddiy usullarini o'rgatish zarur. Eng muhimi, bolalarning o'zlari bajarayotgan ish jarayoni va natijalaridan zavq olishlariga erishish lozim. Mehnatsevarlik sifatini shakllantirish uchun bolalarni kattalarning tabiatdagi mehnati bilan tanishtirish, ularning faoliyatiga hurmatni tarbiyalash zarur. Bolalarning tabiatda bo'lishi va mehnatidan ularning jismoniy rivojlanishi va salomatliklarini mustahkamlash uchun foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Tabiat bolalarni estetik tarbiyalashning asosiy vositalaridan biridir. Tabiatning go'zalligi hatto eng kichik bolalarni ham o'ziga rom qilmasdan qolmaydi. Ularni tabiatni bilish jarayonida e'tiborlarini o'rmonning shovqinlari, qushlarning sayrashi, barglarning shakli va rangi, gullarning hidlari, hayvonlarning harakatlariga qaratish kerak. Buning muhim jihati bola kelajakda o'z hayotida dunyoning barcha va xilmaxil go'zalliklarini idrok eta olishiga sharoit yaratishdir.

Tabiat bilan tanishtirish jarayonida tarbiyachiga qo'yiladigan talablar.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilaridan bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun tabiat haqidagi turli fan sohalaridagi katta bilim zahiralari ega bo'lishlari, ularning rivojlanish qonuniyatlarini tushunishlari, aql sohasi (noosfera)ning imkoniyatlarini to'g'ri baholay olishlari, tabiatda yuz beradigan narsa-hodisalar orasidagi aloqadorliklarni izoxlay olishlari talab etiladi. Ayniqsa, o'zi

yashab turgan joy tabiati: fasl almashinuvlarini kuzata olishi, tabiat kalendarini tuza olishi, o'simlik va gullarni ko'paytirish ko'nikmasiga o'rganishi muhim.

Bolalarda tabiatga faol va ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash maktabgacha ta'lim muassasasida mavjud bo'lgan hayvon va o'simliklarni oziklantirishga yordam beradi. Tarbiyachidan jonli tabiat burchagini tashkil eta olish, o'simlik va hayvonlar uchun ularning tabiatda yashashlariga yaqin shart-sharoitlar yaratish talab etiladi. Bundan tashqari u maktabgacha ta'lim muassasasi maydonchasi va tabiat burchagida o'simliklarni sugorish va hayvonlarni boqishning agrotexnik usullarini egallay olishi lozim.

Tarbiyachining namunasi bolalarda mehnat ko'nikmalarini tarbiyalashda hal etuvchi ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda tabiat haqidagi bilimlarni shakllantirish jarayonida tarbiyachining o'zi tabiat go'zalliklarini ko'ra olishi va tabiatda go'zallik yaratish ishtiyoqiga ega bo'lishi katta ahamiyatga ega. Zarur bilim va ko'nikmalarni egallab qolmasdan, tabiat bilan tanishtirish shakl, metod va vositalaridan foydalana olishni ham o'zlashtirishi talab etiladi.

XULOSA

Umuman olganda, tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etishi zarur:

- 1) jonli va jonli tabiat haqida aniq bilimlar berishi, ularning o'zaro aloqadorligini ochib berishi;
- 2) inson organizmi va uning salomatligi haqida ma'lumot berishi;
- 3) maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatishga doir xulq-atvor ko'nikma va malakalari bilan qurollantirish;
- 4) tabiatdan oqilona foydalanish va uning boyliklarini ko'paytirishga yo'naltirilgan inson mehnat faoliyati bilan tanishtirish;
- 5) Ona-tabiatga muhabbat, uning asrab-avaylashga doyr ishtiyoqni tarbiyalash.

EXPLORING PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF HOMONYMS: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN UZBEK AND ENGLISH

Chinmirzayev Farxodjon Davir o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

magistratura 2-kurs talabasi

farhodbek9972@gmail.com

ABSTRACT

Homonyms, words sharing the same form but differing in meaning, present intriguing cognitive challenges. This study investigates the psycholinguistic characteristics of homonyms in Uzbek and English languages. Employing a comparative analysis, this research explores the semantic and phonological dimensions of homonyms in both languages, shedding light on their cognitive processing mechanisms.

Key words: *homonyms, psycholinguistics, ambiguity, cognition, linguistics, comparative study.*

INTRODUCTION

Homonyms, a linguistic phenomenon intriguing in their cognitive implications, have garnered scholarly attention across diverse linguistic landscapes. The present study aims to delve into the psycholinguistic intricacies of homonyms in Uzbek and English, investigating their distinct features and potential cognitive effects. Understanding how speakers process homonyms in these languages can unravel fundamental insights into human language cognition. Homonyms, due to their semantic and phonological overlaps, pose intriguing challenges in language processing. While existing studies have explored these phenomena individually within specific languages, a cross-linguistic analysis of homonyms in Uzbek and

English remains relatively unexplored. This research endeavors to bridge this gap, employing a comparative approach to unravel the cognitive mechanisms underpinning homonym comprehension and usage in these languages.

METHODS

A comprehensive corpus-based analysis formed the foundation of this investigation. Samples of homonyms were collected from native speakers proficient in both Uzbek and English languages. The study focused on semantic categorization and phonological patterns of identified homonyms. Participants engaged in linguistic tasks, including categorization exercises and context-based comprehension tasks, aimed at eliciting their understanding and usage of these homonymous words.

The collected data underwent rigorous linguistic analysis, utilizing both qualitative and quantitative methods to discern patterns and differences in the cognitive processing of homonyms between the two languages. The methodologies employed ensured a robust comparative study, enabling nuanced insights into the psycholinguistic aspects of homonyms.

RESULTS

The findings from this comparative analysis reveal intriguing patterns in the semantic and phonological processing of homonyms in Uzbek and English. While certain similarities exist, notable distinctions emerged between the languages. In Uzbek, semantic ambiguity was more prevalent among identified homonyms, suggesting a denser semantic network and potentially influencing cognitive load during comprehension. Conversely, English homonyms exhibited distinct phonological variations influencing meaning, suggesting a greater reliance on contextual cues for disambiguation. Furthermore, statistical analyses of the data unveiled nuanced differences in the cognitive processing of homonyms across linguistic communities. The frequency of encountering homonyms, coupled with linguistic contexts, appeared to shape cognitive strategies in disambiguating these words within each language.

DISCUSSION

The observed differences in homonyms between Uzbek and English highlight the diverse cognitive mechanisms at play in processing these linguistic elements. The semantic richness of Uzbek homonyms implies potential implications for cognitive load and mental lexicon organization during comprehension and production. In contrast, the prominence of phonological cues in disambiguating English homonyms suggests a different cognitive approach, emphasizing the importance of context in language processing. This study contributes significantly to the broader understanding of psycholinguistics by elucidating the diverse cognitive processing mechanisms involved in dealing with homonyms across languages. Understanding these cognitive intricacies aids not only in comprehending language processing but also in crafting effective language teaching methodologies.

CONCLUSION

In conclusion, this research sheds light on the intricate cognitive mechanisms involved in processing homonyms in Uzbek and English languages. The observed differences in semantic and phonological processing underscore the importance of considering linguistic and cognitive diversity in language studies. Future investigations could delve deeper into the neurological underpinnings of homonym processing, further enriching our comprehension of language cognition and its cross-linguistic variations.

REFERENCES

1. Bates, E., & MacWhinney, B. (1989). Functionalism and the competition model. In B. MacWhinney & E. Bates (Eds.), *The crosslinguistic study of sentence processing* (pp. 3-73). Cambridge University Press.
2. Clark, E. V., & Clark, H. H. (1979). When nouns surface as verbs. *Language*, 55(4), 767-811.
3. Gries, S. T. (2009). *Quantitative Corpus Linguistics with R: A Practical Introduction*. Routledge.
4. Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From intention to articulation*. MIT Press.
5. Marian, V., & Spivey, M. (2003). Competing activation in bilingual language processing: Within- and between-language competition. *Bilingualism: Language and Cognition*, 6(2), 97-115.
6. Miller, G. A., & Charles, W. G. (1991). Contextual correlates of semantic similarity. *Language and Cognitive Processes*, 6(1), 1-28.
7. Swinney, D. A. (1979). Lexical access during sentence comprehension: (Re)consideration of context effects. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 18(6), 645-659.

MILLIY TA'LIMDA JAHON STANDARTLARI

Xidirova Feruza To'rayevna

ShDPI ona tili va adabiyot mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Xidirovaferuza93@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada milliy ta'limda jahon standartlari bo'lishi va uni takomillashtirish, ta'lim maqsadlari, o'qish mazmuni va uni tashkil etishning metod shakllari yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** Ta'lim tizimi, ta'lim standartlari, milliy ta'lim, individuallashtirish, tarbiyaviy yondashuvlar.*

***Abstract.** This article describes the existence of world standards in national education and its improvement, educational goals, content of study and methodical forms of its organization.*

***Keywords:** Educational system, educational standards, national education, individualization, educational approaches.*

Har bir ta'limda milliy yoki global ta'lim standartlari bo'lishi zarurmi yoki ta'lim eng birinchi navbatda mahalliy va mintaqaviy masalalardan biri bo'lib qolishi kerakmi degan munozarali savollar hali hanuzgacha o'z yechimini topgani yo'q, fikrimcha. Mahalliy madaniyatlar, tillar, urf-odatlar, an'analar va ijtimoiy ehtiyojlar shak-shubhasizki, har bir davlat va millatga xosdir. Milliy yoki global ta'lim standartlari turli mintaqalarda ta'lim sifatining, izchilligining eng birinchi asosiy darajasini ta'minlab berishga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, bu masala nihoyatda dolzarbdir. Ular umummilliy yoki keng global miqyosdagi kutilayotgan ma'lum bir ta'lim standartlarini saqlab qolishga yordam beradigan umumiy o'rganish maqsadlari va mezonlarini belgilashlari mumkindir.

O‘zaro bog‘liqlik va rivojlanish kuchayib borayotgan hozirgi zamonaviy dunyoda ma‘lum darajadagi milliy yoki global ta‘lim standartlariga ega bo‘lish albatta har bir davlat ta‘limida muhim ahamiyat kasb etadi deb o‘‘yayman, shubhasiz ta‘lim tizimidagi harakatchanlik va malakalarning tan olinishini osonlashtirishi ham mumkin. Bu talabalarning taqqoslanadigan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishini ta‘minlashi bilan bir qatorda, ularga global mehnat bozorida qo‘rqmasdan raqobatlashish imkonini beradi, bu jihat esa juda muhim hisoblanadi.

Ta‘lim standartlari shuningdek tenglik va foydalanish masalalarini ham hal qilishda rol o‘ynashi mumkin. Ayniqsa bugungi kunda xususiy va davlat maktablari, xususiy universitetlar, xususiy akademiyalar rivojlanayotgan bir zamonda ushbu jihat juda dolzarb hisoblanadi. Minimal standartlarni belgilash va bu standartlar barcha talaba, o‘quvchi yoshlar uchun, ularning geografik joylashuvi yoki ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishidan qat‘iy nazar, teng imkoniyatlarni ta‘minlash orqali ham ta‘lim tizimlari yanada adolatli natijalarga erishishga intilishi mumkindir .

Mahalliy boshqaruv va umumiy ramkalar o‘rtasida muvozonatni saqlash nihoyatda muhim hisoblanadi. Bu mintaqalarda yoki maktablarda o‘quv rejasi va o‘qitish usullarini moslashtirishda o‘quvchilar, talabalar ehtiyojini hisobga olishi muhimdir albatta natija ham shunga yarasha bo‘ladi.

Sifat darajasi, tenglik va global raqobatbardoshlikni ta‘minlash uchun umumiy standartlar va ramkalarining afzalliklarini e‘tirof etish bilan bir qatorda mahalliy va madaniy umummilliy ahamiyatga ega bo‘lgan qiymatni tan olish muhim bir jihatdir. To‘g‘ri muvozonatni ta‘minlash uchun doimiy muloqotlar, hamkorlik va ta‘lim tizimlarini doimiy ravishda takomillashtirishga sodiqlik talab etiladi buni inkor etolmaymiz, shunday bo‘lsada, olg‘a intilmog‘imiz zarurdir.

Agarda siz google orqali qaysi mamlakatkar eng yaxshi ta‘lim tizimiga ega va nima uchun deb, ma‘lumot qidirsangiz, Finlandiya ta‘lim tizimi dunyodagi eng yaxshi ta‘lim tizimlaridan biri ekanligini bilib olasiz. Buning asosiy sababi shundaki, u yerda ta‘lim har bir bola yoki shaxs uchun majburiy bo‘lgan qonun bor va hukumat uni nafaqat qog‘ozda balki amalda ham joriy qilgan, shu bilan birgalikda

maktablarda yaxshi sharoitlarni ham ta'minlagan. Balki shuning uchun o'qituvchilik Finlandiyada eng hurmatli kasblardan hisoblanadi. Bundan tashqari o'qituvchilar va professorlarning ish haqlari Finlandiyadagi boshqa kasblarga qaraganda ancha yuqori o'rinda turadi. Shunday qilib ular foydalanishi mumkin bo'lgan imtiyozlar va bir qancha imkoniyatlarga ham egadirlar. Finlandiyada bog'chalardan tortib to universitetlarga tenglik tamoyiliga rioya qilinadi.

Milliy ta'lim tizimlari, bir davlat yoki millatning o'zining madaniyat, tillar, urf-odatlar va ijtimoiy ehtiyojlariga mos keladigan ta'limni takomillashtirishga yo'naltirilgan tizimlardir. Bu tizimlar, o'quvchilar uchun ma'naviy, intellektual va amaliy tayyorgarlikni ta'minlashni va ularga milliy va jahon standartlariga mos keladigan bilim va ko'nikmalarni o'rgatishni maqsad qiladi. Milliy ta'limda jahon standartlari haqida gaplashiladi, ularning maqsadlari, o'qish mazmuni va uni tashkil etishning metod shakllari haqida tushuncha beriladi.

1. Jahon standartlari va ularning ahamiyati: Jahon standartlari, dunyo bo'ylab ommaviy ta'lim tizimlarida qabul qilingan yagona standartlardir. Ular, o'quvchilar uchun yuqori sifatli ta'limning ta'minlashini, ularga global miqyosdagi bilim va ko'nikmalarni o'rgatishni ta'minlashni maqsad qiladi. Jahon standartlari, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni, harakatchanlikni va tarbiyaviy yondashuvlarni muvozanatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Milliy ta'lim standartlari: Har bir davlatning milliy ta'lim standartlari o'ziga xosdir. Ular, milliy madaniyat, tillar, urf-odatlar va ijtimoiy ehtiyojlar asosida belgilanadi. Milliy ta'lim standartlari, o'quvchilar uchun milliy identifikatsiyani ta'minlashni, milliy qadr-qimmatni saqlashni va shaxsiy rivojlanishni maqsad qiladi. Bu standartlar, milliy ta'limning asosiy qoidalari, mudofaa va rivojlanishini belgilaydi.

3. Ta'lim maqsadlari: Milliy ta'limda jahon standartlari, o'quvchilarni ma'naviy, intellektual va amaliy tayyorgarlikni ta'minlashni maqsad qiladi. Ular, o'quvchilarni dunyo qarashlariga

tayyorlash, ularni insoniy va jamiyatning qadriyatlariga e'tibor qaratish, ularning o'zlarini amalga oshirish va o'zlashtirish, g'oyaviy va kreativ fikrlashni rivojlantirishga yo'naltiriladi.

4. O'qish mazmuni va uni tashkil etishning metod shakllari: Milliy ta'limda jahon standartlari, o'quvchilar uchun o'qish mazmunini belgilaydi. Bu o'qish mazmuni, fanlar, ko'nikmalar, g'oyaviy va ijtimoiy rivojlanish, tarbiya va boshqa yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. O'qishni tashkil etishning metod shakllari esa yoshlar ta'limi metodikasiga muvofiq belgilanadi, masalan, amaliy mashg'ulotlar, darsliklar, interaktiv darslar va boshqa usullar ishlatiladi.

5. Individuallashtirish:

Milliy tarmoqlarda jahon standartlari va milliy ta'lim standartlari haqida gaplashiladi. Jahon standartlarining o'quvchilarga global miqyosdagi bilim va ko'nikmalarni o'rgatishni ta'minlash, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash va tarbiyaviy yondashuvlarni muvozanatni ta'minlashdagi roli ko'rsatiladi. Milliy ta'lim standartlari esa milliy madaniyat, tillar, urf-odatlar va ijtimoiy ehtiyojlar asosida belgilanadi va milliy identifikatsiyani ta'minlash, milliy qadr-qimmatni saqlash va shaxsiy rivojlanishni maqsad qiladi.

Ta'limning maqsadlari ham taqdim etiladi, masalan, o'quvchilarni dunyo qarashlariga tayyorlash, ularni insoniy va jamiyatning qadriyatlariga e'tibor qaratish, ularning o'zlarini amalga oshirish va o'zlashtirish, g'oyaviy va kreativ fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirish. O'qish mazmuni va uni tashkil etishning metod shakllari ham muhim jihatdir. O'qish mazmuni fanlar, ko'nikmalar, g'oyaviy va ijtimoiy rivojlanish, tarbiya va boshqa yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. O'qishni tashkil etishning metod shakllari esa yoshlar ta'limi metodikasiga muvofiq belgilanadi. Individuallashtirish bu o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirish va ularga moslashtirilgan ta'limning ta'minlanishini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Internet saytlari
2. Kurbanova S. Yozuvchi publitsistikasining taraqqiyot tamoyillari.-Toshkent; Muharrir,2012.-B
3. Azamat Shamsiyev, Ta'lim islohotlari uchun xalqaro standartlar zaruz maqolasi ;Samarqand davlat tibbitot instituti professori, Правда востока gazetasi

O‘ZBEK TILI KORPUSI UCHUN TEZAURUS LUG‘ATLAR YARATISH ZARURIYATI

Gulhayo Po‘latova G‘ofurjon qizi

gpulatova2409@icloud.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada texnologiya jadal sur‘atlarda rivojlanayotgan bir davrda o‘zbek tilining obro‘cini oshirish va dunyo miqyosida yoyish uchun qilinayotgan ishlar haqidagi fikr bildirilgan. Leksikografiya sohasiga kompyuter texnologiyalarining tatbiq etilishi elektron lug‘atlarga ehtiyojni oshirganligi va o‘zbek tilida tezaurus lug‘atlar tuzish zaruriyati ortib borayotgani dalillangan. Maqolada tezaurus lug‘atlarga tavsif berilgan, ularning afzalliklari va qulayliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kompyuter lingvistikasi, o‘zbek tili korpusi, elektron lug‘atlar, tezaurus lug‘atlar, internet lug‘atlar.

ABSTRACT

This article expresses an opinion about the work being done to increase the reputation of the Uzbek language and spread it on a global scale at a time when technology is developing at a rapid pace. It is proven that the application of computer technologies in the field of lexicography has increased the need for electronic dictionaries and the need to create thesaurus dictionaries in the Uzbek language is increasing. The article describes the thesaurus dictionaries, discusses their advantages and convenience.

Keywords: computer linguistics, Uzbek language corpus, electronic dictionaries, thesaurus dictionaries, internet dictionaries.

KIRISH

Jahon tilshunosligida XX asrning 60-yillarida paydo bo'lgan kompyuter lingvistikasi nutq amaliyoti uchun yangi metodologik asosni, tadqiqotning ustuvor yo'nalishlarini yaratdi. Ma'lumki, azaldan milliy til qadri, davlat tili ravnaqi, uni jahon tillari qatorida iste'molda bo'lishini ta'minlash masalalari ko'rib kelinmoqda. Keyingi yillarda bu siyosat darajasiga ko'tarilishi tilimizga davlat miqyosida e'tiborning nechog'li yuksak ekanligidan dalolat beradi.

O'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishdagi o'zbek tili milliy korpusini yaratish va o'zbek tilini Internet jahon axborot tarmog'ida ommalashtirish, dasturiy mahsulotlarning o'zbekcha ilovalarini yaratish, o'zbek tilidagi matnlar tahririga mo'ljallangan kompyuter dasturlari hamda o'zbek tilidan jahonning yetakchi xorijiy tillariga va xorijiy tillardan o'zbek tiliga tarjima qiluvchi kompyuter dasturini yaratish bugungi zamon talablaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Texnologiya asrida taraqqiyot sur'atining tezlashgani, intellektual salohiyat, texnikaning yuqori darajada yuksalishi kishilik jamiyati oldiga qator vazifalarni qo'yimoqda. Mintaqamizdagi globallashtirish jarayoni barcha sohalarda tezkorlikni, jadal taraqqiyotni talab etmoqda. Kompyuter tizimi qulayliklar, imkoniyatlar majmuyiga va tarkibiy qismiga aylandi. Har xil turdagi elektron lug'atlar va tezaurus lug'atlarning yaratilishi leksikografiyaning rivojlanishi uchun xizmat qilmoqda.[3]

Tezaurus atamasini L.V.Shcherba "Опыт теории общей лексикографии" maqolasida shunday yozadi: "Tezaurus deyishganda, hozirgi paytda ular ko'pincha "Thesaurus linguae latinae" ni nazarda tutadilar", ular beshta nemis akademiyasining korxonasi bo'lib, 1900-yilda boshlangan. Xarakterli xususiyati: ma'lum bir tilda ro'y bergan barcha hal qiluvchi so'zlarni o'z ichiga oladi va har bir so'z ostida, ushbu tilda mavjud bo'lgan matnlardan misollar keltiriladi. [Л.В. Щерба,1940:10]

A.N.Baranov va D.O.Dobrovolskiy "От редакции" kitobining muqaddimasida tezaurusga quyidagi ta'rifni bergan – "maxsus tur lingvistik materialni tartibga solish

usuli bilan boshqalardan (xususan, tushuntirish, ikki tili va hokazo) farq qiladigan lugʻat. Tezaurusda til birliklari oddiy lugʻatda boʻlgani kabi alifbo tartibida berilmagan, lekin ularning maʼnosiga qarab guruhlangan”. [Добровольский, Баранова, 1965: 4]

Tezaurus yaratish borasida xorijda muhim tadqiqotlar olib borilgan. Ingliz tilidagi lugʻat-tezaurus, V.Dal tomonidan yaratilgan izohli lugʻat-tezaurus, T.F.Yefremovning rus tilidagi yangi soʻzlarning lugʻat tezaurusi, S.I.Ojegov, N.Y.Shvedova tomonidan yaratilgan rus tilining izohli lugʻati-tezaurusi, Fasmer Maksning rus tilining etimologik lugʻati-tezaurusi, yuridik terminlar tezaurusi yaratilgan.[1]

Oʻzbek tilshunosligida ham kompyuter leksikografiyasi yuzasidan tadqiqotlar olib borilmoqda. Oʻzbek tilidagi har bir soʻzning tezaurus koʻrinishini ochib berish qiyin vazifa boʻlganligi sababli oʻzbek tilshunosligida fikrning mohiyatini ifodalaydigan, gapning markazini tashkil etuvchi feʼl soʻz turkumi yuzasidan soʻzlar jamlanib tadqiq etilgan.

Oʻzbek tilshunosligida tezauruslarning yaratilishida oʻzbek tili xususiyatlarini hisobga olish lozim boʻladi. Har bir til birligiga oid tushunchalar tezaurusini berishda ularning nutqdagi ahamiyatlilik darajasidan kelib chiqib yondashiladi. Turkiy tillarda, jumladan, oʻzbek tilida feʼllar fikr ifodalashda muhim oʻrin tutadi. Shu bois oʻzbek tilidagi feʼllar tezaurusini boshqa tillarga qiyoslagan holda yaratish tilning ijtimoiy funksiyasini oshirishda, axborot uslubini shakllantirishda va takomillashtirishda muhim oʻrin tutadi.[2]

MUHOKAMA

Inson va mashina (kompyuter)ning oʻzaro aloqa munosabatga kirishuviga asos boʻluvchi kompyuter lingvistikasida oʻzbek tilida ilovalar yaratish, matn tahririga oid kompyuter dasturlarini yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Oʻzbek tili korpusini yaratishda ana shunday muammolarga yechim boʻluvchi ilmiy tadqiqotlar olib borish allaqachon boshlab yuborilgan. Bunday ishlar zamirida elektron lugʻatlar

yaratish aktualigi bilan ahamiyatlidir. Elektron lug‘atlar nima va ularni yaratishning amaliy ahamiyati nimada?

Leksikografiya sohasiga kompyuter texnologiyalarining tatbiq etilishi lug‘at tuzish ishlarini ancha yengillashtiradi. Axborot manbalarini yig‘ish bo‘yicha maxsus dasturlar (Database Software) lug‘at asosini tashkil etuvchi barcha ma‘lumot va misollarni jamlash va sistematik tarzda ishlov berishga qulaylik tug‘diradi. Bundan tashqari, boshqa maxsus dasturlar lug‘atni tahrir qilish va chop etish borasidagi ancha mashaqqatli mehnatni bir qadar osonlashtiradi. Elektron lug‘atlar ham, o‘z navbatida, an‘anaviy lug‘atlarga qaraganda birmuncha afzalliklarga ega. Bugungi kunda, masalan, ABBY LINGVO kompaniyasining lug‘at va tarjima dasturlari ulardan foydalanuvchi har bir xaridorga o‘z lug‘atini tuzish yoki mavjud lug‘at so‘z boyligini to‘ldirib borish imkonini beradi. Ochiq turdagi Internet lug‘atlari (online lug‘atlar) ham ko‘p hollarda barcha foydalanuvchilarga ushbu lug‘atlarni boyitish uchun imkon beradi. Shuningdek, quyida keltirilgan jihatlari elektron lug‘atlarning optimalligini ta‘minlaydi:

- hajm jihatidan ixchamligi, kompaktligi, boshqa manbalarga (internet tarmog‘i orqali, giper-murojaatlar yordamida) ulanish imkoniyati,
- mavjud matnlar yordamida illyustrativ misollar tuza olish imkoniyati, multimedia tasvirlari bilan boyitilganligi.

Hozirgi davrda nafaqat kompyuter lingvistikasida, balki umuman tilshunoslikda ham elektron lug‘atlar bilan bir qatorda, tezaurus lug‘atlar va ularni takomillashtirish bo‘yicha ham qator ilmiy ishlar olib borilmoqda.[4]

Tezaurus (thesauros) grek tilidan olingan bo‘lib, “xazina” ma‘nosini anglatadi. Tezaurus termini ikki xil ma‘noda ishlatiladi: 1) lingvistik tahlillarga asoslangan to‘liq ma‘lumot yoritilgan lug‘atlarni; 2) inson yoki hisoblash mashinalarida bilimlarning muayyan sohasiga taalluqli tizimlashtirilgan axborotlar majmuyini ifoda etadi.

Tezaurus tarkibidagi so‘zlar alfavit bo‘yicha emas, balki mavzu va mavzular majmuyi sifatida shakllangan lingvistik lug‘at hisoblanadi. Tezaurus – so‘zlar va so‘z

birikmalari o'rtasidagi turli bog'lanishlar (munosabatlar) haqidagi axborotlarni saqlashga xizmat qiluvchi ma'lumotlar bazasidir. Tezaurus aslida nafaqat voqelik haqidagi axborotni, balki yangi ma'lumotlarni qabul qilib olish imkoniyatini yaratuvchi metainformatsiyani (axborot haqidagi ma'lumotlarni) ham qamrab oladi.

Izohli lug'atdan farqli ravishda tezaurus tushunchani izohlabgina qolmay, uning sun'iy intellekt doirasida faol qo'llanadigan boshqa tushunchalar va shu tushunchalar guruhiga munosabatini ham aks ettiradi. Shu bilan bir qatorda tezaurus informatsiya (axborot) nazariyasida subyekt egallagan barcha ma'lumotlarning majmuasi sifatida ham qo'llanadi. Tezaurus korporativ kommunikatsiyaga ham yordam beradi. Korporativ kommunikatsiya — kompyuter lingvistikasiga o'xshash, soddaroq qilib aytganda bitta kasb yoki bir xil tartib-intizom bilan bog'liq insonlar o'rtasidagi muloqotlarning, munosabatlarning asosi sanaladi.[4]

NATIJALAR

Tezaurus lug'atlar bir so'z semantikasi bilan bog'liq barcha belgilarni qamrab oladigan, matnda qo'llanish xususiyatlarini to'liq aks ettiradigan kompyuter lug'atidir. Tezaurus giperhavola vositasida boyitilgan katta hajmdagi ma'lumotlar bazasidir.

Xususan, "qora" leksemasining barcha ma'noviy semalarini yig'ib, quyidagicha tezaurusni ishlab chiqdik: **QORA**

№	Tezaurus qolipi	So'zning semantik pasporti
1.	So'zning yoki til birligining morfologiya va sintaksisga aloqadorligi:	O'zbek tilida rang ma'nosidagi qora so'zi tezaurusini ko'rib chiqamiz. Qora – rang-tus bildiruvchi sifat.
2.	Talaffuz qilinishi:	qora
3.	Semantik tarkibi:	A) <i>so'zning asl ma'nosi</i> : Rang-tusi mavjud ranglarning barchasidan to'q; qozonkuya, ko'mir tusidagi; B) ko'chma ma'noda: Umuman, salbiy belgini, salbiy belgiga egalikni bildiradi; yomon. Qora niyat. Qora kuchlar.

		<p><i>ko'chma esk.</i></p> <p>Ma'lum miqdordagi yaxlit summa. Bir qora cho'zsak, kifoya deb o'ylayman, ozmi, ming so'lkavoy.</p> <p>Oybek, "Ulug' yo'l"</p> <p>C) sinonimi: qoramtir</p> <p>D) omonimi: –</p> <p>E) antonimi: oq</p> <p>F) paronimi: –</p> <p>G) giperonimi: rang-tus</p>
4.	Yaqin ma'nodagi so'zlar:	qora dog', qora niyat, qora ro'yxat, qora xalq, qora ish, qora granit, qora dona (shaxmat), qoramol.
5.	Etimologiyasi:	turkiy "katta"
6.	Frazeologizmlarda qo'llanilishi:	<p>Akangizga qora yuqtirmaslik uchun O'ktamni ham oqlayapsizmi endi?</p> <p>S. Zunnunova, "Ko'zlar". Men sizni qora tortib keldim, O'rmonjon aka.</p> <p>A. Qahhor, "Qo'shchinor chiroqlari"</p>
	Birikmalar tarkibida:	<p>Poyezdning qorasi o'chguncha mo'ltirab qarab turdim, keyin yig'lab-yig'lab, izimga qaytdim. S.Siyoyev, "Yorug'lik".</p> <p>Demak, yuzimning bir tomoni kundek yorug'-u, bir tomoni tunde k qora ekan.</p> <p>X. To'xtaboyev, "Shirin qovunlar mamlakati".</p>
7.		<p>turkcha: kara, siyah</p> <p>inglizcha: black</p> <p>ruscha: чёрный</p>

XULOSA

Yuqorida tezaurus yuzasidan keltirilgan nazariy ma'lumotlarga tayanib, shunday xulosaga kelish mumkin:

– tezaurus, ayniqsa, elektron formatdagi tezaurus har bir sohaga doir so'zlarni to'liq ochib beradigan lug'atlardan biri sanaladi. Bunday lug'atlarning o'zbek tilida elektron formatdagi ko'rinishi insonning vaqtini tejash, bir so'z haqida to'liq ma'lumot olish imkonini beradi;

– tezaurus lugʻatda har bir soʻzning sinonimi, antonimi, etimologiyasi, omonimi va u bilan birika oladigan soʻzlar qatori ochib beriladi. Tezaurus, birinchi navbatda, soʻzlar va ularning matndagi qoʻllanishiga doir misollar izohlangan maksimal darajada toʻliq lugʻat hisoblanadi. Oʻzbek tilida yaratilgan bunday lugʻatlar oʻzbek tilini oʻrganuvchi xorijliklar uchun qulay imkoniyat yaratadi;

– kompyuter lingvistikasi har bir tilning oʻziga xos tabiatini hisobga olib, muayyan tilning fonetik, leksik, grammatik sathlariga oid masalalarni mashina yordamida hal qilish vazifasini qoʻygandagina lingvistik taraqqiyot omili boʻla oladi. Shuningdek, turli xil lugʻatlar va tezauruslarga ham kompyuter texnologiyalarini tatbiq etish bugungi kundagi tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu esa, nafaqat til ixlosmandlari, balki adabiyotshunos va dasturchilarni ham yangi ilmiy izlanishlar qilishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Poʻlatov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi (oʻquv qoʻllanma). – Toshkent, 2007, 2008, 2009..
2. Qurbonova F. Kompyuter lugʻatlari: tezaurus. – T, 2014.
3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati 1-tom.
4. Xolmanova Z. Kompyuter lingvistikasi. Toshkent – 2020 . “Asian Book House” 81-bet.

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING INTERAKTIV METODLAR ORQALI LUG'AT BOYLIгинI OSHIRISH

Madina Xurramova Abdunazar qizi

Termiz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarining lug'at boyligini oshirishni rivojlantirish jarayonida samarali interaktiv metodlardan foydalanish, o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishini va dars samaradorligini oshirish usullari haqida ma'lumot berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Boshlang'ich sinf, aqliy rivojlanish, amaliy faoliyat, qobiliyat, rag'bat, didaktik maqsad, ta'lim samaradorligi, interaktiv metod, interfaol dars, lug'atni boyitish, nutq madaniyatini shakllantirish.*

KIRISH. Bugungi kunda Fransiya, Shvetsiya, Italiya va Finlandiya kabi rivojlangan davlatlar ta'lim tizimlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'z ona tililarini mukammal bilishlari uchun kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijodiy layoqatlarni erta aniqlash va maqsadli rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yurtimizda ta'lim tizimidagi barcha islohotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, barchasi kelgusi avlod uchun berilayotgan e'tibor va kelajak uchun poydevordir. Shu jumladan, Prezidentimiz ham bejiz quyidagi fikrlarni bildirmagan:

"Biz Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqdamiz. Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz." Bu fikrlardan shuni

bilishimiz kerakki, biz kelajak avlodni har tomonlama yuksak dunyoqarashga ega va o'z fikrlarini erkin va ravon tarzda bayon qiloladigan va jamiyatda o'z o'rnini topib, jamiyat uchun ulkan hissa qo'shadigan yangi O'zbekistonni rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqadigan qilib tarbiyalashimiz kerak. Suning uchun prezidentimiz ta'lim sohasiga bejizga e'tabor qaratmayapti. Buning uchun biz ustozlar o'quvchilarni dunyo yoshlari bilan bellasholadigan, raqobatbardosh qilib tarbiyalashimiz kerak. Bunda bizdan sifatli ta'lim berish kutiladi va darslarni samarali tarzda tashkil etish talab qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bilamizki, boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida asosiy e'tiborni o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, bog'lanishli nutqini o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta'sirchanligini ta'minlashning muhim omili deyishimiz mumkin. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida biz o'quvchida to'g'ri, tez, ongli ifodali o'qish malakalarini shakllantirishimiz, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur muloxaza yurituvchi ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarishimiz, lug'at boyligini boyitish orqali tevarak atrof borliq haqidagi bilimlarni kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish xar qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy, kreativ fikrlash ko'nikmasini egallashda interaktiv metodlarni qo'llab ularga bu bilimlarni egallashlariga imkoniyat yaratishimiz lozim. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchilarni o'quv bilim faoliyatiga tayyorlash, boshqalar bilan muloqatga kirisha oladigan, o'z fikrini boshqalarga tushunarli tarzda yetkaza oladigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda eng asosiy e'tibor o'quvchida tilga doir to'rt ko'nikma: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so'zlar va yozish hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Biz ta'lim berishda kommunikativ yondashuvga asoslanishimiz, ya'ni tilning muloqot vazifasini birinchi o'ringa qo'yishimiz darkor. Shuningdek faoliyatga

yoʻnalgan yondashuv, ongli yondashuv, kashfiyotchilik yondashuvi farqli va tanqidiy yondashuv kabilar eʼtiborda boʻlishi lozim. Oʻquvchilarning ijodiy tafakkurini mustaqil fikrlash darajasi va nutqini oʻstirishning zaruriy omillaridan biri lugʻatlar ustida ishlashdir. Lugʻatlar oʻquvchilarning ijodiy tafakkurini mustaqil fikrlash darajasi ijodiy fikr mahsulini ogʻzaki va yozma shakllarda ravon bayon etishga olib keladigan behad qimmatli va boy soʻz zaxirasini vujudga keltiradi. Lugʻat ishida soʻzning maʼnosi, talaffuzi va imlosiga eʼtibor qaratiladi. Lugʻat ustida ishlashda quyidagi metodik usullardan foydalaniladi:

1. Soʻz maʼnolarini taqqoslash va ularni sharhlash. Bu usul koʻchma maʼnoli soʻz va iboralar, paronim soʻzlar, shakldosh soʻzlar maʼnosi, imlosi va talaffuzini izohlashda qoʻllaniladi. Masalan, ziyrak va zirak soʻzlari. Bular yozilishi jihatdan bir biriga oʻxshash boʻlishiga qaramasdan ikkisi ikki xil maʼnoni anglatadi. Birinchisi insonning xususiyatini, ikkinchisi esa taqinchoq maʼnosini anglatadi.

2. Soʻzlarni kuzatish orqali ularning imlosini, maʼnosini va talaffuzini oʻrgatish. Bu usul oʻzakdosh soʻzlarni oʻrganish jarayonida, koʻm-koʻk, oppoq kabi sifatlarning maʼno nozikliklari, imlosi va talaffuzini oʻrgatishda qoʻllaniladi.

3. Soʻzni belgilariga koʻra guruhlash usuli. Guruhlash aqliy faoliyat usuli boʻlib, u ona tili mashgʻulotlarida oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirishda muhimdir. Soʻzlarni guruhlash uchun avvalo ular kuzatiladi va soʻng taqqoslanadi. Bu jarayonda ularning oʻxshash va farqli tomonlari ajratiladi. Masalan qavm-qarindoshlik boʻlishi mumkin: ota yoki ona tarafdagilar. Maʼlum bir guruhdagilar roʻyxatini tuzish ishini alifbo asosida yozdirish ham mumkiun. Masalan, Bolalar oʻyinchoqlarini nomini tuzdiring yoki oʻzingiz bilgan ertak nomlari roʻyxatini tuzing kabi. Bular oʻrganayotgan mavzulariga, mashq matnlariga bogʻliq holda tashkil etiladi. Demak, lugʻat boyligini oshirishda biz yuqorida interaktiv metodlardan foydalanish dars sifat samaradorligini oshirishi haqida aytgan edik. Bular quyidagilar: Mosini top, Bir daqiqa, Qaynoq kartoshka, Ortiqchasini top, Zanjir kabi metodlar. Shulardan Zanjir metodini oʻtilgan darsni mustahkamlash qismida foydalansak darsni yanada qiziqarli va jonli olib brogan boʻlamiz. Oʻyin tartibi shundayki: birinchi partadagi oʻquvchi

mavzudan bitta yangi o'rgangan so'zini aytadi, keyingi ishtirokchi esa o'sha birinchi ishtirokchi aytgan so'z bilan birgalikda o'zi ham yangi bitta so'zni aytadi. Shu tartibda o'yinimiz davom etadi. O'yin davomida so'zlarni unutib qo'ygan o'quvchilar o'yindan chetlashtirilib boraveradi. O'yin so'ngida qolgan bitta ishtirokchi g'olib bo'ladi va o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi. Bu metod o'quvchilarni nafaqat yangi o'rgangan so'zi esida saqlashiga yordam beradi balki, uni xotirasi va diqqatini ham rivojlantiradi. Yana bir samarali interfaol metodlarimizdan biri bu - Bir daqiqa metodi hisoblanadi. Bu metodni biz boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan jamoa tartibida ham, yakka tartibida ham o'tkazishimiz mumkin. Uning sharti shuki: o'quvchi yangi o'rgangan so'zlarini faqat bir daqiqa davomida yozishi kerak. Bir daqiqa tugagandan so'ng, o'qituvchi o'quvchilardan kim qancha so'z yozolganini aniqlaydi. Undan so'ng esa ustoz eng ko'p so'z yozgan o'quvchini doskaga taklif qiladi va bu so'zlarni qayta o'ib izohlab berishini aytadi. bu bilan o'qituvchi kam yozgan o'quvchilar esidan chiqargan so'zlarni esiga solishga va diqqatli bo'lishga chaqiradi. Lug'at ustida ishlash orqali o'quvchilarning nutqi yangi so'zlar bilan boyib boradi. Bu esa ularning o'z fikrlarini ravon tilda tushunarli qilib aytishlariga yordam beradi. Zero, Til muncha sharaf birla nutqning olatidir va ham nutqdirki gar nopisand zohir bo'lsa, tilning ofatidir - deganda Navoiy bobomiz insonlarning go'zal nutqi uni sharafli qilishini aytganlar. Maftuna Abduqayumovanning maqolasidagi ushbu satrlar orqali bilishimiz kerakki o'quvchilar go'zal nutqga ega bo'lishlari ularni yanada yuksaklikka ko'taradi va sharafli qilar ekan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bunday tartibdagi metodlar dars samaradorligini nafaqat oshiradi balki, o'quvchilarni harakatga undaydi va ularni o'rganishga, izlanishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Shuning uchun har bir darslarda shu turdagi turli xil metodlardan foydalanib dars o'tishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimova K, Matchonov S1. Ona tili o‘qitish metodikasi. Boshlang‘ich ta‘lim fakultet talabalari uchun darslik: Toshkent: Bayoz, 2022. 304bet.
2. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 2-qism. 2-sinf uchun darslik. Toshkent, 2021.
3. Maftuna Abduqayumova, O‘qish darslarida lug‘at ustida ishlash , Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiyalar: № 1 (2022): Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiyalar
4. <https://xs.uz/uz> Xalq so‘zi 3.07.2021 yil
5. Zilola Baxtiyorovna Xamraeva "BOSHLANG‘ICH SINFLARNING ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA LUG‘AT USTIDA ISHLASHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI "CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH VOLUME 2 I ISSUE 5 I 2022 Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22230>
www.openscience.uz / issn 2181-0842

ZAMONAVIY MAKTABLARGA QO‘YILADIGAN AYRIM ME‘MORIY FUNKSIONAL XUSUSIYATLAR

Abdillayev Boburjon Ikramjanovich

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti 1-bosqich magistranti

abdillayevbobur@gmail.com

ANNOATSIYA

Maqolada O‘zbekistonda ta‘lim tizimiga qaratilayotgan e‘tibor va shu bilan birga o‘quvchilarning ta‘lim maskani bo‘lgan zamonaviy maktablarga tug‘ilayotgan ehtiyoj, darslarning zamonaviy axborot texnologiyalari, innovatsion ta‘lim tizimlariga muvofiq ko‘p funksiyali maktablarni loyihalash. Chet el mamlakatlari tajribasini o‘rganish bilan bir qatorda zamonaviy maktablarda me‘moriy funksional xususiyatlariga qo‘yiladigan ayrim talablar va ularning qanday loyihalinishi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, O‘zbekistonda ta‘limga e‘tibor, zamonaviy maktab, zamonaviy maktablarning funksional xususiyatlari.*

SOME ARCHITECTURAL FUNCTIONAL PROPERTIES FOR MODERN SCHOOLS

ABSTRACT

The article in the article is the need to be born to the education system of Uzbekistan, at the same time design to teach students to modern schools, modern information technologies, innovative education systems. In addition to the study of foreign countries, some requirements and how they design their design will be designed on the architectural functional characteristics in modern schools.

Keywords: *Uzbekistan, the functional features of modern schools, modern schools in Uzbekistan.*

KIRISH

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda Yangi O‘zbekiston tamoyili asosida rivojlanishni davom etayotgan O‘zbekistonda ta’lim va tarbiyaga ham katta e’tibor qaratilmoqda. 2023-yilning “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim” deb nomlanishi ham bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Xususan 2023-yilning 28-avgust kuni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida maktablarda ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilar o‘rnini ko‘paytirish va o‘qituvchilarni qo‘llab- quvvatlashga qaratilgan video selektiri bo‘lib o‘tdi.[1] “Yangi O‘zbekiston-maktab ostonasidan boshlanadi degan g‘oya asosida ushbu soxada katta ishlar amalga oshirilmoqda.

MUHOKAMA

Davlatimizda ta’lim sifatini oshirish bilan bir qatorda zamonaviy maktablarga ham sezilarli darajada ehtiyoj tug‘ilmoqda. O‘zbekistonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida zamonaviy maktab binolarini loyihalash uchun arxitekturaviy funksional tamoyillarini takomillashtirishga talab ortadi. Xozirgi zamonda siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitdagi ta’lim muhitini o‘ziga xos me’moriy makonda shakillanishini taqozo etadi[2], hamda zamonaviy tamoyillar asosida loyihalanishi talab etadi.

Zamonaviy maktablarning rivojlanishi: birinchidan, samarali ta’lim tizimi talablariga javob beradigan pedagogik jarayonlarni takomillashtirishi: ikkinchidan, me’moriy makonni o‘zgaruvchan, funksional ta’lim sharoitiga moslashtirishni talab etishini inobatga olishi; uchinchidan, yosh avlodning mafkuraviy shakillanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan me’moriy ahamiyatini tushunishga bo‘lgan tub ma’nosini o‘rganishi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Zamonaviy maktablarni loyihalashda chet el mamlakatlari Yaponiya, Finlandiya, Rossiya, Xitoy va boshqalardagi maktablarning me’moriy yechimlari hamda dizaynlari borasida innovatsion izlanishlari bilan ajralib turadi. Ular shartli ravishda ikkita yo‘nalish shaklida loyiha taqdim etishlari mumkin - universal hamda ijtimoiy.

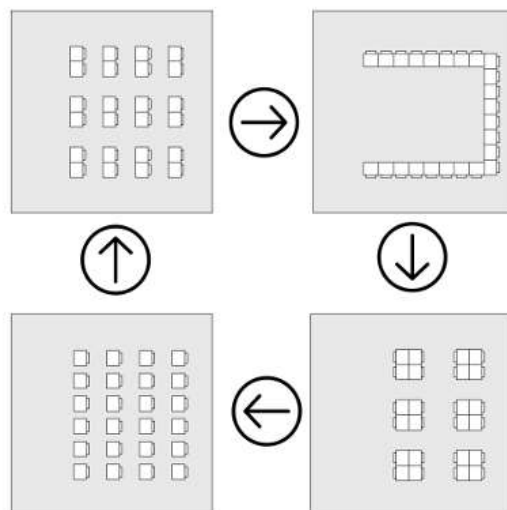
Birinchi, universal yoʻnalish boʻlib unda taʼlim usullari va texnologiyalaridagi oʻzgarishlarini hisobga olish uchun moslashuvchan imkoniyatlarga ega boʻlgan maktab makonining funksional va rejalashtirish xususiyatlarini tanlaydi. Qisqa qilib aytganda ushbu yoʻnalishda meʼmoriy makonning universalligi bilan taʼminlangan taʼlim tizimining samarali va barqaror rivojlanishiga nisbatan ijtimoiy eʼtibor namoyon boʻladi. Ikkinchisi, ijtimoiy yoʻnalish boʻlib maktabning hajmli dizaynida zamonaviy taʼlimning gʻoyaviy mazmunini meʼmoriy tasvirda aks ettiruvchi maktabning ijtimoiy ahamiyatini yoritadi. [3-4] Qisqa qilib aytganda ochiq va moslashuvchan tabiat, taʼlimdagi ehtiyojlarini qondirish, taʼlim jarayonida talab etiladigan xizmatlaridan teng foydalanish, oʻquvchilarning oʻzlariga boʻlgan ishonch, qatiyatni shakillantirishdan iborat boʻladi.

Keltirilgan ushbu yoʻnalishlar mutlaqo bir-biriga zid boʻlmagan holda maktablar taʼlim tizimining insonparvarlik asoslarining semmetrik va ramziy mamuning turli jihatlari aks ettirilgan. Yangi va zamonaviy maktab meʼmoriy, dizayn tamoyillari yuqoridagi ikkala maktabning dizayn hamda meʼmoriy tendensiyalarining kompozitsion va funksional tahlillaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

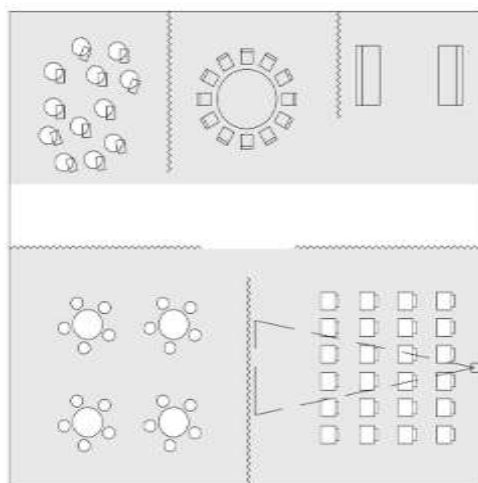
NATIJALAR

Zamonaviy maktab meʼmoriy funksional xususiyatlari quyidagilardan tashkil topishi lozim.

1. **Funksional moslashuvchanlik** – bunda maktabning aloida tarkibiy xonalari (dam olish zonalari, sinf xonalari) funksional maqsadini oʻzgarishi hamda oʻquv oʻquv xonalarining koʻp funksiyali foydalanishini ham oʻz ichiga oladi. Bunday funksional oʻzgaruvchan xonalar oʻqitish usullari va metodlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bunday xonalarni asosan boshlangʻich sinf xonalarda loyihalash samarali hisoblanadi.(1,2-rasm)

1-rasm. Sinf xonasining universal geometrik xususiyatlari

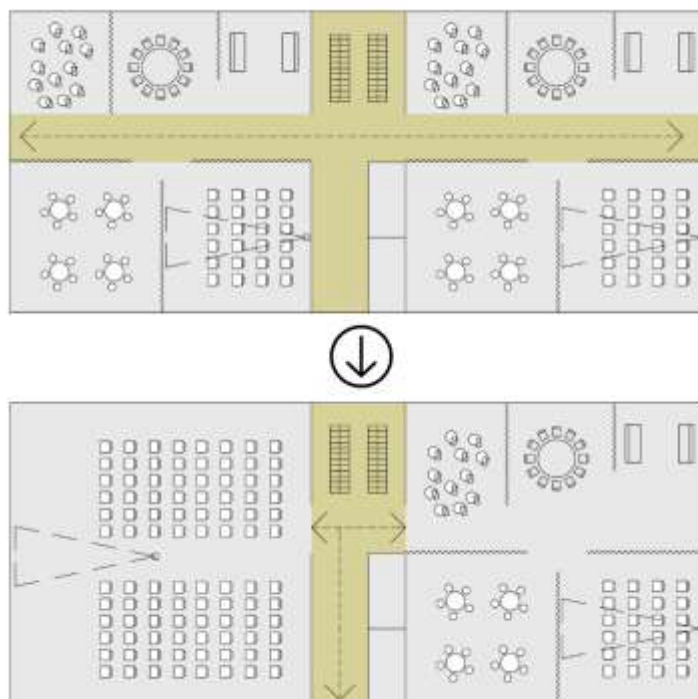
2-rasm. Sinf xonalarinig ko‘p funktsiyali moduli

2. **Funksional sig‘im** –bunda umumiy makondan unumli foydalanish hisoblanib asosiy ko‘rsatgichlardan biridir. Minimal makondan foydlangan holda maksimal funkcionallikni ta‘minlash. Funksional sig‘imda, maktab binosining universal, dam olish zonalari, ko‘p funktsiyali zallar, o‘qituchi va o‘quvchilar birgalikda foydalanadigan xonalarni loyihalashdan iborat.

3. **Ijtimoiy funksiyalarning fazoviy tarkibda ustnligi** - bunda gorizontal zonalashtirish va shunga o‘xshash funksialarga ega bo‘lgan xonlarni guruhlash orqali makonni vertikal birlashtirishni nazarda tutadi

4. **Loyihalash tuzilmasining moslashuvchanligi** – bunda ob‘yekt mavjud bo‘lgan butun davr mobaynida o‘z dolzarbligini saqlab qolishi uchun fazoviy rejalashtirish tuzulmasi bo‘lib, zonalar ichida maydonlarning qayta taqsimlanishi tufayli makonning geometric xususiyatlarini hamda funkcionallikni o‘z ichiga

oladi. (3-rasm). Moslashuvchan loyihalashning ikki jihati mavjud. Birinchisi, o'quv mashg'uloti davomida jihoz va mebdan foydalanish tartibini o'zgartirish, ikkinchisi, fazoning geometric shaklini o'zgartirish orqali funksional tarkibni o'zgartirish.

3-rasm. Sinf xonasi modulining ta'lim maydonida qayta taqsimlanishi

5. Transformatsiya va harakatchanlik - bunda muhitni turli il o'zgaruvchan jihozlar, mebellar orqali ta'lim faoliyatini yashilash, va uning dinamikasini oshirishga izmat qiladi. Sinf xonalaridagi mobil qurilmalar va ekranlarga mos ravishda mebellarni joylashtirish.

6. Ekologik muhit – bunda maktab binosining fazofiy-funksional, tashqi va ichki makoni orasidagi bog'liqlikda tabiiy muhitdan foydalanish, qayta tiklanadigan manbaalardan foydalanish nazarda tutiladi. [5] Ekologik muhitni asrash va tabiatga bo'lgan munosabatni yaxshilash, ekologik madaniyatni oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Biz yashab turgan davrda butun dunyoda ta'limning ahamiyati mamlakatning madaniy va iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish imkonini berada oladigan bilimlarga asoslangan jamiyat yo'lida rivojlanishi uchun shart-sharoilart yaratishni eng muhim omili sifatida qaralmoqda. Ta'limning asosiy bo'g'ini - bu umumiy o'rta ta'lim maktabi hisoblanib, uning yaratilishi nafaqat bolalarning bilim olishiga, balki

shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga ham olib keladi. Shunday ekan ta'limni rivojlantirish birgina o'qituvchilar, ta'limning me'todiga bog'liq bo'libgina qolmasdan ta'lim maskanlari hisoblangan maktablarning me'moriy loyihaviy-funksional xususiyatlariga ham alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Ma'lumki so'nggi yillarda ta'limning barcha sohasida elektron qurilmalar kompyuterlar, monitorlardan keng foydalanilmoqda, ta'lim berishda chet el mamlakatlari me'todlaridan keng foydalanilmoqda. Bunday qurilmalardan foydalanish va ta'limda qo'llanilayotgan me'todlardan kelib chiqqan holda ko'p funksiali sinf xonalari, ochiq yoki yopiq bo'lgan transformer xonalari mavjud, o'quvchilarni tabiat bilan uyg'un hamda bilim olishlari uchun keng fazoviy makonlardan iborat bo'lgan zamonaviy maktablarga ehtiyoj tug'ilmoqda. Bunday maktablarga erishish uchun eski maktablarni rekonstruksiya va modernizatsiya qilish yoki yangi binolar qurish bilan erishish biroz qiyinchilik tug'diradi. Maqolada ta'kidlab o'tilgan zamonaviy, funksional xususiyatlariga ega maktablarni loyihalshni talab etadi.

ADABIYOTLAR

1. URL: <https://president.uz/oz/lists/view/6622>
2. «BUILD SCHOOL» ko'rgazmasi materiallari. – URL: <http://www.buildschool.ru/>
3. Anisimov V.Yu. “Системный подход к проектированию школьных зданий” // Архитектон: известия вузов. – 2012. – № 38. – URL: http://archvuz.ru/2012_2/7
4. Varabash M.V. “Системный подход к процессу формирования архитектурной среды школьных зданий” // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-protsessu-formirovaniya-arhitekturnoy-sredy-shkolnyh-zdaniy>
5. Goloverov V.T., Blinder Yu. V., “Принципы проектирования пространственной структуры школьных зданий” // URL: <https://nsktvs.ru/node/168>

PSIXIK JARAYONLARNING ZAMONAVIY EKSPERIMENTAL TADQIQOTLARI

Zuxurova Shoxida Barotovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti.

***Annotatsiya:** Maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak psixologlar mustaqil ishlash jarayoniga tayyorlashda ularning intellektual qobiliyatlarini qo'llash bilan bog'liq bo'lgan psixik jarayonlarning zamonaviy eksperimental metodlari ba'zi jihatlari mazmun mohiyati yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** eksperiment, globallashuv, innovatsion, metod, oreintatsiya, endogen, model, motiv, kognitiv, intellekt, korrelyatsiya, qobiliyat, neyropsixologiya, patologiya senso-motor analiz, sintez, korteks, dinamika, anomaliya.*

Hozirgi globallashuv davrida fan va texnika jadal suratda rivojlanib bormoqda, bu esa jamiyat hayotining barcha sohalariga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bu o'z navbatida ilm-fanning yanada taraqqiy etishini taqozo etadi. "Globallashuv sharoitida mamlakatning innovatsion rivojlantirish salohiyati raqobatbardoshlikning hal qiluvchi omillaridan biriga aylangan bir paytda aholining yuqori bilim darajasi mamlakatga o'zini jamiyatga daxldor".

Zamonaviy eksperimental tadqiqotlar fazoviy orientatsiya vazifasini bajarishda ongli va ongsiz endogen jarayonlarning rolini o'rganishga qaratilgan. Zamonaviy eksperimental tadqiqotning maqsadi endogen omillarning ta'sirini o'rganishdir- ehtimollik taxminlari va xabardorlik darajasi topshiriq shartlari haqida- fazoviy yo'nalish bo'yicha vizual muammolarni hal qilish yo'naltirilgan. Eksperimental psixologiyaning vazifalari:

1. Psixologiya fanida eksperiment o'tkazishning qonunlari, tartibi va tamoyillari bilan tanishtirishdan iborat.

2. Turli metodikalar yordamida shaxsning psixik jarayonlari, holatlari va psixomotor rivojlanishini o'rganishdir¹⁴.

¹⁴ Z.Nishonova, D. Qarshiyeva. Eksperimental psixologiya. T., «Fan va texnologiya», 2007,92 bet.

Zamonaviy kognitiv psixologiyada bunday vazifalar idrok etish, hushyorlik va qaror qabul qilish jarayonlarini o'rganish uchun qulay modeldir. Bunday muammolarni hal qilish samaradorligi ikkala obyekt omillari bilan belgilanadi, rag'batlantirish xususiyatlari va subyektiv omillar bilan bog'liq, masalan kuzatuvchining individual psixologik xususiyatlari, motivlari, munosabatlari, strategiyalari va uslublari sifatida qaraladi.

Tadqiqot atrof-muhitni, voqelikni bilishning stixiyali shakllaridan farqli ilmiy metodga tayanadi. Uning amalga oshirilishi tadqiqot maqsadi va vositalari (metodologiyasi, nuqtayi nazar, metod va metodikalar)ni anglash va qayd etishni ko'zda tutadi. Shartli tarzda tadqiqotni empirik va nazariy turlarga ajratish mumkin, odatda, ko'pchilik tadqiqotlar nazariy-empirik xarakterda bo'ladi. Har qanday tadqiqot alohida emas, yaxlit, bir butun ilmiy dastur chegaralarida yoki ilmiy yo'nalishni rivojlantirish maqsadlarida amalga oshiriladi. Shaxsning miyaning morfo-funksional holati aniqlashda, buzilishlar malakali va yuqori aqliy funktsiyalar markaziy nerv sistemasining holatining miqdoriy xarakteristikalari aniqlanishda va ular miyaning ma'lum sohalari bilan lokal ravishda korrelyatsiya qilishda neyropsixologik diagnostikaning (neyropsixologik tekshiruv)maxsus texnika va testlar yordamida psixik jarayonlarni o'rganish mumkin. Bundan tashqari, bir yoki bir nechta omillarning bir yoki boshqa buzilishi, aqliy jarayonlarni amalga oshirish darajasi va patologik jarayonning lateralizatsiyasi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan markaziy nerv sistemasining buzilishining yaxlit sindromini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, neyropsixologik diagnostika vaqtida psixik funktsiyaning shikastlangan va buzilmagan qismlari aniqlanadi. Tashxisdan so'ng, patologiya yoki nuqsonlar aniqlanganda, neyropsixologik tuzatish amalga oshiriladi. Hozirgi vaqtda ko'pchilik rus neyropsixologlari insonning yuqori aqliy funktsiyalarining holatini tashxislash uchun A. R. Luriyaning neyropsixologik testlar va stimulyatorlar bazasidan foydalanadilar. A. R. Luriya o'zining "Yuqori kortikal funktsiyalar va ularning mahalliy lezyonlarida buzilishlari" asarida miyaning mahalliy lezyonlarida tadqiqot vazifalarini ta'kidladi. Asosiy vazifa - muayyan funktsiyalardagi

o'zgarishlarning umumiy rasmini tavsiflash natijasida asosiy nuqsonni aniqlash, shuningdek, asosiy nuqsondan ikkilamchi tizimli kasalliklarni chiqarish. Tekshiruv davomida simptomning tuzilishi va asosini aniqlab olish kerak, bu faqat bemorni o'rganishning eksperimental psixologik usullari bilan bo'lishi mumkin. Psixolog boshqa barcha jarayonlardan aqliy jihatdan mavhumlanib, uni qiziqtiradigan faqat muhim jarayonni ajratib ko'rsatadi va uni o'rganish maxsus tashkil etilgan sharoitlarda amalga oshiriladi. Sindromni aniq aniqlash uchun eshitish, vizual, sensomotor analiz va sintez, fikrlash, nutq, xotira va boshqa aqliy funktsiyalarni o'rganishni o'z ichiga olgan keng ko'lamli testlar seriyasiga ega bo'lish kerak¹⁵.

Neyropsixologik diagnostika turlari

Topikal diagnostika - neyropsixologiyada keng qo'llaniladi. Mahalliy diagnostika vaqtida ma'lum bir lokalizatsiyani aniqlash mumkin, ya'ni lezyonning joylashishini va markaziy asab tizimining zararlanish darajasini (miyaning korteks yoki subkortikal tuzilmalari darajasida) aniqlash mumkin. A. R. Luriya topikal diagnostikaga katta hissa qo'shdi. U deyarli 96% hollarda lezyonning to'g'ri joylashishini aniqlay oldi. Hozirgi vaqtda bemorni tekshirishda kasallik tarixida neyroimaging ma'lumotlarini va neyropsixologning xulosasini ko'rsatish odatiy holdir.

Funksional diagnostika - neyropsixologik rehabilitatsiya yoki farmakologik davolash dinamikasida psixik funktsiyalardagi o'zgarishlarni kuzatadi. Funksional diagnostika uchun turli xil ogohlantiruvchi materiallar talab qilinadi, chunki diagnostika jarayonida o'rganish istisno qilinmaydi.

Individual tipologik diagnostika - ushbu diagnostika jarayonida normal sharoitlarda aqliy funktsiyalarni miya tashkil etishdagi individual farqlarga e'tibor beriladi. Ayniqsa, xavf guruhlari (masalan, maktabda o'qishning dastlabki bosqichlarida yozish, o'qish va hisoblashni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladigan chap qo'l bolalar) alohida qiziqish uyg'otadi.

¹⁵ СОВРЕМЕННАЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ Том 2. В. А. Барабанщикова

Rivojlanish anomaliyalarining diagnostikasi - bu rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan bolalarda aqliy funktsiyalarning xususiyatlarini neyropsikologik diagnostika qilishdir. Bunday tashxisni amalga oshirish uchun neyropsixologga bolalarda rivojlanish psixologiyasi, fiziologiyasi va markaziy asab tizimining anatomiyasi bo'yicha maxsus bilim kerak. Maxsus moslashish va diagnostika usullarini tanlash talab etiladi. Ushbu diagnostika protsedurasi ko'pincha o'quv eksperimentini o'z ichiga oladi¹⁶.

Neyropsixologik tekshirish usullari.

Diagnostika paytida (neyropsixologik testlarni o'tkazish, diagnostika monitoringi) buzilishlarning turli belgilari aniqlanishi mumkin. Ular birlamchi, ikkilamchi va uchinchi darajali deb tasniflanadi. Birlamchi alomatlar psixik funktsiyaning aloqasi yo'qolganda paydo bo'ladi, ikkilamchi alomatlar esa bu nuqsonning bir yoki bir nechta aqliy funktsiyalarga ta'sirini aks ettiradi. Uchinchi darajali alomatlar kompensatsiya jarayonlari natijasida miyaning qayta tuzilishida ifodalanadi.

T.V Axutinaning "Bolalarning nutq buzishlarini neyropsixologik diagnostikasi".

Monreal Kognitiv Baholash (MoCA) kognitiv buzilishlar uchun keng qo'llaniladigan skrining baholash metodikasidir, 1996 yilda Kvebekning Monreal shahrida Ziad Nasreddin tomonidan yaratilgan. O'lchov yengil kognitiv buzilish sharoitida tasdiqlangan va keyinchalik shkala boshqa klinik maqsadlarda ishlatilgan. Qisqa-ruhiy holatni aniqlash testi - bu mumkin bo'lgan kognitiv buzilishlarni, xususan, demansni tekshirish uchun ishlatiladigan 30 ta elementdan iborat qisqa so'rovnomma. Kasallikning rivojlanishi paytida yoki terapiya natijasida yuzaga kelgan o'zgarishlarni baholash uchun ham qo'llaniladi.

Shkala 1975-yilda ishlab chiqilgan. Keyingi yillarda unga o'zgartirishlar kiritildi. Test odatda taxminan 10 daqiqa davom etadi va qisqacha insonning arifmetik qobiliyati, xotirasi va makon va vaqtdagi orientatsiyasini baholaydi. Baholash natijalari individual kasalliklarga xos emas.

¹⁶ Методы нейropsychологического обследования детей/ Под общей редакцией Т. В. Ахутиной — 2016

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Z.Nishonova, D. Qarshiyeva. Eksperimental psixologiya. T., «Fan va texnologiya», 2007,92 bet.
2. СОВРЕМЕННАЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ Том 2. В. А. Барабанщикова
3. Балашова Е. Ю., Ковязина М. С. Нейропсихологическая диагностика в вопросах и ответах. — 2012.
4. Методы нейропсихологического обследования детей/ Под общей редакцией Т. В. Ахутиной — 2016.
5. Ахутина Т. В., Пылаева Н. М. Преодоление трудностей учения: нейропсихологический подход //СПб.: Питер. — 2008
6. *Folstein M. F., Folstein S. E., McHugh P. R.* "Mini-mental state". A practical method for grading the cognitive state of patients for the clinician (англ.) // Journal of psychiatric research : journal. — 1975. — Vol. 12, no. 3. — P. 189—198.

MUSIQA TA'LIMINING DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMOLARI. (XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA)

Yuldasheva Xurshida Shuxrat qizi

O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi "Musiqqa pedagogikasi" kafedrası magistratura
bo'limining 1-kurs talabasi

***Kalit so'zlar:** Zamonaviy tizim, ezoterik, stereotip, estetik, modernizatsiya, semantik.*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada musiqqa ta'limi dasturlarida belgilangan faoliyat turlarini qo'llashda ilg'or musiqiy xorijiy tajribalaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqildi.*

***Abstract:** In this article, the issues of using advanced musical foreign experiences in applying the types of activities specified in music education programs were considered.*

***Аннотация:** В данной статье рассмотрены вопросы использования передового музыкального зарубежного опыта при применении видов деятельности, указанных в программах музыкального образования.*

Kirish.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni barcha fanlar qatori musiqiy fanlar o'qitilishiga ham davlat ta'lim standarti talablarini qo'ydi, shu asosda o'quv rejalar ishlab chiqish va o'quv ishlarini tashkil etishni taqazo etadi. Hozirgi davrda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari, yani maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan to oliy o'quv dargohlarida o'qitiladigan musiqiy fanlargacha ushbu talab asosida o'qitilmoqda.

Ta'lim tizimining kontseptual asoslarini yangilash jarayoni jamiyat taraqqiyoti tendentsiyalari bilan belgilanadi. Bugungi kunda tarixiy shakllangan ana shunday

qonuniyat natijasida ham umumiy, ham tarmoq pedagogikasining fundamental yo‘nalishlari faol ravishda o‘zgartirib borilmoqda.

Musiqiy estetik fanlarni o‘qitish metodikasida eng muhim o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Umumta’lim maktablarida musiqa fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish muammosi nihoyatda dolzarbligicha qolmoqda.

Musiqa ta’limining zamonaviy tizimi o‘z tarixining murakkab va mashaqqatli jarayonlardan birini boshidan kechirib, o‘z taraqqiyotida burilish pallasida turibdi. Bu davr musiqa ta’lim sohasida islohotlar, nazariyalar, qarashlarning qarama-qarshiligi, yangi texnologiyalar, shakllar, o‘qitish usullarini izlash bilan xarakterlanadi.

Asosiy qism.

O‘zbekiston musiqa ta’limida xorijiy davlatlar ijobiy tajriba va tendensiyalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish hozirgi kunda dolzarb masalalar qatorida turibdi.

Jumladan qo‘shiqlar mamlakati bo‘lgan Italiyada “yaxshi ovoz tinglash umringizni 10 yilga uzaytiradi” deyishadi. Nafaqat Italiyada, balki Yaponiyada ham opera tomosha qilgan odamlarni quvnoq, jonli ekaniga guvoh bo‘lish mumkin. Oxirgi paytlarda “Musiqa – ruh uchun vitamin” degan iborani tez-tez uchratish mumkin. Shu tariqa musiqa inson qalbiga bevosita ta’sir ko‘rsatish qudratiga ega. Bugungi kunda musiqani davolashda musiqa kuchidan foydalanish (musiqiy terapiya) bo‘yicha tadqiqotlar ham olib borilmoqda.

Bolalarning musiqaga bo‘lgan qiziqishi ularga taqdim etilgan musiqa orqali rivojlanadi, ularning oiladagi muhiti esa shaxsiy iste’dodini rivojlanishiga sabab bo‘ladi. O‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan kuyni tinglash va uni tahlil qilish cholg‘ularda jo‘r bo‘lish orqali dastlabgi psixologik reaksiyalar paydo bo‘ladi.

Musiqiy ta’limida tashkil etiladigan faoliyat turlari sifatida quidagilarni ta’kidlash mumkin: musiqa tinglash, qo‘shiq kuylash, musiqa savodi, musiqa ostida ritmik harakatlar bajarish, bolalar cholg‘u asboblari ijrochilik imitatsiyasini.

Musiqada aks etgan fikr, rang-barang g'oya va obrazlar orqali o'quvchi ma'naviyatini rivojlantirish mumkin. Haqiqiy musiqiy idrok hissiy va mazmunli harakat, voqelikni aks ettirishning maxsus shakli, estetik badiiy hodisa sifatida tavsiflanadi. Musiqiy idrokning ezoterik¹⁷ hususiyatiga egaligiga qaramay, badiiy asarni tinglash jarayonida inson tabiiy ravishda fikrlashning stereotiplardan¹⁸ va ko'plab sub'ektiv omillarning ta'siridan mustaqil hulosalar chiqara boshlaydi. Umumta'lim maktablarda musiqa darsi shuunchaki yuzaki olib borilmasdan o'quvchining musiqa madaniyatiga qiziqishini uyg'otish kerak deb hisoblayman. Musiqa bilan shug'ullangan musiqa cholg'usida asar ijro eta olgan bolalarda ikki tomon yarim miyya sharlari ham yaxshi ishlashi isbotlangan. Bu o'z o'rnida bolalar mustaqil qaror qabul qila olishida va albatta musiqa madaniyati bilan tanishgan bolalarning estetik tarbiyasi rivojlanishida o'z samarasini ko'rsatadi. Buning natijasida bir tomondan, bolalar va o'spirinlarning musiqiy shou-dasturlari va tadbirlarida ishtirok etishga bo'lgan ommaviy istagi hosil bo'ladi. Boshqa tomondan, ularning yuksak badiiy asarga nisbatan insonning ma'naviy dunyo qarashini, hayotiy tajribasini rivojlanishiga, ijtimoiy ong shakli sifatida aks ettiradigan san'at turiga ijobiy munosabati shakllanadi. Bundan tashqari, halqaro tajribalarni o'rganish musiqani o'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari va yoshlar musiqiy submadaniyatining estetik g'oyalariga ta'sirini kuchaytirish kabi o'quv jarayonining millarini yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

“Musiqa madaniyati” faning o'quv dasturda milliy musiqa folklorining xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganish, xalqning an'anaviy musiqa madaniyatiga intonatsion jihatdan yaqin bo'lgan badiiy repertuardan foydalanish kabi talablar belgilangan. Shu bilan birga, jahon badiiy merosi namunalari bilan milliy halq va mumtoz musiqa durdonalari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash zarur. Musiqa madaniyatida qo'llaniladigan faoliyat turlarida ta'lim mazmuni bo'lgan repertuar tanlash jarayonlari ham qayta ko'rib chiqilishi va soddalashtirilishi maqsadga muvofiq. Chunki, ta'lim mazmuni bolalar va o'smirlarning musiqa ta'limini

¹⁷ Ezoterizm bu bilimlar yig'indisi.

¹⁸ Stereotip- ma'lum bir toifadagi odamlarga nisbatan haddan tashqari umumlashtirilgan e'tiqod.

insonparvarlashtirish g'oyasini hayotga tatbiq etish, zamonaviy umumta'lim maktabida musiqa darslarining nufuzi va muammosini hal etishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu g'oyani quyidagi yo'llar bilan amalga oshirish mumkin:

- maktab o'quvchilarini musiqa san'atini o'rganishga undash (elektron darsliklardan foydalanish, mustaqil ishlash, muommoli ta'lim loyiha faoliyati usuli);
- bolalarning estetik ehtiyojlari va musiqiy hohishlarini amalga oshirish;
- musiqa asarga nisbatan obrazli tasavvurni shakllantirish o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning pedagogik hamkorlikdagi musiqning ifoda vositalarini yaratilishining natijaviy mazmunini aks ettiradi;
- o'quv jarayoniga o'qitishning innovatsion usullari va eng yangi texnik o'quv vositalarini joriy etish (kompyuter texnologiyalari asosida darslarni o'tkazish ularning o'quvchilar uchun jozibadorligini ta'minlash katta zaxirasi bo'lib ko'rinadi, bolaning musiqaning badiiy mazmunini shaxsiy tushunishi uchun qulay pedagogik shartsharoit yaratish (o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ijodiy faoliyatining, muhim sharti avtoritar va sub'yektivizm omillar ta'sirini bartaraf etishdir);
- interfaol metodlardan foydalanish.

Rossiyada musiqa ta'limini modernizatsiya qilish kontseptsiyasi ilgari surilgan. Ta'lim sifatining yangi mezonlari mavjud bo'lib, maktab bitiruvchisi mehnat bozoriga muvaffaqiyatli moslashishga yordam beradigan universal bilimlar tizimini yaratish konsepsiyasini ilgari suradi.

Shuningdek, ta'lim oluvchining muammolarni mustaqil hal qilishga ijodiy yondashish imkonini beruvchi yuksak ijodiy fikrlashga ega bo'lishi, atrofdagi voqelikni va axborotni tanqidiy baholay oladigan yetuk shaxs sifatida shakllanishi ko'zda tutilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda badiiy-estetik sikl fanlari, xususan musiqa darslari katta rol o'ynaydi, chunki o'quvchilarning ijodiy rivojlanishi fanning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. "Musiqa pedagogikasi" muhim sohalaridan biridir va uchta o'zaro bog'liq komponentdan tashkil topadi: motivatsion, faoliyatli va mazmunni aks ettiruvchi komponentlar. Musiqa pedagogikasida ijodkorlik bolaning musiqiy madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi va bolaning

musiqani takrorlash, sharhlash va his qilishi esa qobiliyat sifatida belgilanadi. Shuning uchun musiqa darslarida ijodkorlikni rivojlantirish, birinchi navbatda, bolaning musiqiy va ijodiy faoliyatini mativatsion faollashtirish bilan bog'liq. Ma'lumki, musiqiy faoliyatning barcha turlari ijodkorligini shakllantirishga qaratiladi chunki ularning har biri bolaga ijodiy ta'sir ko'rsatadi: "tinglovchi" (musiqani ijodiy idrok etadi, talqin qiladi), "ijrochi" (Musiqani ijro etadi), "bastakor" (haqiqatga munosabatini bildiradigan badiiy tasvirni yaratadi). Shu sababli, musiqa san'ati bola qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlarining mazmunli to'plami nafaqat bolaning hissiy sohasiga, balki uning intellektual, kognitiv va fiziologik rivojlanishiga ham ta'sir qiladi.

Bularning barchasi boshlang'ich maktab o'quvchilari tomonidan, musiqa ta'limida pedagogik texnologiyalarini qo'llash mehanizmlarini ishlab chiqish, bolalar ijodiyotini rivojlantirish va ularning musiqiy ta'lim sifatini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Bolalarni ijodiy musiqiy faoliyatga jalb qilishni tashkil etish, o'qituvchi bilan pedagogik jarayonning an'anaviy va innovatsion shakllari, usullari va vositalaridan foydalangan holda o'yin va muammoli ta'lim strategiyalarini o'z ichiga olishi zarur. Pedagogik jarayonni loyihalashga bunday yondashuv bilan ijodiy faoliyatning o'ziga xos usullari shakllantiriladi, o'quvchilarning san'atda amaliy tajribasi tufayli muvaffaqiyatga erishish imkoniyati yaratiladi. O'quvchini san'atning emotsional-semantik makoniga singdirish usullaridan biri bilimlarni muammoli taqdim qilishdir. Bolani musiqa bilan tanishtirish vositasi sifatida muammoning paydo bo'lishi, bir tomondan, musiqaning intonatsion tabiatini, insonga ta'sirining o'ziga xos mazmunini tushunishga imkon beradi. Boshqa tomondan, muammoli ta'lim musiqa darslariga mazmunan badiiy va shakl jihatdan tarbiyaviy faoliyatga asoslangan yondashuvni ta'minlash shartidir.

Musiqa darslarida muammolilik mohiyati bolalar ijodiyotini rivojlantirishni vositasi musiqa tabiatiga kirib borishi, musiqa nima uchun aynan shu shaklda rivojlanganligini tushunishi imkonini yuzaga keltiradi. Bastakor musiqa yaratar ekan,

hayotni tinglaydi, uni badiiy obrazlarda gavdalantiradi. Ijrochi kompozitor bastalagan asarda hayotni eshitishga, tinglovchi esa kompozitor va bastakor yaratgan asar orqali hayotni o'rganishga harakat qiladi. Bunda kompozitor hayotni musiqada aks ettirar ekan, tasvirlangan hodisaga hamisha hissiy baho berishi bolalarning diqqatini tortadi. Muammoni kiritish zaruratining muhim jihati bu ta'lim oluvchi san'atning paydo bo'lishi sababi va insonga ta'sirini anglashga yo'nalganligidadir. San'at insonga o'ziga xos poetik ong, go'zallikni anglash, qadrlash va uni maxsus "Musiq madaniyati" darslarida hayotiy hodisalarni badiiy obraz orqali umumlashgan shaklda aks ettirishiga e'tibor berish bilan birga, bu hodisalarga odob-axloq, go'zallik nuqtai-nazaridan baho berish ham muhim ahamiyatga ega. Musiqa atrofimizdagi hayotni faqat falsafiy darajada aks ettiradi va shu orqali his-tuyg'ularimiz va fikrlarimizni yuksaltiradi.

Xulosa.

Shunday qilib, musiqani rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlar maktab o'quvchilari uchun badiiy ta'limni tashkil etish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- rivojlanishning san'atga yo'naltirilgan pedagogikasini yaratish;
- rivojlanishda san'atning rag'batlantiruvchi funksiyasini yaratish;
- pedagogik faoliyatni takomillashtirish;
- texnologiyalar musiqiy kichik maktab o'quvchilariga badiiy ta'lim berish;
- ijodkorlikni rivojlantirish va musiqa ta'limi sifatini ta'minlash;
- murojaat orqali badiiylik mexanizmini chuqurlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.Mirziyoyev "Milliy madaniyatni rivojlantirish konsepsiyasi" Toshkent sh. 2018-yil 28-noyabr PQ-4038-son
2. N. Leontieva / L. S. Vygotskiy "Искусство" 1986. - 573 b.
3. A.Melik-Pashaev "Педагогика искусства и творческие способности" 1981. - 96b.

**MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARNI YER VA QUYOSH
PLANETALARI HAQIDAGI TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH
USULLARI**

Shanasirova Zaxro Yuldashovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim fakulteti dotsenti

Mutalova Feruza Baxt qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Maktabgacha ta'lim muassasa tarbiyalanuvchilari borliq va unga tutash hodisalar va tabiatni sevishga qaratilgan holatlarni ko'rish mumkin. Bola tarbiyasida tabiatning o'z o'rnini borligi va undan oqilona foydalanishni tushuntirish zarurligi alohida to'xtalib o'tilgan.

***Kalit so'zlar:** tabiat, inson, rol, Markaziy Osiyo, mutafakkir, muhofaza, fikr, tarix, tanishtirish, metod, fan.*

INTRODUCING NATURE TO PRESCHOOL CHILDREN

ABSTRACT

Preschoolers can see the events that take place and the events that take place in it, and the love of nature. Special emphasis was placed on the role of nature in the upbringing of children and the need to explain its rational use.

***Keywords:** nature, man, role, Central Asia, thinker, conservation, thought, history, introduction, method, science.*

Mustaqillik shrofati bilan yurtimizda ma'nan barkamol jismonan sog'lom intellektual yetuk avlodni tarbiyalashga kata e'tibor berilmoqda. Bunday sharoitda oilada farzand tarbiyalash borasidagi an'analarimiz davr ruxi va ehtiyojlari bilan chambarchas bog'lanib yanada o'z ahamiyatini namoyon etmoqda. Shu sababli oilani mustaxkamlash uning ma'naviy axloqiy tarbiya borasida o'rnini kuchaytirish masalasi davlatimiz siyosatining asosiy bo'g'inini tashkil etmoqda.

KIRISH

Tabiat - bu organik (tirik) va noorganik (notirik) dunyoni o'zida qamrab olgan bir butun olam tabiat – g'oyat xilma-xil shakllari, tarkibiy kislmlari bilan insoniyatni kurshab turgan organik va anorganik olamlar, o'simlik va hayvonot dunyosi. Insoniyat esa undan paydo bo'lib, ajralib chiqqan mavjudotdir. Shu bois uning bir mohiyati tabiiy (biologik), ikkinchi mohiyati ijtimoiydir. Mamlakatni modernizatsiya qilish jarayonlari fuqarolik jamiyatining muhim instetuti bo'lgan oilaning yaxlit tizimi bo'lgan iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy, mafkuraviy asoslariga xam ta'sir qiladi.

MUHOKAMA

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ahamiyati. Tabiatga muhabbat - juda keng qamrovli va murakkab his-tuyg'udir. U yuksak ruhiy va akdiy qatlamlarni o'z ichiga oladigan murakkab bir butunlikni tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muxitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga doir tadqiqot ishlarini olib borgan M. Umarovanning fikricha, bu hissiyotni tarbiyalashni bolalikning erta yoshidan boshlash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Har bir bolada o'zi yashab turgan mahalliy o'lka va O'zbekiston tabiatiga muhabbat bilan qarash, unga ko'ngil qo'yish ishtiyoqi o'sib boradi. Bolalikda tug'ilgan bu tuyg'u maktab yillarida rivojlanib, boyib boradi.

Ana shuning uchun ham P.Yusupova o'zining «Formirovaniye nachal materialisticheskogo miroponimaniya u starshix doshkolnikov v protsesse oznakomleniya ix s rasteniyami v usloviyax Uzbekistana» deb nomlangan tadqiqot ishida metodist olim A.V.Zaporojetsning kuyidagi fikrini o'rinli keltiradi: "...

maktabgacha yosh didaktikasini shunday yo'lga qo'yish kerakki, bolalar tevarakatrofdagi buyumlarning tashqi jihatlari bilangina emas, balki ular orasidagi eng oddiy boglanishlar, kuzatilayotgan hodisalarning eng yaqin sabablari, o'zgarish va rivojlanishlaridagi ayrim xususiyatlar bilan ham tanishsinlar, bunday material saviyaga mos bo'lgina qolmay, maktabgacha yoshdagi bola uchun qiziqarli hamdir". Bola ana shu boglanishlarni anglash orqali tabiat qonunlarini bilib boradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish - bu ularda tabiatga to'g'ri munosabatni tarbiyalash va hissiy tajribaga asoslangan, atrof-muhit haqidagi real bilimlarni anglashning ta'limiy vositasi.

Kuzatishlarning tasdiqlashicha, bolalarning atrof-muhitdagi faoliyati asosan o'z-o'zidan, kutilmagan tarzda kechadi va buni ulardagi tabiatga bo'lgan bunday munosabatning asosiy sababi deb hisoblash to'g'ri bo'ladi Oila, mahalla, bir so'z bilan aytganda, tevarakdagilarning, ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarining pedagogik ta'siri bilan bunday nojoiz faoliyat tuzatib boriladi. Mana shuning uchun ham maktabgacha yoshdayoq bolalarning tabiat haqida ishonarli ma'lumotlarni egallashlari juda muhim.

Bolalar tabiat hodisalarini to'g'ri idrok etishlari uchun ularning tabiatni idrok etish jarayonini yo'naltirish zarur. Bolalarni tabiatga oshno etmasdan va maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya ishlarida undan keng foydalanmasdan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni har tomonlama - aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy jihatdan tarbiyalash vazifasini muvafaqqiyatli hal etib bo'lmaydi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ta'limiy-tarbiyaviy vazifalari.

O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim konsepsiyasiga ko'ra bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida o'zaro bir-biriga bog'liq ta'limiy-tarbiyaviy vazifalar amalga oshiriladi.

Aqliy tarbiyadagi asosiy vazifasi - bolalarda notirik tabiat, o'simliklar, hayvonlar haqida ma'lumot berish, ularning tabiat voqeahodisalarini yetarlicha idrok eta olishlariga imkon berish.

Aqliy tarbiyaning ajralmas qismi - sensor madaniyatdir. U analizatorlarni takomillashtirish, bolalarda keyingi umumlashmalar uchun asos bo'ladigan hissiy tajribani mustahkamlash, tabiatshunoslikka oid. dastlabki tushunchalarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Bolalarning tabiat haqidagi bilimlarni egallashlari ularning bilish qobiliyatlari - sensor apparati, mantiqiy fikrlashi, diqqat, nutq, kuzatuvchanlik, bilishga qiziqishi kabilar bilan mustahkam bog'langan bo'lishi kerak. Fikrlashni rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun bolalarning tabiat narsa-hodisalari bilan tanishtirish, ularni kuzatilayotgan narsa-hodisalarni tushunishga o'rgatish va ular orasidagi aloqa va munosabatlarni anglashlariga olib kelish kerak. Anglash jarayonidagi tabiat hodisalari orasidagi sababiy aloqalar va munosabatlar fikrlashni rivojlantiradi.

Bola o'zini o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarini: havoning issiq-sovuqligini terisi bilan, suyuqliklarning ta'mini tili bilan, havodagi hidni burni bilan, tabiatdagi xilma-xil obyektlarning rangini ko'zi bilan, tovushlarni qulog'i bilan sezib, ya'ni mazkur xossalar bolaning besh turli sezgisiga ta'sir etib, shu a'zolarida joylashgan asab hujayralari orqali bosh miyasiga borib yetib, natijada miyada tabiatning ayrim xossalari to'g'risida bilim paydo bo'ladi, ularning ko'rinishlari, qiyofalari, tasvirlari, manzaralari vujudga keladi.

Bolalarda bilishga qiziqishni tarbiyalash ham muhimdir. Bolalarga hayvonlar va o'simliklarni qanday kuzatishni ko'rsatish, ularning diqqatini ularning tashqi ko'rinishi, harakatiga qaratish orqali tarbiyachi ularda nafaqat tabiat haqida bilimlarni, balki ularga mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi. Faqatgina har doim bolaning yoshini hisobga olish va uning diqqatini mazkur narsa va hodisadagi nimaga qaratishni bilish zarur. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida axloqiy, jismoniy, mehnat va estetik tarbiyani amalga oshirish zarur.

Bolaning axloqiy rivojlanishida unda Ona tabiatga muhabbat va tiriklikka ehtiyotkorona munosabatda bo'lish asosiy o'rin tutadi. Bolalarga bu borada eng yaqin yo'l ular o'sib o'lg'ayotgan joydir. Maktabgacha ta'lim muassasasida hayvonlar va

o'simliklarning mavjud bo'lsa, bolalar ularni kuzatadi va bokadi, tarbiyachiga yordamlashadi. Natijada ularda tabiatga ehtiyotkorona munosabat, mehnatni sevish va mehnat qilishga odatlanish, topshirilgan ishga mas'uliyat o'z-o'zidan shakllanadi.

Bolalarda mehnatsevarlik, tabiatga ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash uchun ularni o'simliklarni sugorish va hayvonlarni ovqatlantirishning oddiy usullarini o'rgatish zarur. Eng muhimi, bolalarning o'zlari bajarayotgan ish jarayoni va natijalaridan zavq olishlariga erishish lozim. Mehnatsevarlik sifatini shakllantirish uchun bolalarni kattalarning tabiatdagi mehnati bilan tanishtirish, ularning faoliyatiga hurmatni tarbiyalash zarur. Bolalarning tabiatda bo'lishi va mehnatidan ularning jismoniy rivojlanishi va salomatliklarini mustahkamlash uchun foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Tabiat bolalarni estetik tarbiyalashning asosiy vositalaridan biridir. Tabiatning go'zalligi hatto eng kichik bolalarni ham o'ziga rom qilmasdan qolmaydi. Ularni tabiatni bilish jarayonida e'tiborlarini o'rmonning shovqinlari, qushlarning sayrashi, barglarning shakli va rangi, gullarning hidlari, hayvonlarning harakatlariga qaratish kerak. Buning muhim jihati bola kelajakda o'z hayotida dunyoning barcha va xilmaxil go'zalliklarini idrok eta olishiga sharoit yaratishdir.

Tabiat bilan tanishtirish jarayonida tarbiyachiga qo'yiladigan talablar.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilaridan bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun tabiat haqidagi turli fan sohalaridagi katta bilim zahiralariga ega bo'lishlari, ularning rivojlanish qonuniyatlarini tushunishlari, aql sohasi (noosfera)ning imkoniyatlarini to'g'ri baholay olishlari, tabiatda yuz beradigan narsa-hodisalar orasidagi aloqadorliklarni izoxlay olishlari talab etiladi. Ayniqsa, o'zi yashab turgan joy tabiati: fasl almashinuvlarini kuzata olishi, tabiat kalendarini tuza olishi, o'simlik va gullarni ko'paytirish ko'nikmasiga o'rganishi muhim.

Bolalarda tabiatga faol va ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash maktabgacha ta'lim muassasasida mavjud bo'lgan hayvon va o'simliklarni oziklantirishga yordam beradi. Tarbiyachidan jonli tabiat burchagini tashkil eta olish, o'simlik va hayvonlar uchun ularning tabiatda yashashlariga yaqin shart-sharoitlar yaratish talab etiladi.

Bundan tashqari u maktabgacha ta'lim muassasasi maydonchasi va tabiat burchagida o'simliklarni sugorish va hayvonlarni boqishning agrotexnik usullarini egallay olishi lozim.

Tarbiyachining namunasi bolalarda mehnat ko'nikmalarini tarbiyalashda hal etuvchi ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda tabiat haqidagi bilimlarni shakllantirish jarayonida tarbiyachining o'zi tabiat go'zalliklarini ko'ra olishi va tabiatda go'zallik yaratish ishtiyoqiga ega bo'lishi katta ahamiyatga ega. Zarur bilim va ko'nikmalarni egallab qolmasdan, tabiat bilan tanishtirish shakl, metod va vositalaridan foydalana olishni ham o'zlashtirishi talab etiladi.

REFERENCES

1. Шерзод Иброим Ўғли Иброимов (2020). ГЕОГРАФИЯ ДАРСЛАРИДА ТАЛАБАЛАР БИЛИМИНИ НАЗОРAT ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, (4), 412-417.
2. Фуркат Туракулович Ражабов, & Азиза Абдуллаевана Олимова (2020). ТАЪЛИМ МУАММОЛАРИ ЕЧИМИДА ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРНИНГ АҲАМИЯТИ (ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИ МИСОЛИДА). *Academic research in educational sciences*, (3), 697-702.
3. Шерзод Иброим Ўғли Иброимов, & Гулчехра Курдашевна Юсупова (2021). БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ (ТАБИАТШУНОСЛИК ФАНИ МИСОЛИДА). *Academic research in educational sciences*, 2 (Special Issue 1), 370-378.
4. Oybek Uralovich Abdimurotov (2021). —YEVROSIYO MATERIGIINI O'QITISHDA —KEYS STADI|| METODIDAN FOYDALANISH USULLARI. *Academic research in educational sciences*, 2 (1), 377-382. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00048

5. Шерзод Иброим Ўғли Иброимов, & Актути Араповна Туйчибекова (2021). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИ ФАОЛИЯТИДА МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИ ВА ПСИХОЛОГИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ (ТАБИИЙ ФАНЛАР МИСОЛИДА). *Academic research in educational sciences*, 2 (Special Issue 1), 456-471.

6. Sherzod Ibroim Oglu Ibroimov, & Haytgul Omonboevna Begalievna (2021). БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА —ТАБИАТШУНОСЛИК ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 2 (Special Issue 1), 438-445.

7. Ражабов, Ф. Т., & Абдимуротов, О. У. (2020). ТАБИИЙ ГЕОГРАФИЯ КУРСЛАРИДА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ УСЛУБИЁТИ. *Academic research in educational sciences*, (4), 663-671

ABDULLA QAHHOR “DAHSHAT” HIKOYASINING PRESUPPOZITIV TAHLILI

Zaylobiddinova Mohtoba Sherzod qizi

O‘zMU O‘zbek filologiyasi, I bosqich magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolamizda pragmalingvistika sohasining muhim tushunchalaridan biri bo‘lgan presuppozitsiya hodisasi haqida so‘z yuritildi. Presuppozitsiya hodisasi haqida nazariy ma‘lumotlar keltirildi hamda Abdulla Qahhor hikoyalarda presuppozitsiya hodisasining qo‘llanilishi ko‘rib chiqildi.*

***Kalit so‘zlar:** pragmalingvistika, presuppozitsiya, leksik presuppozitsiya, faktiv presuppozitsiya, kontrfaktiv presuppozitsiya, mantiqiy presuppozitsiya, strukturaviy presuppozitsiya, semantik prezumpsiya, pragmatik prezumpsiya.*

Pragmalingvistik tahlilning asosiy tushunchalaridan biri presuppozitsiyadir. Tilshunoslikka kirib kelgan presuppozitsiya termini presuppozitsiya termini ham pragmalingvistikaning tahlil tayanch tushunchalaridan hisoblanadi. Presuppozitsiya tushunchasi, dastlab, falsafada yuzaga kelgan bo‘lib, G. Frege uni olmiy amaliyotga kiritgan, keyinchalik presuppozitsiya lingvistikaga kirib keldi va Ch.Filmor, A.Svika, G.Gabriel, J. Lakoff, N.Xomskiy va boshqa bir qator olimlar tomonidan o‘rganildi va o‘rganilmoqda¹.

Presuppozitsiya hodisasini tadqiq etishdan oldin, presuppozitsiya atamasining lug‘aviy ma‘nosini ko‘rib chiqamiz. Presuppozitsiya termini lotincha sub – osti, tagi va ponere – joylashtirmoq, joylashmoq kabi ma‘nolarni bildiradi². Presuppozitsiya atamasiga juda ko‘p olimlar tomonidan turlicha ta‘rif berilgan. Jumladan, bu atama G.Frege tarifida “gapda ifodalangan hukmning tabiiy asosi” deya ifodalansa,

¹ Mahmudov N. Presuppozitsiya va gap. O‘TA.1986.N:6. – B.28.

² Rahimov U. O‘zbek tilida yuklamalar presuppozitsiyasi.nomzodlik diss. – Samarqand, 1994, - B.2.

I.D.Arutyunova uni “bilishning umumiy xazinasini” deb izohlaydi, G.V. Naducheva esa “ oldindan bilishning jami” kabi ta’riflar bilan keltiradi.

O‘zbek tilshunosligida A. Nurmonov, N.Mahmudov, M.Hakimov, Z.Burhonov, U.Rahimov kabi olimlar presuppozitsiya bo‘yicha bir qancha ishlar qilishgan. Presuppozitsiyada barcha uchun tushunarli bo‘lgan propositsiya haqida gap ketadi. Ya’ni propositsiya jummalarning ma’nosi barchaga tushunarli bo‘lishi mumkin, ammo, presuppozitsiya hammaga aniq bo‘lavermaydi. Jumladan, “...nutqiy kommunikatsiyaning to‘g‘ri va real amalga oshishi uchun kommunikantlar nutq momentiga qadar muayyan faktlar bilan tanish bo‘lishi, umumiy vaziyat bilan bog‘liq muayyan bilim – xabardorlikka ega bo‘lishlari lozim. Ana shu faktlar, bilimlar tilshunoslikda presuppozitsiya nomi bilan umumlashtiriladi¹.

Tilshunos olim A. Nurmonov ushbu pragmatik terminni “...presuppozitsiya logik va semantik tushunchalar bo‘lib, logika va sintaktikaning o‘rganish obyekti, ...sintaktik konstruksiyalarda propositsiyalarning biri shu presuppozitsiya orqali anglashiladi “² deya ta’riflaydi. Shuningdek, tilshunosning fikricha, “...sodda gap tarkibidagi ayrim so‘zlar va grammatik shakllar ham alohida presuppozitsiya ifodalab, shu sodda gapni semantik murakkablashtirilishi mumkin³.

Olimlar tomonidan presuppozitsiya turlicha tasniflanadi. Jumladan, E.V.Paduchevaning tadqiqotlarida ikkiga bo‘lingan: 1) semantik prezumpsiya; 2) pragmatik prezumpsiya.

V.G.Gak tasniflarida presuppozitsiyaning uch turini ko‘rishimiz mumkin: 1) keng presuppozitsiya; 2) tor presuppozitsiya; 3) lingvistik presuppozitsiya. Keng presuppozitsiya – borliqdagi narsa va hodisalar haqidagi umumiy bilim bo‘lsa, tor presuppozitsiyada ma’lum bir vaziyatda sodir bo‘layotgan nutqiy hodisa mavzusi nazarda tutiladi. Keng presuppozitsiyada nutq vaziyati umumiy bilim asosida olinadi,

¹ Mahmudov N. Presuppozitsiya va gap. O‘TA. – T., 1986. N;6 - B. 28.

² Nurmonov A. Ko‘makchili konstruksiyalar presuppozitsiyasi.// O‘zbek tili va adabiyoti. – T.,1986. N:6. B.42.

³ Ernazarova M.S. Grammatik ma’no lisoniy va pragmatik omillar yaxlitligida. Filol.fanlari dokt.(DSc) dissertatsiyasi avtoref. – Samarqand, 2018.

tor presuppozitsiyada esa nutq mavzusi torayadi. Lingvistik presuppozitsiya esa kognitiv bilimni ma'lum til qoidalari asosida ifodalanishi, til haqidagi bilimdir.

N.A.Toropova tasnifida presuppozitsiya zidlanuvchi a'zolar presuppozitsiyasi va kuzatilgan presuppozitsiya kabi ikki guruhga ajratilgan. Presuppozitsiyaning bir qancha tasnifini G.Yul ishlarida ham ko'rishimiz mumkin: 1)ekzistensial presuppozitsiya; 2) faktiv presuppozitsiya; 3)nofaktiv presuppozitsiya; 4) leksik presuppozitsiya; 5)strukturaviy presuppozitsiya; 6) kontrfaktiv presuppozitsiya¹. E.Kinen presuppozitsiyani ikki turga: amaliy presuppozitsiya va mantiqiy presuppozitsiyaga ajratadi². Unga ko'ra, amaliy presuppozitsiyada so'zlovchining egallagan bilimi nazarda tutilsa, mantiqiy presuppozitsiyada propozitsiyalar o'rtasidagi mazmuniy bog'liqlik nazarda tutiladi.

O'zbek tilida presuppozitsiyani ifodalovchi grammatik vositalarni M. Xujamqulova quyidagicha ifodalagan:

- a) Leksik vositalarning fakultativ ma'no komponentlari;
- b) *Hatto, faqat, yolg'iz, -gina, ham, tag'in, yana* yuklamalari;
- c) *Bo'lsa, esa* bog'lovchi vositalari;
- d) *Tashqari, boshqa, o'zga, bilan birga, o'rniga* ko'makchilar

Pragmatikaning asosiy vazifalaridan biri, tilshunoslikning yangi sohasi sifatida nutq subyektining ichki maqsadi bilan bog'liq yashirin propozitsiyalar va ulardagi presuppozitsiyalar (voqelikning bayon qilinishi va uning yashirin, ichki imkoniyatlarini) tadqiq etadi. Masalan, *Unsin yana o'tin qidirirdi, lekin har safar o'tin qalaganida alanganing gurkirashi, chirsillashi mudrab yotgan arvohlarni uyg'otib yuborishidan qo'rqqandek, uning ustiga o'zini tashlaguday bo'lar edi.* (A. Qahhor "Dahshat") Bunda yashirin presuppozitsiya mavjud (*Unsin oldinroq ham o'tin qidirayotgan edi*). Propozitsion nutqda yashirin, ichki maqsadni ochib berishga yordam beradi. Presuppozitsiya til birligining nutqiy vaziyat hamda nutq egalarining til ko'nikmalari bilan bog'liq tarzda yuzaga chiquvchi pragmatik xususiyat bo'lib,

¹ Yule U. pragmatics. – Oxford: OxfordUniv. Press, 1996. P.30.

² Keenan E. Two kinds of presupposition in natural language. – In: Studies in linguistic semantics, ed. By Ch. Fillmore and D.Langendoen. N.Y, 1971. – P. 45-52.

mohiyatan gap qurilishi asosida yotuvchi yashirin hukmning tashqi ishoraga asoslangan ko‘rishi hisoblanadi. Demak, lingvistik presuppozitsiyani gapda lisoniy vositalar ishorasi asosida yashirin ifodalanuvchi axborot tarzida baholanishi asosli¹.

Gaplarni pragmatik tahlil qilishda gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari ham muhim ahamiyatga egadir. Jumladan, darak gaplarni pragmatik tahlil qilishda presuppozitsiya tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Xabar mazmunidagi birgina propozitsiyadan iborat bo‘lgan sintaktik qolip nutqda jonlanganda adresat va adresantga ma’lum bo‘lgan bir nechta informatsiyani anglatishi mumkin.

Presuppozitsiyalar vositasidagina ayni gap tiplarining semantikasi va kommunikativ qimmatini konkret va haqqoniy baholash mumkin². Presuppozitiv jihatdan, ayniqsa, darak gaplar va ritorik so‘roq gaplarning presuppozitsiyasi mazmun jihatdan bir-biriga yaqin bo‘ladi.

Har bir propozitsiyada birdan ortiq prezuppozitsiya mavjud bo‘ladi va bu presuppozitsiyani yuzaga chiqarishda grammatik vositalar yordam beradi. Masalan, *Endi Unsinni tilab olish uchun biron so‘z aytishga hech kim, hatto go‘ristondan uning o‘ligi kelishiga ko‘zi yetib, ichida faryod chekayotgan Nodirmohbegim ham jur‘at qilolmay qoldi.* (A.Qahhor “Dahshat”). Uning propozitsiyasi: Nodirmohbegimdan boshqalar ham bor, ular ham faryod chekayotgan edi. Ham yuklamasi orqali qo‘shimcha mazmun anglashilmoqda.

Presuppozitsiya gap tashqi strukturasi moddiy ko‘rinishni to‘liq namoyon qilmaydi. Ammo uning tashqi signallari – ishora vositalari, tabiiyki, sintaktik strukturadan o‘rin oladi³. Matndagi propozitsiyani mantiqiy tahlil qilish asosida presuppozitsiyani aniqlab olish mumkin bo‘ladi.

Darak mazmunini ifodalayotgan soda gap Grammatik jihatdan tahlil qilinganda, bitta xabar, ma’lumot beradi (har bir soda gapda bitta ma’lumot anglashiladi.) Masalan, *Nihoyat qumg‘on qaynadi.* (A.Qahhor “Dahshat”) Ushbu

¹ Burxonov Z. O‘zbek tilida ko‘makchilar va ularga vazifadosh kelishiklar pragmatikasi. Filologiya fanlari nomzodlik dissertatsiyasiga avtoreferati. – Toshkent, 2008.

² Mahmudov N. Presuppozitsiya va gap. O‘zbek tili va adabiyoti. – T, 1986. N:6. – B. 28-42.

³ Burxonov Z. B. O‘zbek tilida ko‘makchilar va ularga vazifadosh kelishiklar pragmatikasi. Filol.fanlari d-ri. Avtoref. – T, 2008.

misolni presuppozitiv tahlil qilaylik. Presuppozitiv tahlilida ushbu darak gap zamirida bir qancha botiniy ma'no ifodalanadi: 1. Qumg'onni qaynashi ancha qiyin bo'ldi. 2. Qumg'on qaynashi uchun ancha vaqt ketdi.

Presuppozitsiyani aniqlashda, shuningdek, uning strukturasi ham muhimdir. Kommunikativ birliklarning bu jihatlarini aniqlashda lingvistik vositalarning bir qancha turlari, jumladan, lingvistik vositalar va sintaktik vositalar doirasida amalga oshirildi.

Xulosa qilib aytganda, presuppozitsiyaning tasnifi va u haqidagi nazariy qarashlar turli olimlar tomonidan turlicha tadqiq etilgan bo'lsa-da, deyarli barchasi presuppozitsiyada lisoniy birliklarning ahamiyatini alohida qayd etib o'tgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xujamqulova M.B. Sodda gapda kommunikatsiya va pragmatika munosabati. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya. Toshkent – 2022
2. Mahmudov N. Presuppozitsiya va gap. O'TA.1986.N:6. – B.28.
3. Rahimov U. O'zbek tilida yuklamalar presuppozitsiyasi.nomzodlik diss. – Samarqand, 1994, - B.2.
4. Nurmonov A.Ko'makchili konstruksiyalar presuppozitsiyasi.// O'zbektili va adabiyoti. – T.,1986. N:6. B.42.
5. Ernazarova M.S. Grammatik ma'no lisoniy va pragmatik omillar yaxlitligida. Filol.fanlari dokt.(DsC) dissertatsiyasi avtoref. – Samarqand, 2018.
6. Burxanov Z. B. O'zbek tilida ko'makchilar va ularga vazifadosh kelishiklar pragmatikasi. Filol.fanlari d-ri. Avtoref. – T, 2008.
7. Abdulla Qahhor "Dahshat" hikoyasi. Internet tarmog'idan www.ziyouz.com

BUDJET MA'LUMOTLARINING OCHIQLIGI VA DAVLAT SEKTORIDA BUDJET IJROSIGA OID HISOBDO RLKNI TA'MINLASH MASALALARI

Abdurayimov Vohidjon Qahramon o'g'li

Toshkent moliya instituti magistranti

vohidjon_tfi@mail.ru

Phd. Achilov Uyg'unjon Ulug'bekovich

Toshkent moliya instituti

uygunachilov@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada budjet mablag'lari ijrosi yuzasidan ma'lumotlarning ochiqligi, davlat sektorida budjet ijrosiga oid hisobdorlikni takomillashtirish, budjet mablag'laridan oqilona foydalanish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bayoni keltirilgan. Mamlakatimizda davlat moliya tizimini boshqarishni takomillashtirish, tahlil va monitoring qilish istiqbollari va samaradorligini oshirish masalalari bo'yicha ilmiy va amaliy taklif hamda tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Davlat budjeti, budjet ijrosi, budjet tizimi, nazorat va monitoring, davlat moliyasi.*

ISSUES OF TRANSPARENCY OF BUDGET INFORMATION AND ACCOUNTABILITY OF BUDGET EXECUTION IN THE PUBLIC SECTOR

***Abstract.** This article describes the research conducted on the transparency of information on the execution of budget funds, the improvement of accountability for the execution of the budget in the public sector, and the rational use of budget funds. Scientific and practical proposals and recommendations are made on the issues of improving the management of the state financial system, the prospects and efficiency of analysis and monitoring in our country.*

***Key words:** State budget, budget execution, budget system, control and monitoring, state finance.*

KIRISH

Mamlakatimizda barcha sohalarda bo'lgani kabi budjet mablag'laridan samarali foydalanish, budjet ma'lumotlarining jamoatchilik uchun ochiqligini ta'minlash borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida budjet ma'lumotlarining ochiqligini ta'minlash hamda davlat sektorida budjet ijrosiga oid hisobdorlikni ta'minlash maqsadida me'yoriy-huquqiy asoslar ishlab chiqilgan.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 avgustdagi "Budjet ma'lumotlarining ochiqligini va budjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3917-son qaroriga muvofiq quyidagilar amaliyotga joriy etildi:

Budjet mablag'larining bir qismini jamoatchilik fikri asosida shakllantirilgan tadbirlarga yo'naltirishni nazarda tutadigan "Tashabbusli budjetlashtirish" tizimi amaliyotga tatbiq etildi;

2020 yildan boshlab Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari axborotlari batafsil bayon etilgan, qonun bilan tasdiqlash amaliyoti joriy etildi;

Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari, soliq va budjet siyosatining asosiy yo'nalishlari loyihalari, shuningdek, Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga taqdim etilishidan oldin majburiy jamoatchilik muhokamasiga qo'yish amaliyoti tatbiq etildi;

Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari loyihalari hamda ularning ijrosi to'g'risidagi hisobotlar bilan birga O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladigan «Fuqarolar uchun budjet» axborot nashri jamoatchilik muhokamasi uchun e'lon qilish joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 17 iyundagi "Davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati ochiqligini ta'minlash, shuningdek, jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6247-son Farmoni qabul qilingan. Mazkur farmonga muvofiq

barcha davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, shu jumladan Hisob palatasi, Markaziy bank, sud va prokuratura organlari hamda ularning tarkibiy va hududiy bo‘linmalari, shuningdek, ustav fondida (ustav kapitalida) davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo‘lgan xo‘jalik jamiyatlari hamda davlat unitar korxonalarini tomonidan ochiq ma‘lumotlarni ommaga chop etish belgilangan.

Bunda, Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan Davlat budjetidan sarflanayotgan budjet mablag‘lari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar jumladan, daromad va xarajatlarning tarkibiy qisimlarini ochiq holda (choraklik va yillik) www.imv.uz, ochiq ma‘lumotlar portali (opendata.gov.uz) va ochiq budjet portali (openbudget.uz) hamda rasmiy ijtimoiy sahifalarida joylashtirilib kelinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 iyundagi “Davlat organlari va tashkilotlari faoliyatining ochiqlik darajasini oshirish va baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 154-son farmoni qabul qilingan.

Mazkur farmonga muvofiq davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, shuningdek, ustav fondida (ustav kapitalida) davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo‘lgan xo‘jalik jamiyatlari hamda davlat unitar korxonalarida ochiqlik bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligi va natijadorligini baholashga qaratilgan Ochiqlik indeksi joriy etildi.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda Davlat budjeti mablag‘larini kassa ijrosini amalga oshirish, budjet tashkiloti shartnomalari va naqd pullarni boshqarish kabi faoliyat turlari aynan g‘aznachilik tomonidan bajarilib kelinayotganini inobatga olsak, O‘zbekiston Respublikasida g‘aznachilik faoliyatini yanada takomillashtirish jarayonida nazoratning ustunliklari va xalqaro tajribalarining ijobiy jihatlaridan samarali foydalanishga e‘tibor qaratish, g‘aznachilik operatsiyalarini nazorat qilishni takomillashtirish, tahlil va monitoring qilish tartibini yanada takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishlarini izlab topish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Davlat budjetidan ajratiladigan mablag‘lar ijtimoiy yo‘nalish bilan bir qatorda, kelajak iqtisodiyoti uchun moliyalashtirishning asosiy manbai bo‘lib, iqtisodiyotning

uni yangi bosqichga qayta qurishda istiqbolli sohalarni rivojlantirishni moliyalashtirishda muhim o‘rin tutadi.

Moliya tizimi budjetlarining daromadlarini to‘liq shakllanish darajasi mamlakatning rivojlanishiga bog‘liq bo‘lib, bunda fuqarolarning farovonligi, inflyatsiya darajasini ijobiy pasayish tendensiyalari bilan iqtisodiy o‘sish, valyuta kursi va foiz stavkasining pasayishi nazarda tutiladi.

Bu esa o‘z navbatida, rivojlangan mamlakatlarning budjet tizimida davlat budjetni shakllantirish, budjetlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayonlarini o‘rganish va respublikada ilg‘or xorij tajribasi qo‘llash masalalarini ko‘rib chiqish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilganlar o‘z navbatida, mazkur maqola mavzusining dolzarbligini ko‘rsatib beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mavzuga doir adabiyotlarni tahlil qilish mabainida bir nechta yetakchi iqtisodchi olimlar va mutuxassislar izlanishlar olib borganligiga guvoh bo‘lamiz. Budjet mablag‘lari samaradorlikka va natijaga yo‘naltirilganligini oshirishda o‘rta muddatli budjetni rejalashtirish doimiy takomillashtirib borilishi natijasida o‘rta muddatda mavjud bo‘lgan bo‘sh moliyaviy resurslarni aniqlash imkoniyatlari kengayib boradi.

Budjetdan mablag‘ oluvchilar kesimida budjetni taqsimlash va ularning budjet vakolatlarini kengaytirish mexanizmining joriy etilishi bilan budjet tashkilotlari va budjetdan mablag‘ oluvchilarning o‘z maqsadlarini belgilash va muvofiq ravishda aniq tadbirlarini rejalashtirish imkoniyatlari ham kengayib boradi.

Asosiy e‘tibor budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratiladi. Shundan kelib chiqqan holda, ajratilgan budjet mablag‘laridan foydalanishning samaradorligi va natijadorligini baholash ko‘rsatkichlarini kengaytirish bo‘yicha tegishli choralar ko‘rish zarur.

Ayni paytda “Dasturiy budjetlashtirish”ni joriy etish uchun zarur bo‘lgan mexanizmlar aniqlashtiriladi, mazkur tizimning afzallik va kamchiliklari o‘rganilib, joriy va yangi tadbirlarni moliyalashtirish xarajatlarini aniqlash uslublari ishlab

chiqiladi. Jumladan, amaldagi budjet tasnifiga o'zgartirish kiritilib, davlat xarajatlarini dasturlar bo'yicha tasniflash joriy etish ko'zda tutilmoqda.

Strauch R.Xallenberg M.J.Fon Xagenlar Yevropa mamlakatlarida budjet prognozini shakllantirish qabul qilingan dasturlarni barqaror realizatsiyasi va dasturlar o'rtasidagi konvergentlik, ya'ni o'zaro uyg'unlikni ta'minlashning omili ekanligini tadqiq qilishgan.¹

Iqtisodchilar J.Blondal, D.Bergall, I.Xavkesvord va R.Dayton-Smitlar Avstraliyada iqtisodiyotdagi barqaror makromoliyaviy ko'rsatkichlar ta'minlanishi sharoitida o'rta muddatli budjetlashtirish imkoniyatlari va uni pozitiv jihatlarini tadqiq qilishgan.²

Iqtisodchi olim J.Lyuingman yuqoridan quyiga qarab yo'naltirilgan budjetlashtirish prizmasi sharoitida budjet menejmentining samaradorligini ortish imkoniyatlarini tadqiq qilgan.³

Iqtisodchi K.Rogof siyosiy biznes sikllarining turli fazalari kesimida o'rta muddatli budjetlashtirishning samaradorlik mezonlarini taklif qilgan.⁴

Mamlakatimizda budjet mablag'lari ijrosi samaradorligini oshirish boshqarishni nazorat qilishning mamlakatimizdagi amaliyotini va huquqiy asoslarini hamda xorij tajribalarini o'rganish asosida budjet mablag'larining o'zboshimchalik bilan sarflanishiga yo'l qo'yimaslik, mavjud shartnomaviy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish yo'llarini izlash, bu borada amalga oshirilayotgan ishlarni samaradorligini takomillashtirishdan iborat.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Davlat budjeti mablag'lari ijrosi samaradorligi uning moddiy negizini milliy iqtisodiyot va jamiyatning sotsial platformasidagi davlatning pozitsiyasi tashkil qiladi.

¹ Strauch R., Xallenberg M., J.Fon Xagenlar Yevropa mamlakatlarida budjet prognozini shakllantirish yuzasidan monografiyasi

² J.Blondal, D.Bergall, I.Xavkesvord va R.Dayton-Smitlar Avstraliyada iqtisodiyotdagi barqaror makromoliyaviy ko'rsatkichlar ta'minlanishi maqolasida

³ J. Lyuingman yuqoridan quyiga qarab yo'naltirilgan budjetlashtirish prizmasi sharoitida budjet menejmentining samaradorligini ortish imkoniyatlari

⁴ K.Rogov siyosiy biznes sikllarining turli fazalari kesimida o'rta muddatli budjetlashtirishning samaradorlik mezonlari maqolasida

Budjet mablag‘lari ijrosi muhim jihatlardan biri siyosiy qarorlar qabul qilishning bosh omilidir, chunki u risklarni kamaytirishni ta‘minlaydi va oldini olish choralarini ko‘rish imkoniyatini berishi hisoblanadi. Budjet mablag‘lari ijrosi o‘rta muddatli rejalashtirishda davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirish va sarflanishi uchun siyosiy jihatdan hisobdorlikni ta‘minlanishi nazarda tutiladi. Buning sababi milliy daromadning taqsimlanishida davlat budjetida to‘lanadigan moliyaviy resurslar davlatning ixtiyoridagi moliyaviy resurslar hisoblanib, ularni shakllantirish va foydalanish bo‘yicha qarorlar qabul qilish Parlamentning vakolatiga kiradi. Har qanday rejalashtirish kabi davlat budjeti mablag‘lari ijrosi o‘rta muddatli rejalashtirish ham davlat moliyaviy resurslaridan foydalanishda maksimal samaradorlikni ta‘minlashi zarurligini nazarda tutadi. Zero, rejalashtirish boshqaruvning muhim funksional elementi sifatida uning samaradorligini fundamental asosini tashkil qiladi. Zero, iqtisodichilar ta‘kidlaganlaridek, “Reja hech narsa emas, rejalashtirish hamma narsani tashkil qiladi” – deb aytilgan tom ma‘nodagi qoidaga asoslangan holda, budjetni o‘rta muddatli rejalashtirish o‘zining maksimal samaradorlikka erishish imkoniyatlari orqali xususiy jozibadorligini namoyon qiladi.

Ma‘lumki, davlat budjeti daromadlarining yetarli darajada bo‘lishi mamlakatda ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarni belgilangan miqdorda va muddatlarda moliyaviy taminlash imkoniyatini beradi. Shuning uchun bugungi kunda budjet daromadlarini samarali shakllantirish va ularning hajmini oshirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Zero bu boradagi ishlarni amalga oshirish natijasida jamiyatning barcha qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash va strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun imkon bermoqda.

Bugungi kunda Mamlakatimizda davlat budjeti daromadlarining asosini soliqlar tashkil qiladi. Soliqlarni undirish jarayonida bevosita respublika budjetiga tushadigan hamda mahalliy budjetlarga undiriladigan soliqlarni ko‘rishimiz mumkin. Respublika budjetiga undiriladigan umumdavlat soliqlarining bir qismi hududlar imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mahalliy budjetlar ixtiyorida qoldiriladi.

Ma'lumki, o'rta muddatli fiskal siyosat sharoitida budget daromadlarini prognozlashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlanish nisbatlari kesimida soliq bazasining shakllanishi va soliq siyosatining strategik yo'nalishlarining pirovard maqsadlari kabi bir qator omillar ta'sirida shakllantiriladi. Xususan, iqtisodiyotdagi soliq yukining o'rta muddatli istiqbollari bunda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Mamlakatimizda qonun ustuvorligini ta'minlash, ochiqlik tamoyillarining ta'sirchan shakllarini joriy etish, davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan samarali jamoatchilik nazoratini o'rnatish bo'yicha boshlangan ishlar tobora qat'iy va izchil amalga oshirish borasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- Fiskal strategiya bilan birga birinchi darajali budget mablag'larini taqsimlovchilarning qabul qilingan Hukumat qarorlari va Davlat dasturlariga asosan kelgusi o'rta muddatli davrda amalga oshirilishi lozim bo'lgan yoki tugash muddati kelgan tadbirlar va ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'lar to'g'risidagi dastlabki so'rovlari asosida birinchi darajali budget mablag'larini taqsimlovchilarga budgetdan ajratiladigan chegaralangan miqdorlarini hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi budgeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budgetlariga ajratiladigan budgetlararo transfertlarning dastlabki miqdorlarini Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqish hamda Vazirlar Mahkamasiga tasdiqlash uchun kiritish;

- birinchi darajali budget mablag'larini taqsimlovchilar, davlat maqsadli jamg'armalarini taqsimlovchi organlar hamda hududiy budget mablag'larini taqsimlovchilar tomonidan o'rta muddatli davr uchun budget so'rovlari tarmoq va hududiy rivojlantirish dasturlari, shuningdek, amaldagi qonun hujjatlariga asosan Davlat budgeti mablag'lari hisobidan amalga oshirilishi nazarda tutilgan Davlat dasturlari va boshqa tadbirlarga talab etiladigan xarajatlarning asoslangan hisob-kitoblariga muvofiq, tasdiqlangan chegaralangan miqdorlar doirasida shakllantirish va tegishli moliya organiga taqdim etish;

- Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan kelgusi yil uchun Davlat budjetining loyahasini shakllantirish jarayonida budjet so'rovlarida nazarda tutilgan maqsadlar uchun Davlat budjetidan tegishli mablag'lar ajratilishining iqtisodiy asoslanganligini o'rganish hamda samaradorligini baholash.

-budjet mablag'larini taqsimlovchilar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining budjet sohasidagi vakolatlarini va hisobdorligini oshirish hamda ularning mas'uliyatini kuchaytirish;

-budjet ma'lumotlarining ochiqligi, to'liqligi va xalqaro standartlarga mosligini ta'minlash;

- soliq-budjet siyosatiga strategik yondashuvni tatbiq etish maqsadida o'rta muddatli budjet asoslarini ishlab chiqish hamda yillik budjetni shakllantirishning yangi "natijaga yo'naltirilgan budjet" tizimini joriy etish ta'minlaydi.

Mamlakatimizda budjet ma'lumotlarining ochiqligi va davlat sektorida budjet ijrosiga oid hisobdorlikni ta'minlash maqsadida davlat budjeti mablag'larining sarflanshi to'g'risidagi ma'lumotlarning ochiqligini va shaffofligini, axborot olish erkinligini ta'minlash orqali fuqarolarimizni va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan jamoatchilik nazoratini takomillashtirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Albassam, B. A. (2020). A model for assessing the efficiency of government expenditure. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1823065.

2. Ivanovich, K. K. Public Debt And Its Place In The Macroeconomic Policy Of The Republic Of Uzbekistan. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 15, 157.

3. Khasiani, K., Koshima, Y., Mfombouot, A., & Singh, A. (2020). Budget execution controls to mitigate corruption risk in pandemic spending. *Fiscal Affairs*, 1-9

4. Van den Berg, H., Velayudhan, R., & Yadav, R. S. (2021). Management of insecticides for use in disease vector control: Lessons from six countries in Asia and the Middle East. *PLoS neglected tropical diseases*, 15(4), e0009358.

5. Акперов И.Г, Коноплева И.А, Головач С.П Казначейская система исполнения бюджета в Российской федерации М.: “Финансы и статистика” 2002 г.
6. Вахобов.А.В, Маликов Т.С. Молия –Т.: “Ношир” 2011 й.
7. Г.А.Қосимова Ғазначилик фаолиятини ташкил этиш. Ўқув қўлланма. Тошкент «IQTISOD-MOLIYA» 2005 й.
8. Ибрагимов А.К , Сугирбаев Б.Б. Бюджет назорати ва аудити Т.: “infocom.uz” 2010 й.
9. Қосимова Г.А Давлат бюджети ижросининг Давлат молиявий назорати тизими Т.:”Иқтисод ва молия” 2008 й.
10. Қосимова Г.А Давлат молиявий назорати фаолиятини ташкил қилиш Т.:”иқтисод ва молия” 2005 й.
11. Мищенко, Я. В., & Перепечкина, Е. Г. (2021). Роль общественного контроля в повышении эффективности деятельности органов исполнительной власти. In *Современные тенденции в государственном управлении* (pp. 125-129).
12. Сикорская, Л. В. (2021). Пути повышения эффективности осуществления внутреннего финансового аудита. *Экономическая безопасность*, 4(4), 1223-1236.
13. Содержащий общее положение по учету государственных финансовых операций. Декрет № 62-1587 от 29 декабря 1962 г. Глава II. Государственный Казначей. Статья 11
14. Срожиддинова З.Х Ўзбекистон Республикаси Бюджет тизими Т.: ООО “NORI” 2011 й.
15. Тереза Тер-Минасян, Педро П. Паренте, Педро Мартинес-Мендес. Создание казначейства в странах с переходной экономикой. МВФ. 1995 г.

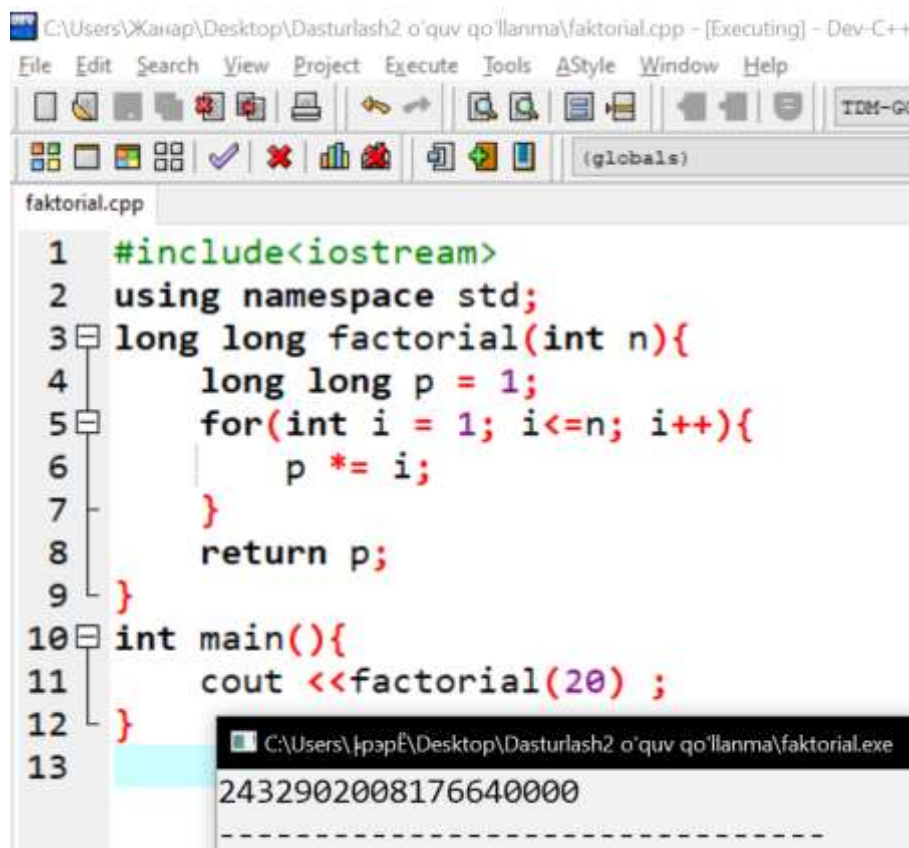
DASTURLASHDA JUDA HAM KATTA SONLAR BILAN ISHLASH

Yusupova Janar,² Anvarova Dilrabo,³ Omonov Sardorbek,⁴ Raximov Komron

¹ Muhammada al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali o'qituvchisi

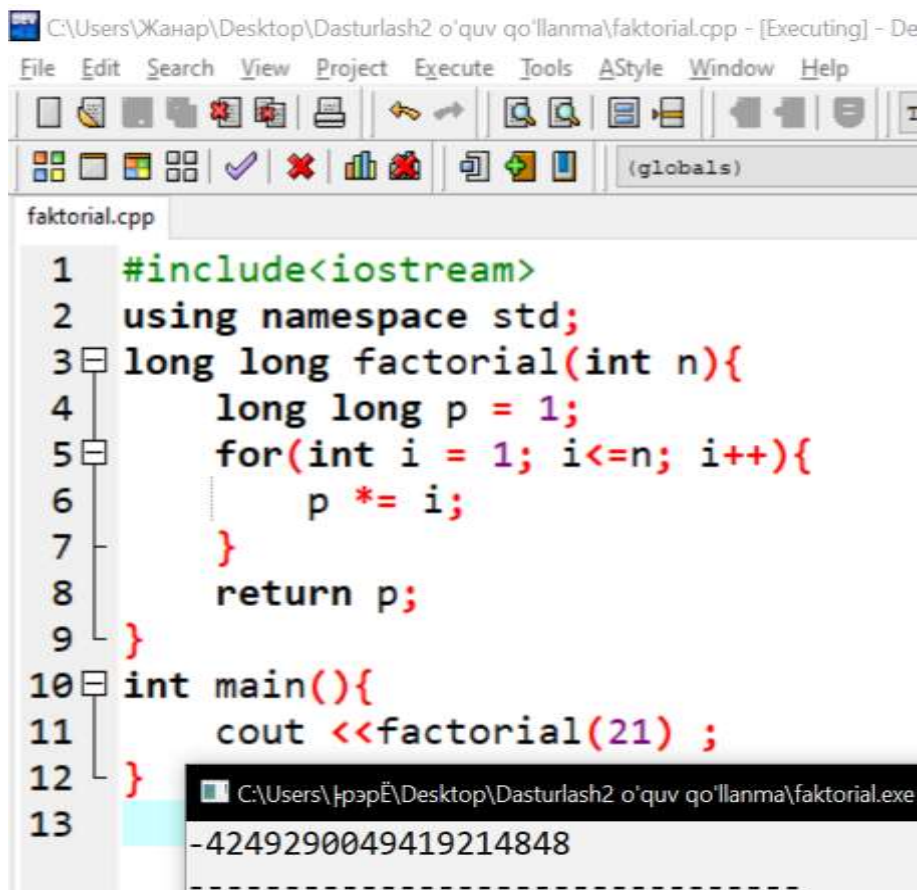
^{2,3,4} Muhammada al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali talabasi

C va C++ dasturlash tillari ikkita asosiy butun son turiga ega: *int* va *long*, odatda mos ravishda 32 va 64 bayt hajmga ega. Ya'ni, *int* turi -2147483648 dan 2147483647 gacha, *long long* turi esa -9223372036854775808 dan 9223372036854775807 gacha bo'lgan sonlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ko'p xonali sonlarni talab qilmaydigan kundalik hisoblar uchun bu turlar yetarli bo'ladi. *long long* turidan foydalanib, yigirma sonining faktorialini ($20! = 2432902008176640000$) hisoblash oson (1-rasm), lekin yigirma bir sonining faktoriali ($21! = 1090942171709440000$) endi unga mos kelmaydi. Bunda berilgan son turning chegaraviy qiymatidan oshib ketadi va dastur noto'g'ri natija qaytaradi (2-rasm).


```
C:\Users\Xavap\Desktop\Dasturlash2 o'quv qo'llanma\faktorial.cpp - [Executing] - Dev-C++
File Edit Search View Project Execute Tools Style Window Help
(fglobals)
faktorial.cpp
1 #include<iostream>
2 using namespace std;
3 long long factorial(int n){
4     long long p = 1;
5     for(int i = 1; i<=n; i++){
6         p *= i;
7     }
8     return p;
9 }
10 int main(){
11     cout <<factorial(20) ;
12 }
13
C:\Users\p3p\Desktop\Dasturlash2 o'quv qo'llanma\faktorial.exe
2432902008176640000
-----
```

1-rasm. Sonning faktorialini hisoblash dasturi


```
1 #include<iostream>
2 using namespace std;
3 long long factorial(int n){
4     long long p = 1;
5     for(int i = 1; i<=n; i++){
6         p *= i;
7     }
8     return p;
9 }
10 int main(){
11     cout <<factorial(21) ;
12 }
13
```

C:\Users\pəpƏ\Desktop\Dasturlash2 o'quv qo'llanma\faktorial.exe
-4249290049419214848

2-rasm. Hisoblash natijasi berilgan turning chegaraviy qiymatidan oshib ketishi

Agar ma'lumotlar turi chegarasidan oshib ketadigan qiymatlarni olish kerak bo'lsa, unda nima qilish kerak? Bunday holatlarda qurilmada emas, balki dasturda amalga oshiriladigan katta sonlar arifmetikasi yordamga keladi. Bu arifmetikada sonlar boshqa shaklda, masalan, raqamlar massivi yoki satrda saqlanadi va sonlar ustida amallar raqamlarning o'ziga qo'llaniladigan algoritmlar yordamida amalga oshiriladi[1].

Katta sonlar arifmetikasi bizga ixtiyoriy ravishda katta sonlarni hisoblash imkonini beradi (raqamlarni satrda (std::string) saqlashda 9223372036854775807 xonali sonlar bilan ishlashimiz mumkin). Biroq, juda muhim kamchilik mavjud: an'anaviy ma'lumotlar turlari bilan solishtirganda, bu usul juda ko'p vaqt talab qiladi, chunki barcha operatsiyalar barcha raqamlar uchun dasturiy ravishda amalga oshiriladi.

Katta sonlar bilan ishlaganda, yondashuvni boshqacha amalga oshirish mumkin, masalan oqimdan kiruvchi raqamlarni massiv elementlari deb qarab uni ustida mustaqil arifmetik amallarni bajarish mumkin[2].

Har bir arifmetik amalni oldindan C++ dasturlash tilida amalga oshirish dastur fragmentini yozib, alohida ko‘rib chiqish mumkin. Avvalo, cheksiz katta sonni faqat dinamik massiv sifatida ifodalash mumkinligini tushunish kerak. Lekin raqamlari dinamik massiv sifatida taqdim etilsa ham, ba’zi cheklovlar bo‘ladi. Masalan, bunday sonning (massivning) uzunligi kompyuter xotirasi miqdori bilan chegaralangan bo‘ladi. Shuni ham tushunish kerakki, qo‘shish va ayirish amallaridan foydalanishda natija operandlarga qaraganda kompyuter xotirasida ko‘proq joy egallaydi.

Ko‘p sonli hisoblashlar standart ma’lumot turlarining cheklanishidan tashqariga chiqish, cheksiz katta sonlar bilan ishlash, hajmi faqat mashinaning hisoblash kuchi bilan cheklanadi. Bunga qanday erishish mumkin? Eng yaxshi yo‘li massivdan foydalanish va standart tipga mansub bo‘lgan sonlarni izchil massiv uchun maxsus tarzda aylantirish. Misol uchun, 123456789123456789 sonini qanday saqlash mumkin, u int tipiga mos kelmaydi. Uni joylash uchun, int tipidagi massiv olish mumkin, $arr[0] = 123456$, $arr[1] = 789123$, $arr[2] = 456789$, bunday yozishni maxsus usullari deb atash mumkin. Shuningdek, to‘g‘ri kiritilsa, qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish amallarini yozish mumkin.

Katta sonlar arifmetikasini amalga oshirish algoritmlash nuqtai nazaridan ham, dasturlash amaliyoti nuqtai nazaridan ham juda qiziqarli mashg‘ulot hisoblanadi.

Katta sonlar arifmetikasi - bu standart ma’lumotlar turlaridan ancha katta bo‘lgan sonlar bilan ishlash imkonini beruvchi dasturiy vositalar (ma’lumotlar tuzilmalari va algoritmlar) to‘plami. Bunda asosiy g‘oya shundan iboratki, son uning raqamlari qatori sifatida saqlanadi. Bunday arifmetikada sonlar ustida amallar qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish, bo‘lish amallari “maktab” algoritmlari yordamida bajariladi. Biroq, ular uchun tez ko‘paytirish algoritmlari hisoblangan *Fast Fourier Transform* va *Karatsuba* algoritmlari ham qo‘llaniladi[3].

ADABIYOTLAR

1. Turaboyevich A. O. et al. DASTURLASHNI O 'RGANUVCHILAR UCHUN YARATILGAN "ONLINE HAKAM" TIZIMLARI TAHLILI //Komputer texnologiyalari. – 2022. – T. 1. – №. 10.
2. Yusupova J., Choponov O., Allayarov S. PARALLEL DATA TESTING ON" ONLINE HAKAM" SYSTEMS FOR PROGRAMMING STUDENTS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. A6. – C. 331-334.
3. Allamov O. et al. Analysis of Parallel Computing Methods and Algorithms //2023 IEEE XVI International Scientific and Technical Conference Actual Problems of Electronic Instrument Engineering (APEIE). – IEEE, 2023. – C. 1710-1713.

DASTURLASHNI O'RGANUVCHILAR UCHUN YARATILGAN "ONLINE HAKAM" TIZIMLARI TAHLILI

Yusupova Janar,² Anvarova Dilrabo,³ Omonov Sardorbek,⁴ Raximov Komron

¹ Muhammada al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali o'qituvchisi

^{2,3,4} Muhammada al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali talabasi

Hozirgi kunda AT sohasi bilan tanilgan kompaniyalar tomonidan dasturlash bo'yicha ko'plab sovrinli musobaqalar tashkil qilinmoqda. Jumladan ACM ICPC, Google codejam, Facebook hacker cup, Yandex Algorithm musobaqalari. Bu musobaqalarni o'tirishdan maqsad kuchli dasturchilarni saralab olish va ularni ish o'rni bilan ta'minlashdan iborat. Bu musobaqalar aqliy sport("mind sport") turi bo'lib, bunda berilgan algoritmik masalalarni C, C++, Java, Python, Kotlin va boshqa dasturlash tillarida tez va xatosiz dasturini tuzishi lozim bo'ladi. Musobaqada yaxshi natija ko'rsatgan qatnashuvchilar sovrinlar bilan taqdirlanadi. Odatda bu musobaqalarda barcha davlatlardan qatnashishadi va ularning soni 100000 gacha bo'lishi mumkin. Shuning uchun bu musobaqalarni 2 yoki 3 bosqichda o'tkazishadi. Dastlab saralash bosqichlari va oxirida final bosqichi bo'ladi. Odatda bu musobaqalarda 10 tadan 15 tagacha masalalar qo'yiladi va shu masalalar soniga qarab 4 yoki 5 soat vaqt ajratiladi. Musobaqa ACM qoidasi bo'yicha baholanadi. Bu qoidaga ko'ra ko'p masala yechgan ishtirokchi baholash tizimida yuqorida joylashadi, agar yechgan masalalari soni teng bo'lib qolsa unda jarima vaqti bo'yicha baholanadi. Jarima vaqti yechgan masalalarning yechgandagi vaqtlari yig'indisiga teng bo'ladi va har bir noto'g'ri yechim uchun qo'shimcha 20 daqiqa qo'shiladi. Misol uchun uchta masala berilgan bo'lsin siz birinchi masalani 1 ta xato urinish bilan 15-

minutda, ikkinchi masalani 2 ta xato urinish bilan 26-minutda va 3-masalani xatosiz 40-minutda yechsangiz unda sizning jarima vaqtingiz

$$141 = 3 \cdot 20 + 15 + 26 + 40$$

ga teng bo'ladi. Musobaqada ko'proq mantiqqa va algoritmgga ta'luqli bo'lgan mavzulashtirilgan masalalar qo'yiladi. Misol uchun sonlar nazariyasi, kombinatorika, graflar nazariyasi, saralash algoritmlari, dinamik dasturlash, o'yinlar nazariyasi, geometrik masalalar, qidiruv algoritmlari, satrli algoritmik masalalar va boshqa turdagi algoritmik mavzularga ta'luqli bo'lgan masalalarni olishimiz mumkin. Bunday musobaqalarda yaxshi natijalarga erishish uchun o'z aqliy salohiyatimizni kuchaytirishimizga to'g'ri keladi. Bu algoritmlar haqida kitoblar va manbalar yetarlicha, lekin bu algoritmlarni o'zini faqat nazariy o'rganib chiqishning o'zi algoritmlarni to'la tushinib yetishga yordam bermasligi mumkin. Shuning uchun algoritmik bilimlarni yanada chuqurroq o'rganish va tushunish uchun bu algoritmlarga ta'luqli masalalarni yechish samarali usullardan biri hisoblanadi[1].

Onlayn tekshiruv tizimi – bu o'zida ko'plab algoritmik masalalar to'plamiga ega bo'lgan va shu masalalar yechimlarini to'g'rilikka tekshiradigan tizim hisoblanadi. Bu tizimda mashg'ulot musobaqalari tez – tez o'tkazilib turiladi[2]. Bu mashg'ulot musobaqalari asosiy musobaqaga tayyorgarlik vazifasini o'tab beradi. Mashg'ulot musobaqasi asosiy vaqti tugagach bu masalalarni yana yechish imkoniyati mavjud. Undan tashqari bu tizimda masalalar muhokamasi joylashgan bo'lib, unda masalalarni qay usulda yechish mumkinligi to'g'risida ma'lumot olish imkoniyati mavjud. Hozirgi kunda ko'plab onlayn tekshiruv tizimlari mavjud bo'lib bu onlayn tekshiruv tizimlari bir birlaridan foydalanuvchilar soni bo'yicha va ko'p funkcionalligi bo'yicha farqlanadi. Bularga misol qilib quyidagilarini olish mumkin(1-jadval).

1-jadval

Nomi	Tarif	Veb ilovasi
<u>HackerRank</u>	HackerRank o'zida ilmiy kompyuter sohasiga tegishli bo'lgan turli hil dasturiy masalalarni jamlagan. Bundan tashqari HackerRank ko'pchilik kuchli dasturichilarni startup dasturiy ta'minot loyihasi bilan bog'lab beradi.	hackerrank.com
<u>Codeforces</u>	Saratov davlat Universiteti talabalari tomonidan yaratilgan va foydalanuvchilar soni bo'yicha yuqori o'rinlarda turadigan onlayn tekshiruv tizimi hisoblanadi. Bu tizimda quyidagi funksiyalar mavjud: masala yechimini to'g'rilikga tekshirish, virtual mashg'ulot o'tkazish, jamoaviy musobaqalarida qatnashish va boshqa funksiyalar.	codeforces.com
<u>HackerEarth</u>	Hindistonning Bangalor shahrida tashkil topgan tizim bo'lib, bu platforma asosan dasturchilarni ish bilan ta'minlashga yordam beradigan tizim hisoblanadi.	www.hackerearth.com
<u>CodeChef</u>	Bunda uzoq muddatli va qisqa muddatli musobaqalar o'tkazilib, yuqori kuchli uchlikka pul mukofoti beriladi. Bu asosan universitetlarga tekin mashg'ulot vazifasini o'tab beradi.	www.codechef.com
<u>CodinGame</u>	Bunda onlayn mashg'ulotlar o'tkaziladigan bo'lib asosan turli xil o'yinlarga nisbatan algoritim yoziladi.	www.codingame.com
<u>Topcoder</u>	Amerika tomonidan tashkil topgan onlayn tizim bo'lib unda yaxshi natija ko'rsatgan dasturchilarga AT sohasi bo'yicha shug'ullanadigan firmalar tomonidan ishga qabul qilish takliflari beriladi.	www.topcoder.com
<u>Project Euler</u>	Bunda asosan matematik masalalarni dasturlash tilida yechish imkoniyati mavjud.	projecteuler.net
<u>UVa Online Judge</u>	Ispaniyadagi Valladolid universiteti tomonidan tashkil topilgan va o'zida 5000 masalalar to'plamiga ega bo'lgan onlayn tekshiruv tizimi.	uva.onlinejudge.org
<u>AtCoder</u>	Yaponiyadagi eng kuchli dasturchilar uchun yaratilgan onlayn tekshiruv tizimi.	atcoder.jp
<u>CS Academy</u>	Yangi yaratilgan onlayn tekshiruv tizimi bo'lib bunda algoritm masalalarini yechish va ishga kirish uchun suhbatga tayyorlanish vazifasini o'tab beradi.	csacademy.com
<u>Algo Ubtuit</u>	O'zbekistondagi TATU Urganch filiali tomonidan yaratilgan onlayn tekshiruv tizimi.	algo.ubtuit.uz

Codeforces - dasturiy tanlovlar o'tkazadigan onlayn tekshiruv tizimi. Uni ITMO universitetining Mixail Mirzayanov boshchiligidagi dasturchilar guruhi yaratgan. Codeforces 2010 - yilda yaratilgan bo'lib hozirda eng yaxshi onlayn tekshiruv tizimi deb aytish mumkin. Hozirda codeforces onlayn tekshiruv tizimida ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilar soni 600 mingdan ziyod.

Algo-Ubtuit - Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filialida professor-o'qituvchi va talabalari tomonidan ishlab chiqilgan va hozirgi kunda tajriba-sinovdan o'tkazilayotgan "Onlayn tekshiruv tizimi"(www.algo.ubtuit.uz). Bu tizim hozirda talabalarga algoritmlashni o'rgatishda yuqori samara bermoqda. Hozirda bu onlayn tekshiruv tizimida ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilar soni 8000 dan ziyod[3].

Tizimning dastlabki sahifasi "Bosh sahifa", "Masalalar", "Contest", "Urinishlar", "Natijalar" bo'limlaridan iborat bo'lib, ular quyidagicha vazifalarni amalga oshirishga mo'ljallangan: "Bosh sahifa" bo'limida talabalar uchun dasturlash bo'yicha yangiliklar, e'lonlar beriladi. Shuningdek, bu bo'limda o'tkazilgan nazorat(musobaqa shaklida) natijalari, talabalarning dasturlash masalalarini yechishi bo'yicha monitoring natijalari, har bir o'tkazilgan musobaqadan keyin muallif yechimlari berib boriladi. "Masalalar" bo'limida talabalarga oraliq va yakuniy nazoratga mustaqil tayyorlanishlari uchun o'tilgan mavzular bo'yicha har bir fan kesimida masalalar to'plami beriladi, shuningdek olimpiadaga tayyorlanuvchi talabalar uchun ham maxsus masalalar to'plami ham ishlab chiqilgan. "Contest" tizimda o'tkazilgan va o'tkazilishi rejalashtirilgan musobaqalar haqida ma'lumot olish mumkin. Ushbu musobaqalar ma'lum vaqt oralig'ida va belgilangan sanada onlayn tarzda o'tkaziladi, musobaqa o'tkaziladigan sanalar tizim yangiliklar bo'limida e'lon qilib boriladi. "Urinishlar" bo'limida joriy holat, ya'ni joriy vaqtda masalalarni yechayotgan talabalar va ularni masalani to'g'ri yoki noto'g'ri yechayotganligi, urinishlari soni ko'rsatiladi. "Natijalar" bo'limida talabaning masalalarni yechish soni bo'yicha olgan o'rni belgilanadi. Bu bo'limda talabalarni familiya, ismi bo'yicha qidiruv tizimi ham mavjud. Agar siz biror guruhni

tanlasangiz, faqat shu guruh talabalarining reytingi chiqadi. “Algoritmlar” bu bo‘limda dasturchilar uchun zarur bo‘lgan algoritmlar beriladi. Ushbu bo‘limda istalgan turdagi murakkab algoritmlarni ham izohlar va sodda misollar orqali oson tushunib olishlari mumkin bo‘ladi.

ADABIYOTLAR

1. Turaboyevich A. O. et al. DASTURLASHNI O‘RGANUVCHILAR UCHUN YARATILGAN “ONLINE HAKAM” TIZIMLARI TAHLILI //Komputer texnologiyalari. – 2022. – T. 1. – №. 10.
2. Yusupova J., Choponov O., Allayarov S. PARALLEL DATA TESTING ON" ONLINE HAKAM" SYSTEMS FOR PROGRAMMING STUDENTS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. A6. – C. 331-334.
3. Allamov O. et al. Analysis of Parallel Computing Methods and Algorithms //2023 IEEE XVI International Scientific and Technical Conference Actual Problems of Electronic Instrument Engineering (APEIE). – IEEE, 2023. – C. 1710-1713.

ACUTE AND CHRONIC RHINOSINUSITIS

Prof. **Khushvakova Nilufar Jurakulovna**

Head of the Department of Otorhinolaryngology No.1 of the Samarkand State
Medical University

E-mail: nilumedlor@mail.ru

Turaev Sherali Jurabek ugli

5th year student of the pediatrics faculty of the Samarkand State Medical University

E-mail: sheralitorayev5@gmail.com

Sanginov Mirmuhammad Xolboyevich

2nd year clinical ordinator of the Department of Otorhinolaryngology No.1 of the
Samarkand State Medical University

E-mail: mirmuhammadsanginov58@gmail.com

Abstract: *Acute sinusitis (ARS) and chronic rhinosinusitis (CRS) is a common condition worldwide. CRS is due to the infection and inflammation of paranasal sinuses. Frequent clinical manifestations of ARS include persistent symptoms with nasal discharge or cough or both, presentation with fever accompanies purulent nasal discharge, and worsening symptoms. Complications of CRS have five stages, preseptal cellulitis, orbital cellulitis, subperiosteal abscess, orbital abscess and cavernous sinus septic thrombosis. Most acute sinusitis generally of viral origin, e.g. rhinoviruses, corona viruses, and influenza viruses. Bacterial pathogen include Streptococcus pneumonia, Haemophilus influenza and Moraxella catarrhalis. Bacteria found in biofilms have their antibiotic resistant increased up to 1000 times when compared to bacteria free living of same species.*

Key words: *Chronic Rhinosinusitis, Pathophysiology and Treatment.*

Sinusitis, also known as rhinosinusitis, is inflammation of the paranasal sinuses. It can be due to infection, allergy, or autoimmune problems. Most cases are due to a viral infection and resolve over a course of 10 days. It is a common condition, with over 24 million cases in the United States [1]. Evidence of maxillary sinusitis has been found in human archeological specimens discovered in Africa, North America, and Europe [2]. Hippocrates recognized the association between high arched palate, nasal obstruction, headache, and discharging ears-probably what today would be called rhinosinusitis associated with otitis media. The first accurate description of the paranasal sinuses was by Vesalius in the 16th century, and the first documented cases of documented cases of supportive sinusitis were by Antonio Molinetti in Venice in 1697[3]. Classification of sinusitis or rhinosinusitis include a) acute rhinosinusitis- a new infection that may last up to four weeks and can be divided symptomatically into severe and non-severe; b) recurrent acute rhinosinusitis four or more separate episodes of acute sinusitis that occur within one year; c) sub-acute rhinosinusitis- an infection that lasts between four and 12 weeks, and represents a transition between acute and chronic infection) chronic rhinosinusitis - when the signs and symptoms last more than 12 weeks; and e) acute exacerbation of chronic rhinosinusitis exacerbate, but return to base line treatment. All these types of sinusitis have similar symptoms, and are thus difficult to distinguish. Acute sinusitis is very common. Roughly ninety percent of adults have had sinusitis at some point in their life [4,5].

Diagnosis of acute bacterial or viral sinusitis by imaging, X rays, computed tomography (CT) or magnetic resonance imaging (MRI) is generally not recommended unless complications develop, for chronic sinusitis nasal endoscopy, and clinical symptoms are also used to make positive diagnosis [6,7], A tissue sample for histology and cultures also be collected [8].

Cultures obtained via endoscopy or by sinus aspiration, bacterial pathogens isolated in order of frequency include *Streptococcus pneumoniae*, *Haemophilus influenzae*, Anaerobes, *Streptococcal spp*, *Moraxilla catarrhalis*, *Staphylococcus aureus*, methicillin resistant *Staphylococcus aureus* (MRSA) and others [9]. There is

limited evidence to support short treatment with oral corticosteroids for chronic rhinosinusitis with nasal polyps [11]. Surgery should only be considered for those people who do not benefit with medication [11]. The paper reviews the current literature, pathophysiology and treatment of acute and chronic rhinosinusitis.

Pathogenesis of rhinosinusitis involves three key elements: narrow sinus ostia, dysfunction of the ciliary apparatus, and viscous sinus secretions. The narrow caliber of the sinus ostia sets the stage for obstruction to occur. Factors that predispose the ostia to obstruction include those that result in mucosal swelling and those that cause direct mechanical obstruction. Of these multiple causes viral upper respiratory infection (URI) and allergic inflammation are the most frequent and most important. During episodes of acute rhinitis, a completely patent ostia is present only 20% of time [12]. When obstruction of sinus ostium occurs, there is transient increase in pressure within the sinus cavity. As oxygen is depleted in this close space, the pressure in the sinus becomes negative relative to atmospheric pressure. This negative pressure may allow the introduction of nasal bacteria into sinuses during sniffing or nose blowing [13]. When obstruction of the sinus ostium occurs, secretion of mucus by mucosa continues, resulting in accumulation of fluid in the sinus. A study of adult volunteers investigated the role of nose blowing in introducing nasal fluid, and possibly microbes with the fluid, into the sinus cavities.

Acute sinusitis Bacterial and viral sinusitis are difficult to distinguish. However, if symptoms last less than 10 days, it is considered viral sinusitis. When symptoms last more than 10 days, it is considered bacterial sinusitis [6]. Imaging by either, CT or MRI is generally not recommended unless complications develop. Pain caused by sinusitis is sometimes confused for pain by pulpitis (toothache) of maxillary teeth, and vice versa. Classically, the increased pain when tilting the head forwards separates sinusitis from pulpitis [6].

For sinusitis lasting more than 12 weeks a CT scan is recommended [6]. Nasal endoscopy, and clinical symptoms are also used to make a positive diagnosis [7]. A tissue sample for histology and cultures can also be collected and tested. Allergic

fungal sinusitis (AFS) is often seen in people with asthma and nasal polyps. In rare cases, sinusoscopy may be made. Nasal endoscopy involves inserting a flexible fiberoptic tube with a light and camera at its tip into the nose to examine the nasal passages and sinuses. This is generally a completely painless (although uncomfortable) procedure which takes between five to ten minutes to complete [8]. A meta-analysis of studies comparing plain radiographs with sinus puncture and culture demonstrated a sensitivity of 90% and specificity of 61% for plain radiograph. In summary, the diagnosis of acute sinusitis should be made on clinical grounds in most patients. CT of sinuses is useful for evaluation of patients with infraorbital or intracranial complications of sinusitis and for the evaluation of patients in whom sinus surgery is being considered [32]. Magnetic resonance imaging may have a role in the diagnosis of fungal rhinitis and is useful in diagnosis of intracranial complications of sinusitis [15].

Decongestant nasal sprays containing for example oxymetazolin may provide relief, but these medications should not be used for more than the recommended period. Longer use may cause rebound sinusitis.

In conclusion, Acute and chronic rhinosinusitis have similar symptoms, although acute sinusitis is more common. Studies to correlate signs and symptoms with radiographic or culture results, have methodologic issues.

REFERENCES:

1. Anon JB "Upper respiratory infections" Am J Med.2010;123(4 Suppl).
2. Roberts CA.A bioarcheological study of maxillary sinusitis. Am J Phys Anthropol. 2007;133:792-807.
3. Kelly Headache and sinus disease. An historical survey. OtolaryngolOtol. 1946;61:542-57.
4. Christine Radojicic."Sinusitis".Disease Management Project.Cleveland Clinic.2012.
5. Pearlman AN,Cloney DB."Review of current guidelines related to the diagnosis and treatment of rhinosinusitis:Curr Opin Otolaryn Otol & Head NeckSurg. 2008; 16(3):226-30.

6. Rosenfield RM, Andes D, Bhattacharyya N, et al. "Clinical practice guideline: adult sinusitis" *Otolaryngol Head Neck Surg*. 2007; 137(3Suppl):SI-31.
7. Leung RS, Katial R. "The diagnosis and management of acute and chronic sinusitis". *Primary Care*. 2007; 35(1):11-24.
8. Harrison's Manual of Medicine 16/e
9. Talbot GH, Kennedy DW, Scheld WM, et al. Rigid nasal endoscopy versus sinus puncture aspiration for microbiologic documentation of acute bacterial maxillary sinusitis. *Clin Infect Dis*. 2001; 33:1668-75.
10. Consumer Reports; American Academy of Allergy, Asthma, and Immunology. "Treating sinusitis: Don't rush to antibiotics." (<http://consumerhealthchoices.org/wp-content/uploads/2012/04>).
11. Fokkens W, Lund V, Mullol J. "European Position Paper on Rhinosinusitis and Nasal Polyps." *Rhino Suppl*. 2007; 16 (20):1-136).
12. Drettner B. Pathophysiology of paranasal sinuses with clinical implications. *Clin Otolaryngol Allied Sci*. 1980; 5:277-284.
13. Aust R, Falck B, Svanholm H. Studies of the gas exchange and pressure in the maxillary sinuses in normal and infected humans. *Rhinology*. 1979; 17:245-51.
14. Gwaltney JM Jr, Hendley JO, Phillips CD, et al. Nose blowing propels nasal fluid into the paranasal sinuses. *Clin Infect Dis*. 2000; 30:387-91.
15. Demuri GP, Ellen R, Wald. Sinusitis. In Mandell, Douglas and Bennett's Principles and Practice of Infectious Diseases, 7th ed. Mandell GL, Bennett JE, Dolin R (editors), Churchill Livingstone Elsevier. 2010.
16. Carson JL, Collier AM, Hu SS. Acquired ciliary defects in nasal epithelium of children with acute viral upper respiratory infections' *Engl J Med*. 1985; 312:463-68.

IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE LESSONS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS SPIRITUAL AND ETHICAL PRINCIPLES OF MODERN SOCIETY AND VALUES

Amrullayeva Maxliyo Abdurahmonovna

Tashkent Academic Lyceum No.2 of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan.

***Abstract:** In this scientific article, the moral and ethical principles of modern society in technical higher education institutions and values are revealed. A person who entered the common cultural space of higher education, a student, the whole nation, is the language of inter-ethnic communication and should have different tools.*

***Key words:** spiritual and moral principles, values, student, language of communication, approach, education.*

Today, spiritual and moral education needs a theoretical understanding of its methodological foundations and the development of a holistic approach to them. A new stage of the development of the society has begun due to the change in the mentality of the society and the personality, the change in the values of the young generation. Only those who cannot eat the need to educate a creative, spiritually rich, high-spirited person is becoming more and more acute. Spiritual and moral development of students is the most important aspect of socialization of a person in the conditions of rapid development of society, a factor of gradual and conscious participation in various spheres of social activity and community life.

It is clear that in order to become a full participant in the global cultural process, modern higher education students must master the spiritual and moral values that have accumulated over the centuries in human history. A person entering a cultural space and the whole nation should have various means of inter-ethnic

communication. That's it from this point of view, knowing at least one foreign language plays a big role. Language is a storehouse of ethno-culture, it contains the entire cognitive experience of people, its moral-ethical, social - covers cultural, artistic and aesthetic, educational ideals. Teaching foreign languages to modern higher education students unique pedagogical process of spiritual, moral, ideological, political, aesthetic, labor education of the young generation includes potential.

The purpose of the work is to theoretically justify and test the pedagogical conditions for the implementation of spiritual and moral education of schoolchildren in French language classes. In studying the problem, he set the following tasks in accordance with the goal, research object and subject:

1. Study of pedagogical literature on spiritual and moral education of students.
2. Choosing a methodological basis for studying the moral qualities of students in the process of teaching a foreign language.
3. The most effective methods of moral education of students used by foreign language teachers and identify methods.

Spiritual and moral education of students is successfully carried out:

- in the implementation of educational opportunities according to the content of the educational material in the lesson;
- when the teacher uses methods and tools that help to form moral knowledge and skills.

The logic of the research is the theoretical understanding of the problem, methodological approaches to its solution; collecting empirical material, analyzing and summarizing the pedagogical experience of spiritual and moral education of schoolchildren using a foreign language.

Recently, it had an impact on the change of all aspects of young people's lives in the spiritual and moral sphere.

The need to establish a spiritually oriented paradigm of education, the effectiveness of solving the problems of spirituality is related to the value-semantic situation in the new Uzbekistan.

In conclusion, we say that spirituality is a quality characteristic of a person's mind and self-awareness, and it reflects the integrity and harmony of his inner world, the ability to go beyond his limits and harmonize his relations with the world around him. It is with a breadth and depth of educational, cultural needs and interests rather, it refers to the constant and unceasing work of the soul, to understand the world and oneself in this world, to strive for self-improvement, to change one's inner space. the world, to expand one's consciousness. It is also is a unique emotional structure of a person, it is in the subtle movements of the soul, everything that surrounds a person in high perception, in the ability to have a high spiritual state and to create subtle spiritual connections between people appears in the installation. sensitive attitude towards a person, about his spiritual growth and well-being to grieve.

The list of used literature

1. Bazarova U.M. The Role of Spiritual and Moral Education of Students of Technical University in the Lessons of Foreign Languages // Philadelphia, USA-2019.-614-616s.

2. Bazarova U.M. The state of the problem of moral and aesthetic education of students by means of a foreign language at the present stage // International scientific journal "Scientific Horizons" No. 1 / Moscow 2019

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	Normatov, N. K. o'g'li ., & Bobolov, J. Q. o'g'li . (2024). PYTHON DASTURLASH TILI TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING BILIMINI OSHIRISH VA ULARNI NAZORAT QILISH METODIKASI. SCHOLAR, 2(1), 4–9. https://doi.org/10.5281/zenodo.10478976
2	Asimov, S., Mirzayeva, D., Egamberdiev, E., & Turabdjano, S. (2024). BIOLOGICAL TREATMENT OF CHROMIUM IN WASTEWATER. SCHOLAR, 2(1), 10–19. https://doi.org/10.5281/zenodo.10478999
3	Dehkanov, M., Abdurakhimov, O. U., A.X, N., & Sadirov, I. R. (2024). LOADS CONTAINER -PLATFORM AT A TRANSPORT TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL RECOMMENDATIONS ON. SCHOLAR, 2(1), 20–24. https://doi.org/10.5281/zenodo.10479027
4	Axmedov, R. A. (2024). INSON HUQUQI VA INSON QADRI TUSUNCHALARINING BOG'LIQLIK XUSUSIYATLARI. SCHOLAR, 2(1), 25–29. https://doi.org/10.5281/zenodo.10479060
5	Otajonova, O. D. qizi. (2024). TEXNOLOGIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. SCHOLAR, 2(1), 30–32. https://doi.org/10.5281/zenodo.10479105
6	Xayitov, M. A., & Alisherov, X. A. o'g'li . (2024). AMARANT(AMARANTUS) YETISHTIRISHDA SUG'ORISH MUDDATLARINING AHAMIYATI VA NIHOLLARNING UNIB CHIQISH MUDDATLARI. SCHOLAR, 2(1), 33–36. https://doi.org/10.5281/zenodo.10479126
7	Turdumuhamadova, I. (2024). O'ZBEK MULTIPLIKATSIYASINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI. SCHOLAR, 2(1), 37–41. https://doi.org/10.5281/zenodo.10479140

8

Jumaboyeva, F. (2024). O'ZBEK MULTIPLIKATSIYASIDA JAXON ADABIYOTI TALQINI. SCHOLAR, 2(1), 42–46.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10479157>

9

Jurakulova, B. T. kizi., & Manabov, O. A. (2024). THE IMPACT OF TRANSPARENCY LAWS ON CORPORATE ACCOUNTABILITY IN THE UNITED STATES. SCHOLAR, 2(1), 47–52.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10479173>

10

Juliboy o'g'li, O., & Saidqulov, A. (2024). BANK OPERATSIYALARINING MOHIYATI. SCHOLAR, 2(1), 53–59. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10479183>

11

Juliboy o'g'li, O., & Abdulkarimov, Q. (2024). INVESTITSIYA FAOLIYATINI KREDITLASH. SCHOLAR, 2(1), 60–65.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10479218>

12

Gapparova, M. S. (2024). KITOB O'QISHNING FOYDALI XUSUSIYATLARI. SCHOLAR, 2(1), 66–69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10479237>

13

Хантураев, Ш. К., Хантураева, М. З., & Касимов, А. А. (2024). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИММУНОТЕРАПИИ ДЕТЕЙ С ДЕСТРУКТИВНЫМИ ПРОЦЕССАМИ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ. SCHOLAR, 2(1), 70–75. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10479778>

14

Jalilov, F. S., & To'xtanazarova, F. (2024). GMP VA UNING O'ZBEKISTON FARMATSEVTIKA TARMOQLARIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI. SCHOLAR, 2(1), 76–84. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10479905>

15

Ирматова, А. А. кизи . (2024). ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНГЛИЦИЗМОВ И АМЕРИКАНИЗМОВ НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА. SCHOLAR, 2(1), 85–88. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10479936>

16

Rayimov, F. (2024). OROL HAVZASI GEOEKOLOGIK MUAMMOLARINING O'ZBEKISTON RANGTASVIRIDA AKS ETISHI. SCHOLAR, 2(1), 89–93. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10479975>

17

Ruzmetova, S. B. qizi . (2024). O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATIDA XORAZMLIKLAR OBRAZLARI TALQINI. SCHOLAR, 2(1), 94–97.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10479984>

18

Ne'matova, M. (2024). BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA SINF DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA DIDAKTIK O'YINLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI. SCHOLAR, 2(1), 98–102.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480047>

19

Mukhitdinova, S. S. (2024). DEVELOPMENT OF TOOLS TO IMPROVE THE USE OF ABBREVIATION TECHNIQUES IN SIMULTANEOUS INTERPRETING. SCHOLAR, 2(1), 103–111.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480067>

20

Bannaqulov, M. F. o'g'li . (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MUMTOZ MUSIQA NA'MUNALARIMIZ BILAN TANISHTIRISH. SCHOLAR, 2(1), 112–115.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480077>

21

Bannaqulov, M. F. o'g'li . (2024). MUSIQA FANINING O'QUVCHILAR RUHIYATIGA TA'SIRI. SCHOLAR, 2(1), 116–119.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480083>

22

Утегенов, О. Д. (2024). ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШИ. SCHOLAR, 2(1), 120–127. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480095>

23

Masharipova, X. J. qizi ., & Kenjayeva, R. H. qizi . (2024). UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH. SCHOLAR, 2(1), 128–131.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480108>

24

Uktamov, M. V. o'g'li . (2024). THE GLOBAL USE OF PEACEFUL NUCLEAR ENERGY. SCHOLAR, 2(1), 132–134.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480118>

25

Pazilova, S. M. (2024). L'ANALYSE NEUROLINGUISTIQUE DE LA LANGUE FRANCAISE. SCHOLAR, 2(1), 135–141.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480133>

26

Axmedova, L. Q. (2024). SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA IMPERATIV MULOQOTNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI. SCHOLAR, 2(1), 142–147. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480151>

27

Juliboy o'g'li, O., & Nuriddinov, A. (2024). INFLATSIYA VA UNING OQIBATLARI. SCHOLAR, 2(1), 148–153.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480625>

28

Халдаров, Х. А. (2024). МОДЕЛИРОВАНИЕ КОЛЬЦОВОГО ВИДА ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ЭРГНОМИКИ. SCHOLAR, 2(1), 154–160. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480631>

29

Xushmurodova, H. B., & Xodjayeva, D. Z. (2024). YUNG MODULI VA UNING TIBBIYOTDAGI AHAMIYATI. SCHOLAR, 2(1), 161–164.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480635>

30

Shanasirova, Z. Y., & Tayrova, A. A. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH. SCHOLAR, 2(1), 165–169. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480640>

31

Chinmirzayev, F. D. o'g'li . (2024). EXPLORING PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF HOMONYMS: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN UZBEK AND ENGLISH. SCHOLAR, 2(1), 170–173.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480646>

32

Xidirova, F. T. (2024). MILLIY TA'LIMDA JAHON STANDARTLARI. SCHOLAR, 2(1), 174–178. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480652>

33

Po'latova, G. G. qizi . (2024). O'ZBEK TILI KORPUSI UCHUN TEZAURUS LUG'ATLAR YARATISH ZARURIYATI. SCHOLAR, 2(1), 179–185.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480654>

34

Xurramova, M. A. qizi . (2024). ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING INTERAKTIV METODLAR ORQALI LUG'AT BOYLIGINI OSHIRISH. SCHOLAR, 2(1), 186–190.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480658>

35

Abdillayev, B. I. (2024). ZAMONAVIY MAKTABLARGA QO'YILADIGAN AYRIM ME'MORIY FUNKSIONAL XUSUSIYATLAR. SCHOLAR, 2(1), 191–196. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480662>

36

Zuxurova, S. B. (2024). PSIXIK JARAYONLARNING ZAMONAVIY EKSPERIMENTAL TADQIQOTLARI. SCHOLAR, 2(1), 197–201.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10480680>

37

Yuldasheva, X. S. qizi . (2024). MUSIQA TA'LIMINING DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMOLARI. (XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA). SCHOLAR, 2(1), 202–207. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480676>

38

Shanasirova, Z. Y., & Mutalova, F. B. qizi . (2024). MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARNI YER VA QUYOSH PLANETALARI HAQIDAGI TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI. SCHOLAR, 2(1), 208–214. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480682>

39

Zaylobiddinova, M. S. qizi . (2024). ABDULLA QAHHOR "DAHSHAT" HIKOYASINING PRESUPPOZITIV TAHLILI. SCHOLAR, 2(1), 215–219. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480692>

40

Abdurayimov, V. Q. o'g'li ., & Achilov, U. U. (2024). BUDJET MA'LUMOTLARINING OCHIQLIGI VA DAVLAT SEKTORIDA BUDJET IJROSIGA OID HISOBDORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI. SCHOLAR, 2(1), 220–228. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480702>

41

Yusupova, J., Anvarova, D., Omonov, S., & Raximov, K. (2024). DASTURLASHDA JUDA HAM KATTA SONLAR BILAN ISHLASH. SCHOLAR, 2(1), 229–232. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480706>

42

Yusupova, J., Anvarova, D., Omonov, S., & Raximov, K. (2024). DASTURLASHNI O'RGANUVCHILAR UCHUN YARATILGAN "ONLINE HAKAM" TIZIMLARI TAHLILI. SCHOLAR, 2(1), 233–237. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480708>

43

Khushvakova, N. J., Turaev, S. J. ugli ., & Sanginov, M. X. (2024). ACUTE AND CHRONIC RHINOSINUSITIS. SCHOLAR, 2(1), 238–242. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480892>

44

Amrullayeva, M. A. (2024). IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE LESSONS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS SPIRITUAL AND ETHICAL PRINCIPLES OF MODERN SOCIETY AND VALUES. SCHOLAR, 2(1), 243–245. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10480902>